

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

XXXI

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
КРІНКО Є.Ф. – д-р істор. наук (РФ)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
МЕНЬКОВСЬКИЙ В.І. – д-р істор. наук, проф. (Республіка Білорусь)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕСНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії (Ізраїль)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №7 від 13.12.2018 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 7 жовтня 2015 р. №1021 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук за спеціальністю «Історичні науки»

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

The Journal is indexed by:

ERIH PLUS

Index Copernicus (ICV 2013 - 4,47; ICV 2014 - 43,80; ICV 2015 - 58,77; ICV 2016 - 63,78)

MIAR (ICDS 2015 - 3,5; ICDS 2016 - 3,5; ICDS 2017 - 3,6)

Research Bib

Electronic Scientific Library

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)

Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)

Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)

Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Krinko E.F. – Dr. (History) (RF)

Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)

Menkovsky V.I. – Dr. (History), Professor (Belarus)

Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Reyent O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)

Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)

Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)

Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)

Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History) (Israel)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186ПП from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy city, Ukraine, 40007
department of history, "Sumy Historical and Archival Journal"

E-mail: starsergo@bigmir.net

Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS

ARCHIVAL STUDIES

- BEZDRABKO V. Archive Education in Ukraine: State and Prospects 5

HISTORIOGRAPHY

- BONDAR O. The Origins and Typology of “Defense Manors” of Chernihiv Regions 18

HISTORY OF UKRAINE

- ANTONIUK Y. Security Service Resistance to the Economic and Financial Misuses in OUN and UPA Underground Networks 25

- PRYN M. All-Ukrainian Academy of Sciences in Project “Public Patronage of Kyiv Region Over the Stalin Region” (1929-1932): on the Materials of the Local Press 39

WORLD HISTORY

- GONCHARENKO A. The USA and Colonial Question in International Relations: 1918-1921 56

BIBLIOGRAPHY

- PRYN O. New Academic Edition on the History of Knowledge’s Developing of Ceramics in the Institutions of the Ukrainian Academy of Sciences [monograph review: Viktoriia Kotenko. History of Ukrainian Archaeological Ceramology (1918-1953)] 66

- SUPRUNENKO O. Review of the Monographs: Skyrda I.M. The XII Archaeological Congress: Preconditions, a Course of Events, the Historical Value. Kharkiv, 2018. 252 p. 69

On the cover: P.1 – Trinity Church in Lyubech on Podil. Second half of the 17th century. Until our time has not survived. Photo of an unknown author of the early 1930s;
P.4 – Reconstruction of the entry gate of the bell tower of the Krupitsko-Baturin monastery of the late 17th century. Figure O. Bondar. 2018.

ЗМІСТ

АРХІВОЗНАВСТВО

- БЕЗДРАБКО В.В. Архівна освіта в Україні: стан і перспективи 5

ІСТОРІОГРАФІЯ

- БОНДАР О.М. Походження та типологія оборонних дворів на Чернігівщині 18

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- АНТОНЮК Я.М. Протидія служби безпеки господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА 25

- ПРИНЬ М.О. ВУАН у проекті “Шефство громадськості Київщини над Сталіщиною” (1929-1932): за матеріалами місцевої преси 39

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- ГОНЧАРЕНКО А.В. США та колоніальне питання в міжнародних відносинах: 1918-1921 рр. 56

БІБЛІОГРАФІЯ

- ПРИНЬ О.В. Нове академічне видання з історії розвитку знань про кераміку в установах УАН-ВУАН-АН УРСР [Рецензія на монографію: Котенко Вікторія. Історія української археологічної керамології (1918-1953): монографія. Опішне: Українське народознавство, 2018. 240 с. (Українські керамологічні студії, вип. 16)] 66

- СУПРУНЕНКО О.Б. Рецензія на монографію: Скирда І.М. XII Археологічний з'їзд: передумови, перебіг подій, історичне значення. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 252 с. 69

На обкладинці: С.1 – Троїцька церква в Любечі на Подолі. Друга половина XVII ст. До нашого часу не збереглася. Фото невідомого автора початку 1930-х років;
С.4 – Реконструкція в'їздної брами-дзвіниці Крупицько-Батуринського монастиря кінця XVII ст. Малюнок О. Бондаря. 2018 р.

АРХІВОЗНАВСТВО

UDC 930.22

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.5

VALENTYNA V. BEZDRABKO

Dr (History), Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

ARCHIVE EDUCATION IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS

Abstract. *The importance of understanding the goal of reforming archival education was noted, as well as solving the related tasks that will become the basis for its successful implementation. Currently, archives do not need a “universal amateur”, but deeply knowledgeable with the archival technologies specialist, who is capable of working with traditional documents of any era and a variety of external and internal characteristics, as well as being able to orient at the user and researcher level with the peculiarities of the functioning of information in the e-environment, by working effectively with information technologies. Requirements to the skills of the archivist are not frozen and constantly changing according to the call of time. Defining the scope of the skills of the archivist is the beginning of who he should be, for a long time or not.*

The professionalism of the archivist needs a proper “infrastructure” that dialectically influences and determines its level. It is about modern material and technical support of the branch and financial support from any sources of a wide range of activity of archival institutions and their labor resources. This requires a responsible attitude of the state, society to the archives, development of inter-institutional productive dialogue of all involved in the training of archivists, archives, public associations, professional associations, in general, support of professional communication, etc. Material, technical and financial sectoral resources are the second powerful condition for reforming archival education. All plans to transform the archival education and to fill it with new content may also be impracticable without the appropriate legal and regulatory framework for educational activities.

An important condition for the successful reformation of archival education in Ukraine is the personnel, that is, those who can attract and use various economic, technical, technological, scientific, informational, communicative-strategic resources in order to solve the urgent problems of the industry. Reforms should also be carried out by professionals, who are capable not only of producing ideas, but also of decisive anti-crisis management actions oriented towards positive results and achievement of goals.

It was emphasized that without systematic management and various (social, material, financial, technical) support at the state level, in the first place for the employee of the archival institution is difficult to achieve the desired result.

The prospects of archival education in multidimensional, varied educational programs in higher education, which tend to classical academies and technological practices, postgraduate education, distant form of organization of internships, retraining of personnel, a productive union of educational institutions and archival institutions, professional communication and managers, who capable of providing reform processes at different levels.

Keywords: *Archival Education, Archivist, Archive, University, Education, the Concept of Archival Education.*

БЕЗДРАБКО В.В.

Доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

АРХІВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. *Стаття присвячена сучасному стану архівної освіти в Україні та перспективам її розвитку. Для успішної реалізації мети розвідки було залучено до розгляду офіційні джерела нормативно-правового регулювання вищої освіти в Україні, проект*

концепції розвитку архівної освіти 1998 р. та статистичні дані щорічної вступної кампанії. Це дало змогу об'єктивно оцінити сучасний стан галузевої освіти та можливі шляхи розв'язання проблем для створення умов позитивної динаміки її розвитку. Особливо зауважено на умовах успішної реалізації реформи архівної освіти, необхідності залучення передового зарубіжного досвіду та збереженні національних традицій її розвитку в Україні.

Ключові слова: архівна освіта, архівіст, архів, вища школа, освіта, концепція архівної освіти.

БЕЗДРАБКО В.В.

Доктор исторических наук, профессор,
Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина)

АРХИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. Статья посвящена современному состоянию архивного образования в Украине и перспективам его развития. Для успешной реализации цели статьи были привлечены к рассмотрению официальные источники нормативно-правового регулирования высшего образования в Украине, проект концепции развития архивного образования 1998 года, статистические данные вступительной кампании этого года. Это позволило объективно оценить современное состояние отраслевого образования и возможные пути решения проблем для создания условий положительной динамики его развития. Отдельно сказано об условиях успешной реализации реформы архивного образования, необходимости привлечения передового зарубежного опыта и сохранения национальных традиций его развития в Украине.

Ключевые слова: архивное образование, архивист, архив, высшая школа, образование, концепция архивного образования.

Минуло 20 років від оприлюднення науковому й широкому загалу першого (і єдиного) часів незалежної України проекту концепції підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ, авторами якого стали знані фаховим колам представники галузі – Я.С. Калакура, В.С. Лозицький, І.Б. Матяш і К.Т. Селіверстова (Матяш, 1998). Публікація стала резонансною та викликала жвавий і непідробний інтерес.

Основний зміст проекту розгортався довкола таких позицій: 1) допрофесійну підготовку здійснювати у загальноосвітній та школах нового типу, а також на молодших курсах закладів вищої освіти; 2) базову спеціальну освіту архівістів-фахівців (істориків, палеографів, археографів) організувати чи продовжити на історичних факультетах державних університетів, а також у пропонуваніх для відкриття регіональних науково-освітніх центрах; 3) базову спеціальну освіту архівістів інформаційного профілю (виокремлено нами – В.Б.) – в інститутах культури на факультетах бібліотечно-інформаційних систем, проте зі сміливою перспективою згодом – в окремому “самостійному спеціальному вищому навчальному закладі з підготовки кадрів для документно-комунікаційної сфери”; 4) перепідготовка та підвищення кваліфікації керівників і провідних спеціалістів архівних установ у планованому “Центрі архівної післядипломної освіти при Головархіві України”, а інших осіб – у регіональних науково-освітніх центрах при вишах, початківців – при державних обласних архівах України (Матяш, 1998: 24). Окрім цього, з огляду на “одержавлення” статусу окремих категорій працівників архівної галузі, вищого керівного складу, пропонувалося залучити до підготовки і перепідготовки архівістів окремі заклади вищої освіти, які спеціалізувалися на підготовці держслужбовців. Ішлося, зокрема, про Національну академію державного управління при Президентові України, її регіональні структурні підрозділи в Одесі, Львові, Харкові, та ті заклади, що готували магістрів із державного управління (Матяш, 1998:

24). Вказані позиції проекту уточнювалися на рівні організаційних заходів і змістового наповнення архівної освіти у кожному конкретному випадку. Виокремимо з цього найважливіше – автори проекту проголошували багатовекторність архівної освіти, наполягали на її безперервності та запропонували схему розбудови мережі освітніх центрів для підготовки й перепідготовки архівістів.

Багато сміливих пропозицій залишилися нереалізованими, проте далеко не всі. Авторські ідеї оптимістично були сприйняті архівною спільнотою, котра давно потребувала модернізації галузевої освіти. Тоді архівісти-практики та науковці-педагоги взяли за перо й започаткували дискусії на шпальтах фахової періодики щодо стану, шляхів розвитку архівної освіти в Україні, намагаючись переконати один в одного у слушності власних ідей. Упродовж найближчого часу, після 1998 р., з'явилася низка сміливих і актуальних публікацій про те, яким має бути магістральний та інші вектори галузевого освітнього розвитку короткострокової перспективи. Поряд із фундаментальними студіями з історії архівної освіти в Україні (Матяш, 2000), зросли ті, які увиразнили розмаїття поточних завдань і можливих їх розв'язків.

У 1990-х роках на багатьох університетських кафедрах історичних факультетів відкривається нова спеціалізація – “Історія, архівознавство”, здебільшого в рамках звичних підходів до підготовки історика-архівіста, апробованих за радянських часів не одним десятиріччям у стінах Московського державного історико-архівного інституту. Навчальні плани підготовки історика-архівіста увиразнювалися лише за рахунок розширених обсягів годин на спеціальні історичні дисципліни, введення окремих курсів архівознавчого циклу та незначних новаторських пропозицій, рухів у викладанні (Калакура, 2002). Значний теоретичний складник історико-архівної освіти в “класичних” університетах увиразнював їх сутність і багаторічні традиції та не відповідав мінливій природі електронно-цифрових засобів комунікації, умовам існування інформації, необхідності модернізації архівних виробничих технологій, орієнтованих на концепцію електронного архіву.

Окремо слід сказати про Київський національний університет імені Тараса Шевченка і погодитися з Я. Калакурою, М. Щербакком у тому, що кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки доволі еластично відреагувала на нові віяння часу, потреби освітнього ринку, запропонувавши модернізовані варіанти навчальних планів, започаткувавши наукові, освітні, громадські галузеві проекти, а згодом реалізувавши їх спільно з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (Калакура, 2000; 2004; 2008; 2013). Ідеться про серію знакових видань для підготовки архівістів, перші в Україні за часів незалежності навчальні посібники – “Нариси історії архівної справи в Україні” (2002), “Архівознавство” (2003) та “Хрестоматію з архівознавства” (2003). Із-поміж університетських старань спільно з УНДІАСД слід також відмітити підтримку ними фахової періодики, зокрема “Студій з архівної справи та документознавства”, сприяння діяльності Співки архівістів України і багатьох інших важливих починань архівістів “родом” із рубіжних десятиліть.

Паралельно до цього доволі популярним у 1990-х роках стало конституювання підготовки архівістів у рамках не традиційної моделі освіти на “історичному ґрунті”, а в межах нової навчальної спеціальності, захоплення якою з середини 1990-х років набиало обертів. Ідеться про фах “Документознавство та інформаційна діяльність”. Н. Гончарова, М. Довбищенко, В. Лозицький, Н. Маковська, В. Терно й ін. відомі подвижники спеціальності стали активними учасниками широкої наукової дискусії та поборниками виведення розуміння змісту архівної освіти на якісно інший рівень, пов'язаний з ідеями підготовки “архівістів інформаційного профілю” (Гончарова, 1999; Довбищенко, 1999; Маковська, 2002; Терно, 1998).

Провідником архівної освіти новітнього спрямування став Київський державний інститут культури (нині – Київський національний університет культури і мистецтв).

Від 1991 р. перехідним варіантом нової спеціалізації став “архівіст-бібліограф”, підготовкою якого опікувалася кафедра історії (з 1994 р. – кафедра історії та архівознавства, а з 1998 р. – архівознавства) факультету бібліотечно-інформаційних систем. Реорганізація університету призвела до виокремлення у 1996 р. факультету документознавства та інформаційної діяльності, у рамках якого й було започатковано нову для вищої школи України навчальну спеціалізацію – “документознавець-архівіст”. У різні часи на кафедрі архівознавства працювали знані спеціалісти галузі – К.І. Климова, В.С. Лозицький, Н.В. Маковська, В.С. Шандра та ін., що забезпечувало й визначало якісний рівень підготовки документознавця-архівіста.

Із-поміж здобутків архівного університетського осередку – розроблення авторських курсів з архівної справи відповідно до навчальних планів тодішніх Московського державного історико-архівного інституту та Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, їх методичне забезпечення й укладання одного з перших термінологічних словників з архівістики часів незалежної України (Короткий російсько-український словник архівних термінів, 1993). І, можливо, про унікальність у викладах традиційних для фаху дисциплін на той час говорити не доводиться, проте спроби вдатися до подібного варті уваги.

Навчальні плани підготовки документознавця-архівіста балансували між двома моделями випускника вищої школи – історика-архівіста та документознавця. Саме тому здобувачам цього фаху викладалися дисципліни історико-архівознавчого (30,5% від загального обсягу навчальних годин) та інформаційного (35,5%) циклів (Терно, 1998). Причому, судячи із джерел, єдиної точки зору стосовно дисциплінного наповнення університетських навчальних планів для документознавця-архівіста не існувало. Тривала дискусія між опонентами відбилася на шпальтах фахової періодики. Публікації тих часів віддзеркалили різні позиції педагогів університету. Одні з них виступали за поглиблення в архівній освіті історико-архівного компонента, інші – інформаційного (Терно, 1998; Довбищенко, 1999). Проте переміг компромісний підхід, результатом якого стала, на наш погляд, майже збалансована номенклатура дисциплін навчального плану. Зміст фундаментальних і професійно-орієнтованих предметів увиразнювався вузько спеціалізованими курсами, які доповнювали підготовку фахівців (Кінофотодокументи, 1995; Архіви зарубіжних країн, 1995; Державні і відомчі архіви України, 1995; Спеціальні історичні дисципліни, 1994; Археографія, 1995; Історія і організація архівної справи, 1998; Історія і організація діловодства, 1992), а програми виробничої практики гармонійно збагачували їх (Створення документів та організація роботи з ними, 1997; Архівні технології, 1997; Економіка і менеджмент в архівній справі, 2000). Причому базами проведення практики, згідно з угодою підписаною між університетом і центральним органом виконавчої влади архівної галузі, стали державні архіви Києва.

Почин столичного університету культури і мистецтв підхопили й інші подібного профілю виші (Терно, 1998). Сміливі експерименти не відзначались послідовністю, наполегливістю та системністю і, зрештою, до середини 2000-х років призвели до відмови від підготовки архівістів у межах спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність”. Навряд чи можна було самотужки одному чи декільком навчальним закладам вирішити глобальні проблеми реформування архівної освіти в Україні. Історичні факультети університетів переважно обмежилися архівознавчим “мінімальним мінімумом”, класичним набором спеціальних галузей історичної науки для архівістів, а на осучаснення навчальних планів, написання відповідних підручників, посібників у руслі загальноосвітніх тенденцій розвитку архівістики, а отже, й архівної освіти годі було сподіватися. Погодьмося з висновком Н. Маковської, безпосереднім учасником тих подій, “класичні” університети продовжили готувати істориків, а виші галузі культури запропонували студентам опановувати фах

документознавця, із додатковим набором дисциплін, що легітимізував в обох випадках додаток до назви основної частини спеціалізації – “архівіст” (Маковська, 2002: 50).

Останнім важливим здобутком початку 2000-х років вважаємо відкриття наукової спеціальності “Документознавство, архівознавство” спочатку в системі історичних наук, а згодом – соціальних комунікацій. Це уможливило підготовку кадрів вищого гатунку для архівної галузі. Та насправді констатуємо обмаль її представників, які скористалися цією можливістю і здобули відповідний рівень кваліфікації (Корнєєв, 2016).

Отож, підсумовуючи результати перших десятиріч розбудови архівної освіти в Україні, зазначимо, що багато декларованих і правильних ідей, виголошених із трибун конференц-залів, оприлюднених на шпальтах наукових фахових видань, залишилися нереалізованими з різних причин. Ми можемо говорити про хронічне недофінансування архівної сфери, недостатній інтерес держави й очільників архівної галузі до фахової освіти, популістський характер багатьох освітніх проєктів і декларативність більшості програм розвитку архівної справи в Україні без їх підтримки і умов для тактично вираженої реалізації, безкінечні й непослідовні реформи загалом вищої освіти, відсутність окремої навчальної спеціальності з архівознавства до 2015 р., кадровий “голод”, стереотипний імідж архівіста, консервативні підходи до змісту архівної освіти на рівні навчальних закладів, малу обізнаність науково-педагогічних кадрів із тенденціями зарубіжної архівістики та освіти, безініціативність чи малу активність громадських професійних об’єднань, низьку академічну мобільність викладачів вищої школи, причетних до освіти архівістів, відсутність попиту на професію з-поміж молоді, нерозробленість оптимальної сучасної моделі професійної галузевої освіти з необхідними умовами для її адаптації та модифікації, інші об’єктивні й суб’єктивні чинники, пов’язані з базовими, інфраструктурними складовими системи під назвою “архівна освіта”.

Утім найголовнішим, на нашу думку, є знівельоване радянськими часами ставлення суспільства й держави до архівів, галузі загалом, відсутність усвідомлення значущості збереження “слідів” життя індивіда, людства у глобальному масштабі. Емоційні заклики колег на тлі тривалого пробуксовування перебудови архівної освіти про те, аби змінити нарешті ставлення до архівіста як представника сфери обслуговування замовників і споживачів, а відтак і переосмислити його місію через переформатування освіти залишаються актуальними й донині (Маковська, 2002: 53; Хорхордина, 2001: 267).

2015 р. започаткував новий етап в історії архівної освіти в Україні. Ідеться про затвердження постановою Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 р. модернізованого переліку галузей знань і навчальних спеціальностей, за якими має здійснюватися підготовка здобувачів вищої освіти (Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, 2015). Згідно зі згаданою постановою, “архівна справа”, як об’єкт освітньої діяльності, нарешті отримала реєстрацію в переліку навчальних спеціальностей під шифром 029 – “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”. Вживання при формулюванні спеціальності 029 означника в однині – “справа”, додатково вказує на те, що авторами такої назви напрямку підготовки інформаційна, бібліотечна й архівна діяльності вочевидь сприймаються як єдина справа. Це викликало у фахівців непідробну незгоду. Суть заперечень криється, передусім, у некоректному формулюванні назви спеціальності, коли через кому поєднуються поняття різного порядку: сфери професійної діяльності (архів, бібліотека) та її вид (інформаційна). Погодьмося з очевидним твердженням, що інформаційна діяльність є невід’ємною ланкою роботи архівістів чи бібліотекарів. Тож питання, про яку “інформаційну справу” йдеться в назві, і, що дуже важливо – сферу її практики, так само, як і тлумачення змісту цього словосполучення, наразі залишаються відкритими. При цьому чітко визначено коло “суміжних” професійних занять –

інформаційне та бібліотечне. Донині вони існували в межах інших спеціальностей – “Документознавство та інформаційна діяльність” і “Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство”. А от стосовно архівного складника, то з 1990-х років він залишався “загубленим” в історичних спеціальностях, а згодом ненадовго оприсутнився в соціокомунікаційній галузі знань. Виняток складає кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яка традиційно виступає за розбудову архівної освіти в Україні.

Адепти подібного формулювання апелюють до зарубіжного досвіду фіксування архівної та бібліотечної “справи” в межах єдиної спеціальності, ігноруючи при цьому обставини походження такого підходу, що суттєво відрізняються від вітчизняної, а ширше – європейської практик, про що ми вже неодноразово писали (Бездрабко, 2017). До того ж, у міжнародному варіанті вживання прикметників “інформаційні”, “бібліотечні”, “архівні” стосується означуваного поняття “науки”/ “студії”, а не “справа”, і в цьому також полягає суттєва відмінність.

Незважаючи на подібний формат, напрями підготовки архівістів і бібліотекарів у зарубіжній практиці існують автономно й базуються на різних бакалаврських, магістерських програмах, які перегукуються між собою на рівні деяких спільних дисциплін. Розуміння відмінностей, специфіки діяльності архівістів і бібліотекарів зафіксовано також і в міжнародному класифікаторі професій International Standard Classification of Occupations 2008. Так, архівісти об’єднані в професійній групі – “Archivists and curators” (“Архівісти і зберігачі”, індекс 2621), а бібліотекарі і з ними пов’язані фахівці інформаційної галузі – в “Librarians and related information professionals” (“Бібліотекарі та пов’язані з ними фахівці інформаційної галузі”, індекс 2622) (International Standard Classification of Occupations 2008, 85). Разом вони утворюють професійну групу 262 “Librarians, archivists and curators” (“Бібліотекарі, архівісти та зберігачі”) (International Standard Classification of Occupations 2008, 85). Загалом, з урахуванням інформатизації усіх сфер життя сучасного суспільства, можна погодитися на подібні трансформації (навіть із некоректним формулюванням у назві), оскільки за цим ідеться про підготовку архівіста, здатного працювати з інформацією та документами в електронному форматі.

Відмітимо також, що зарубіжний досвід сформував у середині минулого століття оптимальну модель поєднання архівної освіти з підготовкою керуючих документаційними процесами, базовану на платформі ідей Т.Р. Шелленберга, якої й дотримуються донині. Тому більшість освітніх програм за кордоном мають назву “Архіви й керування документаційними процесами”, або ж варіації на кшталт цього.

Нині на рівні проектів стандартів бакалаврів, магістрів зі спеціальності 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа” штучно змодельовано простір без урахування основоположних засад розвитку архівної освіти та за відсутності чітко означених спеціальних компетентностей, необхідних для фаху архівіста (Проекти стандартів вищої освіти, 2016). Неодноразові намагання небайдужих, зокрема Спілки архівістів України, провідної спеціалізованої кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вплинути на ситуацію не мали успіху, а їхні пропозиції не взяті до уваги шанованою науково-методичною комісією при Міністерстві освіти і науки України, яка би мала навпаки опікуватися користю для спільної справи. На маргінесі професійних інтересів архівна освіта залишилася також у проекті стандарту 032 “Історія та археологія” (бакалавр, магістр) (Проекти стандартів вищої освіти, 2016). Питання підготовки кадрів вищої кваліфікації залишається відкритим і нерозв’язаним у площині формування сучасного нормативно-правового поля її розбудови, що накладає відбиток і на зміст типових навчальних планів, номенклатуру дисциплін, їх тематичне наповнення тощо.

Саме за таких умов, починаючи від 2016 р., відбуваються в Україні вступні кампанії абітурієнтів до вишів на спеціальність 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”.

І хоча пройшло обмаль часу, проте варто поділитися першими спостереженнями за динамікою розвитку спеціальності та наскільки вона є оптимістичною.

Відразу вкажемо на існування об'єктивних і суб'єктивних умов протікання вступних кампаній, які визначають їх. Ідеться про негативні тенденції економічного розвитку, особливості демографічної ситуації в Україні, погіршення рівня підготовки випускника загальноосвітніх навчальних закладів, надмірну пропозицію освітніх послуг в Україні і доступність вищої освіти за кордоном, слабку позитивну освітню й наукову репутацію багатьох вишів, ослаблення їх зв'язків з потенційними роботодавцями, замовниками кадрів, невідповідність матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти тому, що демонструють зарубіжні університети, недостатній рівень мотивації керівних і науково-педагогічних кадрів вищої школи до активної діяльності із забезпечення якості освітніх і навчальних програм, неусвідомлений профорієнтаційний вибір абітурієнта та інші чинники.

Отже, цьогоріч 30 закладів вищої освіти державної форми власності (без урахування їхніх структурних підрозділів) запропонували абітурієнтам першого курсу освітнього ступеню “Бакалавр” навчання за спеціальністю 029¹. Свій “бакалаврський вибір” на користь фаху станом на 01.09.2018 зробили майже 400 осіб (денна форма навчання). Прості математичні розрахунки, виконані з посиланням на відносну пропорцію “виші – кількість першокурсників”, уже дозволяють зробити певні висновки. Але про все по порядку.

Посилаючись на дані Єдиної державної системи освіти, найбільшою пропозицією бюджетних місць – 121, і кількістю варіантів освітніх програм – 4, відзначилися столичні виші. Йдеться про Київський національний університет культури і мистецтв (далі – КНУКіМ), Національний авіаційний університет, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Національний транспортний університет, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Київський університет ім. Бориса Грінченка та Державний університет телекомунікацій. Тож конкуренція достойних поміж собою була доволі жорсткою.

Лідером за кількістю поданих заяв на денну форму навчання став КНУКіМ – 380, найвищий конкурсний бал – 170,45, “дістався” абітурієнтам Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, а найбільший конкурс на одне бюджетне місце – 9,8 осіб, склався в Державному університеті телекомунікацій. Усього ж бакалаврами I курсу денної форми навчання за спеціальністю 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа” столичних закладів вищої освіти стали 149 осіб. Із них – 96 осіб (або 64%) бюджетної і 53 особи (36%) контрактної форм фінансування. За результатами вступної кампанії 2018 р. найпривабливішими вишами для абітурієнтів виявилися КНУКіМ (набір на I курс – 66 осіб) і Державний університет телекомунікацій (35 осіб), до яких сукупно вступила 101 особа, або ж майже 70% від загальної кількості тих, хто обрав столичні виші за фахом 029.

Розуміючи умовність цих показників і їх залежність від бюджетної вступної пропозиції, різних кон'юнктурних і традиційних моментів у кожному конкретному випадку та багатьох інших чинників, зауважимо, що пропоновані абітурієнтам освітні програми на тлі потужності промоцій їх вишами значною мірою стали визначальними. Тож заклади, які водночас відзначилися кількістю поданих заяв і найвищим конкурсом, пропонували такі освітні програми: “Документознавство та інформаційна діяльність” (Державний університет телекомунікацій, Національний авіаційний університет), “Інформаційна аналітика та зв'язки з громадськістю” (Державний університет телекомунікацій).

Окремі заклади вищої освіти, до прикладу Київський університет ім. Бориса Грінченка, КНУКіМ, вказали однойменні зі спеціальністю 029 освітні програми, а Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова й Національний транспортний університет не стали взагалі заявляти про освітні програми з “Інформаційної, бібліотечної та архівної справи”. Деякі з них вирішили конкретизувати

зміст цієї програми, вказавши при цьому можливі спеціалізації за фахом. Так на ринку освітніх послуг вчинив КНУКіМ, ухваливши декілька з них – інформаційна аналітика; документознавство, менеджмент органів державної влади та управління; менеджмент бібліотечно-інформаційної діяльності.

Не позбавлена позитивного змісту картина вступної кампанії на спеціальність 029 у регіонах. Незалежно від адресного розміщення замовника на навчання за кошт державного бюджету на спеціальність 029 (освітній ступінь – бакалавр) на рівні регіонів було запропоновано 149 місць, з яких лише 121 стали в нагоді вступникам, тобто 81%. При цьому майже стільки ж (135 осіб) зголосилися сплачувати за навчання власним коштом, що демонструє затребуваність фаху в абітурієнтів. Найбільше таких бажаючих виявилось в Національному університеті “Львівська політехніка” (33 особи), Національному аерокосмічному університеті “ХАІ” ім. М.Є. Жуковського (18 осіб), Національному університеті “Острозька академія” (11 осіб) та Кременчуцькому національному університеті ім. Михайла Остроградського (11 осіб). За абсолютними кількісними показниками у регіонах лідерами за набором на спеціальність стали Національний університет “Львівська політехніка” (43 особи), Національний аерокосмічний університет “ХАІ” ім. М.Є. Жуковського (24 особи), Тернопільський національний економічний університет (20 осіб), Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (18 осіб), Національний університет “Острозька академія” (18 осіб). Тож позитивним є факт наявності і кількості тих, хто згодився здобувати освіту коштом фізичних осіб. Тому говорити про відсутність перспектив фаху зарано, проте необхідно докласти багато зусиль для переформатування його звучання й обґрунтованого збагачення змістового наповнення.

Ми виявляємо також, що із 23 регіональних закладів вищої освіти 13 є таких, що змогли зарахувати на I курс бакалаврату спеціальності “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа” від 1 до 9 студентів. Прогнозовано згодом деякі з них можуть відмовитися від фаху, що є природним явищем в умовах жорсткої конкуренції на освітньому ринку. Це призведе до скорочення науково-педагогічного персоналу вишів та інших наслідків.

Найчастіше регіональні виші пропонували документознавчі й інформаційні освітні програми під різними назвами: “Документознавство та інформаційна діяльність” (Одеський національний політехнічний університет, Тернопільський національний економічний університет, Донецький національний університет ім. В. Стуса, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, Рівненський державний гуманітарний університет, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка), “Документаційне забезпечення управління та інформаційно-аналітична діяльність” (Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки), “Інформаційна діяльність” (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка), “Управління інформаційними комунікаціями” (Національний університет водного господарства та природокористування), “Інформаційна справа” (Запорізький національний університет). Офіційно не заявили про свої освітні програми лише 5 закладів: Національний аерокосмічний університет “ХАІ” ім. М.Є. Жуковського, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Українська академія друкарства, Східноукраїнський національний університет імені Тараса Шевченка і Національна металургійна академія. Ще 6 вишів презентували освітні програми за назвою спеціальності (Національний університет “Львівська політехніка”, Львівський національний університет ім. І.Я. Франка, Національний університет “Острозька академія”, Центральноукраїнський національний технічний університет, Маріупольський державний університет, Мукачівський державний університет).

Окремо слід відзначити пропозиції Рівненського державного гуманітарного університету, що оголосив прийом на навчання абітурієнтів за двома освітніми програмами традиційного звучання – “Документознавство та інформаційна діяльність”, “Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство”. Дещо модернізований підхід до вибору освітньої програми продемонструвала Харківська державна академія культури, намагаючись акцентовано заявити в одній назві про три компоненти спеціальності, як-то “Інформаційно-бібліотечний менеджмент, інформаційно-документні системи та цифрові архіви”. І, нарешті, єдиним навчальним закладом, що оголосив набір абітурієнтів на бакалаврат за програмою “Архівна справа та документознавство” в межах спеціальності 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”, став Запорізький національний університет. Між іншим, цього не стали робити ті заклади, які традиційно декларували архівну освіту в межах історичної спеціальності. Тож 2018 р. вступникам до вишів на освітні програми бакалаврату фактично навіть не пропонувався архівний складник спеціальності 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа” чи відповідна спеціалізація в межах 032 “Історія, археологія”.

На довершення статистичної картини і маргінальних замальовок до неї констатуємо, нинішня вступна кампанія укотре продемонструвала тенденцію останніх років – заочна форма навчання відходить у минуле. Лише поодинокі заяви від абітурієнтів і, як наслідок, так само невеликий студентський контингент для навчання без відриву від виробництва. Загалом же, порівняно з 2017 р., цьогорічний вступ до вишів відзначився зростанням кількості бажаючих навчатися за спеціальністю 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”, проте не настільки, аби говорити про існування стабільної, а не ситуативної, позитивної динаміки її розвитку. Повторимося, важливим моментом водночас є наявність і кількість тих, хто згодився здобувати освіту коштом фізичних осіб. Говорити про відсутність перспектив фаху, справді, зарано, проте необхідно докласти значних зусиль для оновленого його звучання й обґрунтованого збагачення змістового наповнення.

А тепер, відійшовши від проміжних статистичних міркувань, дозволимо собі зробити декілька висновків стосовно перспектив розвитку архівної освіти в Україні. Успіх будь-якої справи починається з усвідомлення декількох моментів. По-перше, необхідно точно розуміти мету реформування архівної освіти, а також розв’язання супутніх сприятливих цьому завдань, що стануть основою її успішної реалізації. Дослідники неодноразово ділилися з професійною спільнотою роздумами про головну мету реформ архівної освіти, суть якої полягає в тому, аби підготувати фахівця, котрий вмітиме застосувати знання практично, а його компетентності відповідали б організаційним, виробничим, економічним, науково-дослідним, іміджевим, комунікаційним потребам сучасних архівів (Бездрако, 2017; Палієнко, 2015а; Палієнко, 2016). Не тлумачачи необхідні характеристики як відокремлені сутності, у загальному ми розуміємо, що наразі архіви потребують не “універсального дилетанта”, а глибоко обізнаного, в першу чергу, з архівними технологіями фахівця, здатного працювати з традиційними документами будь-якої епохи та найрізноманітніших зовнішніх і внутрішніх характеристик, а також спроможного зорієнтуватися на рівні користувача й дослідника з особливостями функціонування інформації в е-середовищі, вправно оперуючи інформаційними технологіями. Вимоги до компетентностей архівіста не є застиглим явищем, постійно змінюються, творяться у відповідь на виклик часу. Визначення кола компетентностей архівіста є початком того, ким він мусить бути, надовго чи ні.

Проте просто твердити про компетентності архівіста і вимоги поточного моменту – це використання фрагмента, а не цілісного представлення проблеми. Професіоналізм архівіста потребує належної “інфраструктури”, яка діалектично впливає й визначає його рівень. Ідеться про сучасне матеріально-технічне забезпечення галузі та фінансову

підтримку з будь-яких джерел широкого діапазону діяльності архівних установ і їх трудових ресурсів. Це потребує відповідального ставлення держави, суспільства до архівної справи, розвитку міжінституційного продуктивного діалогу усіх причетних до підготовки архівістів, архівів, громадських об'єднань, професійних асоціацій, об'єднань, загалом підтримки фахової комунікації тощо. Власне матеріально-технічні й фінансові галузеві ресурси є другою потужною умовою реформування архівної освіти. Інакше всі зусилля педагогів вищої школи виявляться марними. По-третє, всі плани трансформувати архівну освіту й наповнити її новим змістом можуть виявитися нездійсненними без відповідної нормативно-правової бази освітньої діяльності. Ідеться, в першу чергу, про державні стандарти вищої освіти, зокрема спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" (бакалаврський, магістерський освітні ступені), які є базовим документом для реалізації освітніх програм з архівістики навчальними закладами. Хоча кожен із них через гарантовану державою автономію самостійно визначається зі змістовим наповненням освітніх програм, утім дуже важливим моментом є уникнення суб'єктивного підходу, нехтування узгодженості цього процесу з загальними потребами архівної справи.

І, нарешті, за цим маємо сказати про четверту умову успішної реалізації задуманого реформаторами архівної освіти в Україні. Це наявність кадрів, хто зможе залучати й використовувати різнопланові економічні, технічні, технологічні, наукові, інформаційні, комунікативно-стратегічні ресурси задля вирішення актуальних завдань галузі. Ми не можемо відмовитися від відповідальності перед архівістами й самоусунутися від розв'язання кадрової проблеми архівної сфери, яка безпосередньо пов'язана з вищою та післядипломною освітою. Чимало програм її розвитку, що були схвалені й затверджені останніми десятиріччями, нарешті мають стати документами з реальним дієвим втіленням ідей. Власне, й самими системними реформами мають займатися професіонали, здатні не тільки до продукування ідей й загальних просторікувань, але й рішучих антикризових управлінських дій, орієнтованих на позитивний результат і досягнення цілей.

Наразі можемо говорити про те, що останніми роками архівна освіта знову стала об'єктом широких наукових дискусій і насправді поодиноких заходів, спрямованих на її підтримку. Як зробити фах конкурентноздатним, на наш погляд, розуміють усі дискусанти. Проте без системного менеджменту й різнопланової (соціальної, матеріальної, фінансової, технічної) підтримки й грошового забезпечення на державному рівні в першу чергу працівника архівної установи важко досягти бажаного результату. Настав час рішучої підтримки ентузіастів-архівістів, котрі, безперечно, демонструють відданість справі й забезпечують їй завтрашній день. Вишам, причетним до спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", залишається об'єднати зусилля заради творення умов, що передують і забезпечують майбутнє архівної освіти.

Маючи апробований десятиріччями вітчизняний і зарубіжний успішний досвід підготовки архівістів (Палієнко, 2015b), варто його вивчити, зробити тяглим у часі чи запозичити найважливіше для створення оптимальної моделі підготовки спеціаліста. Ідеться не тільки про новачійно скомпоновану, модернізовану організацію навчального процесу у вищій школі, його ідеологічний базис і рамку кваліфікацій, раціонально обґрунтований вибір дисциплін для студентів в аудиторії та ґрунтовну практичну підготовку в архівах, варіативні можливості післядипломної освіти, підвищення кваліфікації, стажування, різні форми навчання, широку наукову комунікацію здобувачів освіти тощо, але й сучасне інструментальне мислення об'єкта освітньої діяльності, майбутнього архівіста, що виражає логіку інтеграції традицій, новачій, продукує цілісність і чітке розуміння результату. Перспективи за ступеневою освітою, варіативністю освітніх програм у вищій школі, що тяжіють до класичного академізму й технологічних практик, післядипломною освітою, дистантною формою організації стажування, перепідготовки

кадрів, продуктивним союзом навчальних закладів і архівних установ, фаховою комунікацією і менеджерами, здатними на різних рівнях забезпечити ці процеси.

¹Тут і далі статистичні дані подано станом на 01.09.2018 року згідно з Єдиною державною електронною базою з питань освіти (Див.: URL: Єдина державна електронна база з питань освіти. Статистика // <https://vstup.edbo.gov.ua/> (дата звернення: 25 вересня 2018)

Література:

Археографія, 1995 – Археографія: програма курсу / Уклад. В.С. Шандра; за заг. ред. Л.М. Гордієнка. Київ: КДІК, 1995. 10 с.

Архіви зарубіжних країн, 1995 – Архіви зарубіжних країн: навчальна програма курсу / Уклад. Н.І. Гончарова. Київ: КДІК, 1995. 14 с.

Архівні технології, 1997 – Архівні технології: програма виробничої практики студентів III курсу факультету документознавства та інформаційної діяльності (спеціалізація “Документознавець-архівіст”) / Уклад. В.В. Болдирєв. Київ: КДУКМ, 1997. 20 с.

Бездрабко, 2017 – Бездрабко В.В. Архівна освіта в Україні: традиції й тенденції // Український історичний журнал. 2017. № 3. С. 129-147.

Гончарова, 1999 – Гончарова Н. Інформаційний менеджмент та підготовка фахівців-архівознавців // Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 64-70.

Державні і відомчі архіви України, 1995 – Державні і відомчі архіви України: навчальна програма курсу / Уклад. Н.І. Гончарова. Київ: КДІК, 1995. 21 с.

Довбищенко, 1999 – Довбищенко М. До питання про нові напрями викладацької роботи на кафедрі архівознавства Київського університету культури і мистецтв // Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 62-64.

Економіка і менеджмент в архівній справі, 2000 – Економіка і менеджмент в архівній справі: програма виробничої практики студентів IV курсу факультету документних комунікацій та міжнародної інформації (спеціалізація “Документознавець-архівіст”) / Уклад. В.В. Болдирєв, Н.І. Гончарова. Київ: КНУКіМ, 2000. 22 с.

Єдина державна електронна база з питань освіти, 2018 – Єдина державна електронна база з питань освіти. Статистика URL: <https://vstup.edbo.gov.ua/> (дата звернення: 25 вересня 2018)

Історія і організація архівної справи, 1998 – Історія і організація архівної справи: програма курсу / Уклад. В.В. Болдирєв, Т.А. Гиряець. Київ: КДІК, 1998. 21 с.

Історія і організація діловодства, 1992 – Історія і організація діловодства: програма курсу / Уклад. Н.І. Гончарова. Київ: КДІК, 1992. 8 с.

Калакура, 2013 – Калакура Я. Наукова школа архівістів та археографів Університету св. Володимира // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. 2013. Вип. 5 (118). С. 25-30.

Калакура, 2004 – Калакура Я., Щербак М. Центр архівістики та джерелознавства в Київському університеті // Студії з архівної справи та документознавства. 2004. Т. 12. С. 156-161.

Калакура, 2008 – Калакура Я.С. Архівознавчий осередок шевченківського університету // Архіви України. 2008. С. 158-169.

Калакура, 2002 – Калакура Я.С. Інформатика в системі архівної освіти (з досвіду Київського національного університету імені Тараса Шевченка) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 5. Київ, 2002. С. 141-145.

Калакура, 2000 – Калакура Я.С. Історико-архівознавча школа Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 2. Київ, 2000. С. 8-19.

Калакура, 1999 – Калакура Я.С. Сучасне архівознавство у Шевченківському університеті // Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 58-61.

Кінофотодокументи, 1995 – Кінофотодокументи: навчальна програма курсу / Уклад. Н.М. Солончак. Київ: КДІК, 1995. 6 с.

Корнєєв, 2016 – Корнєєв В.М. Соціальнокомунікаційний підхід в українській науці: дис. ... докт. наук із соц. ком.: 27.00.01. Київ, 2016. 451 с.

Короткий російсько-український словник архівних термінів, 1993 – Короткий російсько-український словник архівних термінів / Упоряд. В.В. Болдирєв, Л.М. Гордієнко. Київ: КДІК, [1993]. 16 с.

Маковська, 2002 – Маковська Н. Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи // Архіви України. 2002. № 1/3. С. 46-54.

Матяш, 1998 – Матяш І., Калакура Я., Лозицький В., Селіверстова К. Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (проект) // Студії з архівної справи та документознавства. 1998. Т.3. С. 17-24.

Матяш, 2000 – Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років. Київ, 2000. 592 с.

Палієнко, 2015a – Палієнко М.Г. Архівіст XXI ст. – історик-ерудит чи інформаційний менеджер: виклик професії // Архівна наука і освіта в незалежній Україні, (Київ, 24 листопада 2015 р.): Шістнадцять джерелознавчі читання. Київ: [б. в.], 2015. С. 10-12.

Палієнко, 2015b – Палієнко М.Г. Історичні традиції та сучасні тенденції розвитку європейської і американської моделі архівної освіти // Архіви України. 2015. № 3. С. 35-60.

Палієнко, 2016 – Палієнко М.Г. Архівіст інформаційного суспільства: проблеми модернізації системи професійної освіти // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія Історія. 2016. Вип. 3 (130). С. 57-62.

Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, 2015 – Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України № 266 від 29.04.2015 р. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46971/ – [Заголовок з екрану]

Проекти стандартів вищої освіти, 2015 – Проекти стандартів вищої освіти. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoi-osviti.html> – (дата звернення: 25 вересня 2018)

Спеціальні історичні дисципліни, 1994 – Спеціальні історичні дисципліни: навчальна програма для студентів I-II курсів / Уклад. В.В. Болдирєв; за заг. ред. Л.М. Гордієнка. Київ: КДІК, 1994. 14 с.

Створення документів та організація роботи з ними, 1997 – Створення документів та організація роботи з ними: програма виробничої практики студентів II курсу кваліфікації “«Документознавець-архівіст»” / Уклад. Н.І. Гончарова, О.В. Денисенко. Київ: КДУКМ, 1997. 14 с.

Терно, 1998 – Терно В., Гончарова Н. Проблеми професійної підготовки спеціалістів з архівної справи у рамках спеціальності “Документознавство та інформаційна діяльність” // Студії з архівної справи та документознавства. 1998. Т.3. С.25-27.

Хорхордіна, 2001 – Хорхордіна Т.И. Наука об архивах и проблемы исторического образования // Архивоведство. Археография. Джерелознавство: міжвідомчий наук. зб. Київ, 2001. Вип. 4. С. 267

International Standard Classification of Occupations, 2008 – International Standard Classification of Occupations: structure, group definitions and correspondence tables: ISCO-08. Geneva, 2008. Vol. 1. 433 p.

References:

Arheohrafiya, 1995 – Arheohrafiya: prohrama kursu [Archeography: course program] / Uklad. V.S. Shandra; za zah. red. L.M. Hordiyenka. Kyiv: KDIK, 1995. 10 s.

Arhivy zarubizhnyh krain, 1995 – Arhivy zarubizhnyh krain: navchalna prohrama kursu [Archives of foreign countries: curriculum of the course] / Uklad. N.I. Honcharova. Kyiv: KDIK, 1995. 14 s.

Arhivni tehnolohiyi, 1997 – Arhivni tehnolohiyi: prohrama vyrobnychoyi praktyky studentiv III kursu fakultetu dokumentoznavstva ta informatsiynoi diyalnosti (spetsializatsiya “Dokumentoznavets-arhivist”) [Archival technologies: the program of industrial practice of the third year students of the Faculty of Documentation and Information Activity] / Uklad. V.V. Boldyryev. Kyiv: KDUKМ, 1997. 20 s.

Bezdrabko, 2017 – Bezdrabko V.V. Arhivna osvita v Ukraini: tradytsiyi i tendentsiyi [Archive education in Ukraine: traditions and trends] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2017. № 3. S. 129-147.

Honcharova, 1999 – Honcharova N. Informatsiynyy menedzhment ta pidhotovka fakhivtsiv-arkhivoznavtsiv [Information management and training of archivists] // Studiyi z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 1999. T. 4. S.64-70.

Derzhavni i vidomchi arkhivy Ukrayiny, 1995 – Derzhavni i vidomchi arkhivy Ukrayiny: navchalna prohrama kursu [State and departmental archives of Ukraine: curriculum of the course] / Uklad. N.I. Honcharova. Kyiv: KDIK, 1995. 21 s.

Dovbyshchenko, 1999 – Dovbyshchenko M. Do pytannya pro novi napryamy vykladatskoyi roboty na kafedri arkhivoznavstva Kyivskoho universytetu kultury i mystetstv [On the issue of new directions of teaching at the Department of Archival Studies of the Kyiv University of Culture and Arts] // Studiyi z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 1999. T. 4. S.62-64.

Ekonomika i menedzhment v arhivniyi spravi, 2000 – Ekonomika i menedzhment v arhivniyi spravi: prohrama vyrobnychoyi praktyky studentiv IV kursu fakultetu dokumentnykh komunikatsiy ta mizhnarodnoyi informatsiyi (spetsializatsiya “Dokumentoznavets-arhivist”) [Economics and Management in Archival Affairs: the program of industrial practice of the 4-th year students of the Faculty of Document Communications and International Information] / Uklad. V.V. Boldyryev, N.I. Honcharova. Kyiv: KNUKiM, 2000. 22 s.

Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity, 2018 – Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity. Statystyka [Unified state electronic educational base, 2018]. URL: <https://vstup.edbo.gov.ua/> (data zvernennya: 25 veresnya 2018)

Istoriya i orhanizatsiya arkhivnoyi spravy, 1998 – Istoriya i orhanizatsiya arkhivnoyi spravy: prohrama kursu [The history and organization of office work: the program of the course] / Uklad. V.V. Boldyryev, T.A. Hyryavets. Kyiv: KDIK, 1998. 21 s.

Istoriya i orhanizatsiya dilovodstva, 1992 – Istoriya i orhanizatsiya dilovodstva: prohrama kursu [Scientific School of Archivists and Archaeographers of the University of St. Volodymyr] / Uklad. N.I. Honcharova. Kyiv: KDIK, 1992. 8 s.

Kalakura, 2013 – Kalakura Ya. Naukova shkola arkhivistiv ta arkheohrafiiv Universytetu sv. Volodymyra [Scientific School of Archivists and Archaeographers of the University of St. Volodymyr] // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Istoriya. 2013. Vyp. 5 (118). S. 25-30.

Kalakura, 2004 – Kalakura Ya., Shcherbak M. Tsentr arkhivistyky ta dzhereloznavstva v Kyivskomu universyteti [Center for Archival Studies and Source Studies at Kyiv University] // Studiyi z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 2004. T. 12. S. 156-161.

- Kalakura, 2008 – Kalakura Ya.S. Arhivnozhnavchyy oseredok shevchenkivskoho universytetu [Archival Research Center of Shevchenko University] // Arkhivy Ukrainy. 2008. S. 158-169.
- Kalakura, 2002 – Kalakura Ya.S. Informatyka v systemi arkhivnoyi osvity (z dosvidu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka) [Informatics in the system of archival education (from the experience of Kyiv National Taras Shevchenko University)] // Arhivnozhnavstvo. Arheohrafiya. Dzhereloznavstvo. Vyp. 5. Kyiv, 2002. S. 141-145.
- Kalakura, 2000 – Kalakura Ya.S. Istoryko-arhivnozhnavcha shkola Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Historical and archival school of Kyiv National Taras Shevchenko University] // Arhivnozhnavstvo. Arheohrafiya. Dzhereloznavstvo. Vyp. 2. Kyiv, 2000. S. 8-19.
- Kalakura, 1999 – Kalakura Ya.S. Suchasne arhivnozhnavstvo u Shevchenkivskomu universyteti [Modern archival studies at Shevchenko University] // Studiyi z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 1999. T. 4. S. 58-61.
- Kinofotodokumenty, 1995 – Kinofotodokumenty: navchalna prohrama kursu [Cinematographic documents: curriculum of the course] / Uklad. N.M. Solonchak. Kyiv: KDIK, 1995. 6 s.
- Kornyeyev, 2016 – Korniyev V.M. Sotsialnokomunikatsiynyy pidkhid v ukrayinskiy nausti [Social Communication Approach in Ukrainian Science]: dys. ... doct. nauk iz sotsialnykh komunikatsiy: 27.00.01. Kyiv, 2016. 451 s.
- Korotkyy rosiysko-ukrayinskyy slovnyk arkhivnykh terminiv, 1993 – Korotkyy rosiysko-ukrayinskyy slovnyk arkhivnykh terminiv [A short Russian-Ukrainian dictionary of archival terms КИНОФОТОДОКУМЕНТИ: НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ] / Uporyad. V.V. Boldyryev, L.M. Hordiyenko. Kyiv: KDIK, [1993]. 16 s.
- Makovska, 2002 – Makovska N. Profesiyna arkhivna osvity v Ukraini: modeli, imidzh, perspektyvy [Professional archive of education in Ukraine: model, image, perspectives] // Arkhivy Ukrainy. 2002. № 1/3. S. 46-54.
- Matyash, 1998 – Matyash I., Kalakura YA., Lozytskyy V., Seliverstova K. Kontseptsiya pidhotovky ta pisl'yadyplomnoyi osvity kadriv dlya arkhivnykh ustanov Ukrainy (proekt) [Concept of training and postgraduate education of personnel for archival institutions of Ukraine (project)] // Studiyi z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 1998. T.3. S. 17-24.
- Matyash, 2000 – Matyash I. Arhivna nauka i osvita v Ukraini 1920-1930-kh rokiv [Archival Science and Education in Ukraine 1920-1930s.]. Kyiv, 2000. 592 s.
- Paliyenko, 2015a – Paliyenko M.H. Arhivist XXI st. – istoryk-erudyt chy informatsiynyy menedzher: vyklyk profesiyy [Archivist XXI c – a historian-erudite or information manager: a challenge to the profession] // Arhivna nauka i osvita v nezalezhniy Ukraini, (Kyiv, 24 lystopada 2015 r.): Shistnadtsyati dzhereloznavchi chytannya. Kyiv: [b. v.], 2015. S. 10-12.
- Paliyenko, 2015b – Paliyenko M.H. Istorychni tradytsiyi ta suchasni tendentsiyi rozvytku yevropeyskoyi i amerykanskoj modeli arkhivnoyi osvity [Historical traditions and modern tendencies of development of the European and American model of archival education] // Arkhivy Ukrainy. 2015. № 3. S. 35-60.
- Paliyenko, 2016 – Paliyenko M.H. Arhivist informatsiynoho suspilstva: problemy modernizatsiyi systemy profesiynoyi osvity [Archivist of the Information Society: Problems of Modernization of the Professional Education System] // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seriya Istoriya. 2016. Vyp. 3 (130). S. 57-62.
- Pro zatverdzhennya pereliku haluzey znan i spetsialnostey, za yakymy zdiysnyuetsya pidhotovka zdobuvachiv vyshchoyi osvity, 2015 – Pro zatverdzhennya pereliku haluzey znan i spetsialnostey, za yakymy zdiysnyuetsya pidhotovka zdobuvachiv vyshchoyi osvity: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On Approval of the List of Fields of Knowledge and Specialties under which Higher Education Institutions are Prepared, 2015] № 266 vid 29.04.2015 r. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46971/ – [Zaholovok z ekranu]
- Proekty standartiv vyshchoyi osvity, 2015 – Projekty standartiv vyshchoyi osvity [Projects of Higher Education Standards, 2015]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishchoyi-osviti.html> – (data zvernennya: 25 veresnya 2018)
- Spetsialni istorychni dystsypliny, 1994 – Spetsialni istorychni dystsypliny: navchalna prohrama dlya studentiv I-II kursiv [Special Historical Disciplines: A curriculum for students of the I-II year] / Uklad. V.V. Boldyryev; za zah. red. L.M. Hordiyenko. Kyiv: KDIK, 1994. 14 s.
- Stvorennya dokumentiv ta orhanizatsiya roboty z nymy, 1997 – Stvorennya dokumentiv ta orhanizatsiya roboty z nymy: prohrama vyrobnychoyi praktyky studentiv II kursu kvalifikatsiyi "Dokumentoznavets-arkhivist" [Creation of documents and organization of work with them: program of industrial practice of students of the 2 year] / Uklad. N.I. Honcharova, O.V. Denysenko. Kyiv: KDUKM, 1997. 14 s.
- Terno, 1998 – Terno V., Honcharova N. Problemy profesiynoyi pidhotovky spetsialistiv z arhivnoyi spravy u ramkakh spetsialnosti "Dokumentoznavstvo ta informatsiyna diyalnist" [Problems of professional training of specialists in archives in the specialty "Documentation and Information Activity"] // Studiyi z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. 1998. T.3. S.25-27.
- Khorkhordyna, 2001 – Khorkhordyna T.Y. Nauka ob arkhyvakh y problemy ystorycheskoho obrazovannya [The science of archives and the problems of historical education] // Arhivnozhnavstvo. Arheohrafiya. Dzhereloznavstvo: mizhvidomchyy nauk. zb. Kyiv, 2001. Vyp. 4. S. 267
- International Standard Classification of Occupations, 2008 – International Standard Classification of Occupations: structure, group definitions and correspondence tables: ISCO-08. Geneva, 2008. Vol. 1. 433 p.

ІСТОРІОГРАФІЯ

UDC 94(477.51-25) «11-17»

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.18

OLEXANDR M. BONDAR

PhD (History), Chernihiv Historical Museum named after Vasily Tarnovsky (Ukraine)

**THE ORIGINS AND TYPOLOGY OF “DEFENSE MANORS”
OF CHERNIGIV REGIONS**

Abstract. *The article discusses the historiography of the development of this type of settlement as a “defensive manor” on the territory of the Chernihovo-Sivershchina. This question arose in connection with the fact that some researchers explain its appearance by influences and tendencies of the Polish-Lithuanian Commonwealth. However, an analysis of the historiography of this issue showed that everything is not so simple. The researches of V. Klyuchevskiy, B. Grekov, M. Braychevskiy, P. Tolochko, A. Motsia and especially G. Polyakov, showed the presence of sheltered manors back in ancient Russian time. G. Polyakov identified the main social, archaeological and topographical features of this type of settlement. As a result, now we can say that in the period from the 11th to the 12th centuries on the territory of the Ancient Rus’ state there existed feudal manors, akin to medieval early castles. Their main difference from the town castles was that they were out-of-town, they were not included in the fortification system of other settlements. They were fortresses on their own and for their rural neighborhoods.*

The problems of the defensive manors were also developed by Polish scientists. They also deduce its evolution since the formation of the Polish statehood and the development of the feudal class (gentry).

Thus, the appearance at the beginning of the 17th century in Chernihiv region of fortified manors was not new. Similar to them already existed here earlier. However, in connection with the development of socio-economic, political and ethnic elements they acquired certain features. From the middle of the 17th century, such Cossack authorities began to build such manors for themselves, since it was the greatest feudal lord of these territories. Hetmans, colonels and centurions inherited the Polish gentry in this process, which they changed. It should be noted that many of the Cossack elite were also gentry. Another big feudal lord was the Orthodox Church organization. Representatives of the church bishops, rich priests, too, were worth a fortified manor. Also fortified estates had monasteries. Unfortunately, today there was no universal typology of such fortified estates. Therefore, the author made an attempt to develop it. As a result, he identified the following types of estates:

Type 1. Cossack residential and farm manor:

1.1. With wooden buildings;

1.2. With brick buildings.

Type 2. Fortified church complexes

2.1. Fortified church manor

2.2. Defensive church

Type 3. Fortified defensive and farm courts of monasteries

This typology is only a trial, because it requires improvements and clarifications in the future. However, it is already clear that many elements of the fortified manors 17th-18th evolved from the fortified manors 11th-13th centuries. They had partly local tradition. Therefore, the thesis that such the type of settlement as a “fortified manor” was brought to Chernihiv regions from outside is untenable.

Keywords: *defense manor, feudal estate, privately castle, feudal yard, fortification, Ancient Rus’, Polish-Lithuanian Commonwealth, Het’manate.*

БОНДАР О.М.

Кандидат історичних наук, Чернігівський обласний історичний музей імені В.В. Тарновського (Україна)

ПОХОДЖЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ОБОРОННИХ ДВОРІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Анотація. У статті розглядається історіографія розвитку такого типу поселення, як “оборонний двір” на території Чернігово-Сіверщини. Це питання постало у зв’язку з тим, що деякі дослідники пояснюють його появу впливами і тенденціями часів входження Чернігівщини до складу Речі Посполитої. Однак аналіз історіографії даного питання показав, що витоки даного типу поселення простежуються ще в Стародавній Русі. У період з XI по XIII ст. на території Давньоруської держави існували феодальні двори-садиби, на кшталт середньовічних європейських ранніх замків. Головна їхня відмінність від міських замків полягала в тому, що вони були заміськими, не входили в систему укріплень інших населених пунктів. Проблематику оборонного двору розробляли і польські вчені. Вони також виводять його еволюцію з часів формування польської державності та розвитку шляхетського стану аналогічного давньоруському боярству.

На жаль, на сьогоднішній день не існує універсальної типології такого типу садиб. Тому автор зробив спробу її розробити. Авторська типологія є тільки пробною, тому вимагає доопрацювань і уточнень в майбутньому. Однак вже зараз зрозуміло, що багато елементів укріплених дворів XVII-XVIII ст. еволюціонували з укріплених дворів XI-XIII ст. і мали багато в чому місцеву традицію. Тому теза про те, що такий тип поселення, як “укріплений двір”, був принесений на Чернігівщину звідкілясь, не відповідає дійсності.

Ключові слова: укріплена садиба, феодальний стан, приватновласницький замок, феодальний двір, фортифікація, Стародавня Русь, Річ Посполита, Гетьманщина.

БОНДАРЬ А.Н.

Кандидат исторических наук, Черниговский областной исторический музей имени В.В. Тарновского (Украина)

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ТИПОЛОГИЯ ОБОРОНИТЕЛЬНЫХ ДВОРОВ НА ЧЕРНИГОВЩИНЕ

Аннотация. В статье рассматривается историография развития такого типа поселения, как “оборонительный двор” на территории Чернигово-Северщины. Этот вопрос встал в связи с тем, что некоторые исследователи объясняют его появление влияниями и тенденциями времен вхождения Черниговщины в состав Речи Посполитой. Однако анализ историографии данного вопроса показал, что истоки данного типа поселения прослеживаются еще в Древней Руси. В период с XI по XIII вв. на территории Древнерусского государства существовали феодальные дворы-усадыбы, сродни средневековым европейским ранним замкам. Главное их отличие от городских замков заключалось в том, что они были загородными, не входили в систему укреплений других населенных пунктов. Проблематику оборонительного двора разрабатывали и польские ученые. Они также выводят его эволюцию с времен формирования польской государственности и развития сословия феодалов (шляхты) аналогичного древнерусскому боярству.

К сожалению, на сегодняшний день не существует универсальной типологии таких укрепленных усадеб. Поэтому автор сделал попытку ее разработать. Авторская типология является только пробной, потому требует доработок и уточнений в будущем. Однако уже сейчас ясно, что многие элементы укрепленных дворів XVII-XVIII вв. эволюционировали с укрепленных дворів XI-XIII вв. и имели во многом местную традицию. Поэтому тезис о том, что такой тип поселения, как “укрепленный двор”, был принесен на Черниговщину извне – несостоятелен.

Ключевые слова: укрепленная усадьба, феодальное сословие, частновладельческий замок, феодальный двор, фортификация, Древняя Русь, Речь Посполитая, Гетманщина.

Виникнення козацької держави на території України після 1648 р. спричинило підвищення політичного і економічного ваги державної еліти – старшини. Незважаючи на те, що після 1654 р. і до початку XVIII ст. на території Гетьманщини поступово посилюються впливи політичної формації Московської держави з її інституціями, козацька еліта ще багато в чому наслідувала уклад життя польських державних еліт – шляхти і магнатів. Одним з проявів цього укладу були приватновласницькі укріплені садиби-замки або ж оборонні двори. В працях дослідників зустрічаються натяки на те, що поява таких замків-садиб на території Чернігово-Сіверщини і значної частини Північного Лівобережжя Дніпра пов'язана з переходом цих земель до складу Речі Посполитої після 1618 р. В цьому вбачається суто польський вплив.

Утім, сказати, що походження оборонних дворів, має суто польський слід, було б повністю помилковим, як і походження самого терміну. Так, перші згадки про двори зустрічаються вже в давньоруських літописах. Ще В. Ключевський у своїй типології населених пунктів Давньої Русі виділив “город-двор”, що в його розумінні являв собою укріплену однодвірну садибу (Ключевский, 2003: 231-233).

Загалом, більшість дослідників радянської доби прирівнювали їх до середньовічних європейських замків. Так, Б. Греков вважав, що князі і бояри володіли дворами-замками або садибами-замками, що в літописах названі “градами”. Їх походження він пов'язував з процесами феодалізації суспільства, коли на місці укріплених поселень родового суспільства виникали неукріплені поселення і тут же з'явилися укріплені замки людей, які володіли навколишніми землями на населенням. Головними ворогами таких укріплених поселень Б. Греков вважав таких же феодалів. Згідно з Б. Грековим, в “Руській правді” укріплені двори називалися “хоромами”. Такі двори він не вважав містами у повному сенсі значення цього слова. (Греков, 2006: 142.) Ю. Брайчевський також ототожнив давньоруський “двір” та “град” з європейським замком. Він вважав, що подібні замки виникли ще в IX ст. та були своєрідним символом феодального володіння – лена, нижчої сходинок в ієрархії тогочасних земельних відносин, найхарактерніша і найвиразніша наочна ознака феодального ладу. Ю. Брайчевський майже всі невеликі городища на території Південної Русі кваліфікував як “замки”. (Брайчевський, 2009: 409). Цікаво, що П. Толочко, згадуючи замки серед укріплених типів поселень Давньої Русі, не навів ніяких їх ні соціальних, ні морфологічних ознак, що б дозволили їх виділити серед інших поселень (Толочко, 1988: 70).

О. Моця присвятив деякі свої наукові студії замкам Русі як соціальному типу поселення. Він так само, як і його попередники ототожнив поняття літописного “граду” та “двору” із польським “zamek”. На його думку, городища таких замків-градів відрізнялися від городищ-дитинців малих міст значно меншою площею та могли оборонятися гарнізоном з 25-50 воїнів. Згідно з його дослідженнями, на території “замків” знаходилися будинок господаря, господарські та виробничі приміщення, а також проживали прислуга та дружинники (Моця, 2000: 22-23).

Вірогідно, найбільший внесок у дослідження самого давньоруського поняття “двір” вніс брянський дослідник Г. Поляков в своїй монографії “Замки-села Древней Руси”. Один з розділів його дослідження присвячений т.зв. “Господским дворам”. Дослідник безпосередньо виділяє “князівські”, “боярські” і “церковні” двори. Боярські двори Г. Поляков розподілив на міські (ті що знаходилися безпосередньо в містах) та замські. Про те, що деякі з цих дворів були укріпленими, свідчить той факт, що Данило Галицький “взяв на щит”, тобто взяв штурмом, двір галицького боярина Судислава Бернатовича біля Галича. На думку Г. Полякова, такі міста, як Богуславль, Дідославль, Мікулін виникли на основі боярських дворів. Щодо церковних дворів, то Г. Поляков вважає, що крім

міських дворів-резиденцій єпископи мали і двори в селах. Це він пояснює тим, що села церквам дарували бояри та княз, а там уже існували господарські двори або ж вони засновувалися для зберігання церковного майна. (Поляков, 2005: 60-62).

Загалом, Г. Поляков виділяє такі показники для давньоруських дворів:

1. Господські двори знаходилися у володінні князів, бояр, єпископів та монастирів та поділялися на приміські та периферійні.

2. Серед них існували двори-резиденції, господарські та промислові двори.

3. Господський двір, будинок і хорони ототожнюються літописами.

4. У дворах знаходилися запаси вина, овочів, різноманітних “кормів” та зброї.

5. Монастирські та єпископські двори мало чим відрізнялися від подібних світських дворів.

6. За “Руською правдою” на території дворів згадуються кліті і хліви (Поляков, 2005: 63).

Таким чином, на думку Г. Полякова, господський двір – це укріплений комплекс житлових та господарських споруд, резиденція власника та універсальне господарство, склад якого корелювався в залежності від природних зон, ступеня багатства власника і задоволення його конкретних господарських потреб. Також дослідник не заперечує деякої тотожності давньоруського “двору” із європейським замком, утім вважає останній термін штучним для Русі. (Поляков, 2005: 64).

Після середини XIII ст. ленна система давньоруського типу деякий час ще продовжувала існувати. А вже після входження Чернігівських земель до складу Великого князівства Литовського вона змінилася. Про наявність оборонних дворів на території Чернігово-Сіверщини за часів Великого князівства Литовського даних, на жаль, майже немає. Утім, їх існування не можна виключати, оскільки сама система ленного устрою землеволодіння сприяла їх виникненню та існуванню по всій території Великого князівства Литовського без виключень. Так, як приклад існування приватновласницького замку можна навести Чернігів, саме його замок був наданий у власність С. Можайському у 1499 р. (Бондар, 2015: 100). Також завдяки дослідженням І. Кондратьєва, на прикладі любецької шляхти та боярства, відомо, що вони формувалися на основі старої давньоруської еліти, тобто і старих основ землеволодіння та землекористування, що має корені ще з давньоруських часів (Кондратьєв, 1997: 181).

Після 1503 р. з включенням частини Чернігівщини до складу Московської держави розвиток подібного типу укріплень розділився. Головна адміністративно-політична відмінність литовсько-польських укріплень від московських полягала в тому, що в Московській державі прикордонні фортеці були державними, а литовські та польські твердині в більшості своїй були представлені приватновласницькими замками та замочками (Бондар, 2015: 13-14).

Як вже зазначалося, ґрунтовно до цього поняття підійшли польські дослідники, зокрема Я. Адамчик та Л. Кайзер. З праць польських дослідників випливає, що “оборонний двір” – назва досить сучасна та загальнооб’єднуюча.

На початку XVII ст. на території Речі Посполитої та Великого князівства Литовського відбуваються трансформаційні процеси, пов’язані з переформатуванням житлово-фортифікаційних споруд. У XI-XVI ст. на території Польщі мав широке розповсюдження такий тип житлово-оборонних комплексів, як “двір оборонний”. В основі своїй такі комплекси мали дерев’яний або мурований будинок, оточений простими оборонними спорудами у вигляді паркану або гостроколу, іноді підсилені в’їздною брамою або баштами (Adamczyk 2004: 68-69). Адамчик зазначає, що майже кожен панський двір Галицької землі у XVI-XVII ст. був уфортифікований. Ж. Фразік зазначав, що “кожен двір, що лежить на татарських шляхах мав бути малою фортецею” (Adamczyk, 2004: 68). У польських оборонних дворах з кінця XVI ст. по кутах почали

з'являтися земляні платформи, схожі на бастей-барбетти. Іноді оборонні двори на території Польщі мали муровані в'їзні брами, але це радше було винятком, ніж закономірністю. В середині XVII ст. оборонні двори будувалися ще з баштами по кутах, наприклад, двір в Хумані (Adamczyk, 2004: 69). Останні класичні оборонні двори в Польщі будувалися наприкінці XVII ст., але мали вже бастіонні укріплення. Також під час будівництва таких дворів, намагалися використовувати водні перешкоди у вигляді річок, боліт і озер.

Л. Кайзер присвятив еволюції польського оборонного двору свою монографію *“Archeologiczny rodowód dworu. Przemiany siedzib obronno-rezydecjonalnych Polski centralnej w późnym średniowieczu I czasach nowożytnych”*. Автор, аналізуючи значний пласт археологічних матеріалів, досить докладно розписує характеристики оборонних дворів, починаючи з XII до XVIII ст. Утім, він їх називає “двір оборонний-резиденціальний”. Дослідник типологічно їх розділив на дерев'яні та муровані двори, серед них він виділив приватні, єпископські та королівські двори. Автор виділяє дерев'яні оборонні двори, що дожили до 1780-х років, називаючи їх явними анахронізмами, але такими, що ще існували на території центральної Польщі. Л. Кайзер виділяє в окремий тип оборонних дворів двори на “копцях”, тобто на штучних або природних округлих насипах, що нагадували західноєвропейські *“Motte castrale”* (Kajzer, 1988: 15-21, 56-57). Утім, подібні укріплення на території Чернігівщини невідомі. В своїй монографії автор чітко не зазначає, в чому різниця між “замком” та “оборонним двором”, але з тексту можна зрозуміти, що під “замком” він розуміє приватні або державні укріплення в міській структурі, де, окрім замкових, наявні і міські укріплення, а “оборонний двір” це замський тип укріплень, в більшості своїй з однією лінією оборони, що безпосередньо оточують лише двір володаря.

Питання про типологію оборонних дворів та уфортифікованих садиб Чернігівщини, а зокрема й усієї Лівобережної України в українській історіографії, ніколи не ставилося й тому на сьогодні її просто не існує. В першу чергу, це пов'язано з незначною кількістю залишків оборонних споруд, що презентують даний тип укріплень. Це напряду пов'язане з тим, що такі комплекси почали більш-менш детально вивчатися лише за часів незалежності. По-друге, це відсутність чіткого визначення самого терміну “оборонний двір” або “оборонна садиба”.

Оборонний двір або укріплену садибу досить просто виокремити з-поміж інших оборонних поселень. Це, в першу чергу, пов'язано з питаннями власності. У другій половині XVII ст. укріплені поселення поділялися на державні, рангові та приватні. Зазвичай до державних належали “замки” в містах. В XVII ст. значення слова “замок” вже зазнало суттєвих трансформацій. Якщо в XV-XVI ст. це була резиденція володаря міста або села, то вже з XVII ст. на території Гетьманщини воно означало цитадель – найукріпленішу частину міста. Майже в усіх випадках “замок” був лише складовою частиною фортифікаційної системи міст.

Зовсім інша ситуація була з оборонними дворами та садибами. По-перше, вони могли бути як ранговими, наприклад, двір чернігівських полковників в Любечі та Городні, так і приватними – замські резиденції в Великому Листвені та Батурині на Гончарівці. Часто з розряду рангових укріплень переходили в приватну власність, як це сталося з ранговою маєністю чернігівських полковників в Любечі, що стала приватною власністю спочатку І. Мазепи, а згодом П. Полуботка (Бондар, 2018: 246-247). По-друге, цей тип укріплених поселень мав лише одну лінію укріплень, що не залежала від міських або ж взагалі тільки її укріплення існували та забезпечували оборону власника.

Дещо інша ситуація існувала з церковно-монастирськими дворами. Церковно-оборонні двори, вірогідно, були власністю громади села, як і сама церква, хоча відомі випадки, коли священики забирали собі церкви у власність. Щодо оборонних дворів монастирів, то зважаючи на те, що монастирі були великими землевласниками, а двори

безпосередньо належали їм, то можна їх трактувати неоднаково – як монастирську власність, так і як приватну власність монастирського колективу.

Тож, виходячи з територіальних та суспільно-політичних особливостей Чернігівщини козацької доби, можна виділити основні типи та підтипи укріплених дворів та садиб за соціально-функціональним призначенням та архітектурними особливостями.

Тип 1. Старшинські житлово-господарські садиби – комплекс споруд житлово-господарського призначення козацької старшини, котрі знаходилися в місті або в позаміських маєтностях та включати в себе житлову частину з будинком, господарські споруди, складські приміщення, арсенали озброєння та могли в разі потреби використовуватися в оборонних цілях.

Підтип 1.2. З дерев'яними спорудами – житлово-господарські комплекси, що були цілком вибудовані з дерева.

Підтип 1.2. З мурованими спорудами – житлово-господарські комплекси, що мали в своїй структурі, окрім дерев'яних споруд, муровані комплекси в кількості від одного і більше. Це могли бути як житлові, так і господарські споруди. В окремих випадках мурованими могли бути і житлові, і господарські споруди.

Також старшинські житлово-господарські садиби можна розділити за наявністю оборонних елементів на такі, що мали земляні укріплення, і такі, що мали лише дерев'яну або муровану огорожу комплексу.

Тип 2. Укріплені церковні комплекси

Підтип 2.1. Укріплений церковний двір – комплекс споруд, що міг виконувати оборонне призначення та складався з церкви та паркану, зазвичай зроблених з дерева. Мав розповсюдження на теренах Чернігівщини у XVII ст.

Підтип 2.2. Оборона церква – церковно-культова дерев'яна або мурована споруда, що виконувала самостійні оборонні функції або в більшості випадків входила до комплексу оборонних споруд міста або замку, зазвичай виконуючи роль приворотних укріплень.

Тип 3. Укріплені монастирські оборонно-господарські двори – комплекси оборонно-господарських споруд, що в своїй основі містили житловий будинок коменданта двору, складські приміщення, погребі, амбари, кухні, в окремих випадках колодязі, обнесені дерев'яним парканом. Часто роль стін в таких дворах відігравали приміщення та споруди, що ставилися впритул один до одного, утворюючи таким чином двір замкненого або напівзамкненого типу. При спорудженні таких дворів враховувався оборонний потенціал рельєфу або наявність більш ранніх оборонних укріплень у вигляді валів та ровів.

Запропонована типологія навряд чи може бути остаточною, оскільки вона не може врахувати всю багатогранність такого поняття, як “оборонний двір” ні в топографічному, ні в соціально-економічному відношеннях. Вірогідно, що не можна остаточно ототожнювати “оборонні двори” з замками в соціальній типології поселень. Обов'язковою функцією будь-якого “замку” мала бути адміністративно-управлінська функція власника території, де розташовувався замок. Утім, “оборонні церковні двори” навряд чи були наділені подібними функціями. Тому завжди існує протиріччя в типології подібних укріплених поселень. Тут головну роль буде відігравати те, за якими морфологічними або соціальними ознаками будуть виділені критерії для поділу.

Таким чином, запропоновану вище типологію оборонних дворів на сьогодні можна вважати “робочою”, але такою, що вже відображає основні елементи, котрі визначають певні особливості укріплених садиб. Оскільки накопичення матеріалів продовжується. Утім, уже сьогодні можна сказати, що витoki такого типу укріплень ведуть свою історію ще з давньоруських часів. Порівнюючи ті типи давньоруських дворів, що виділив Г. Поляков, з типологією дворів козацької доби, можна знайти велику

кількість подібних ознак та тотожностей. Однак оборонні та укріплені двори зазнавали змін під впливом традицій тих держав, у складі яких перебували землі Чернігово-Сіверщини та розвитком соціальних формацій суспільства. Особливо це проявилось на садибах та дворах польського періоду, адже саме ці традиції наслідувала та розвинула козацька старшина в процесі свого розвитку та еволюції.

Література:

- Бондар, 2015 – Бондар О. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини у XV-XVIII ст.: ілюстрований довідник. К., 2015.
- Бондар, 2018 – Бондар О. Оборонні та господарські двори Павла Полуботка на Чернігівщині // Археологія та фортифікація: збірник матеріалів. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 245-250.
- Брайчевський, 2009 – Брайчевський М.Ю. Аскольд – цар київський // Вибране. К., 2009. Т. II. 816 с.
- Греков, 2006 – Греков Б. Киевская Русь. М., 2006. 671 с.
- Ключевський, 2003 – Ключевський В. История России. Специальные курсы. М., 2003. 479 с.
- Кондратьев, 1997 – Кондратьев І.В. До питання про походження Любецької шляхти // Любецький зїзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів київської Русі у Любечі. Чернівці, 1997. С. 181-183.
- Моця, 2000 – Моця О. Замки Київської Русі як соціальний тип поселень // Україна в 8. Центрально-Східній Європі: 36. наук. пр. К., 2000. Вип. 1. С. 22-37.
- Поляков, 2005 – Поляков Г.П. Села-замки Древней Руси XI-XIII ст. Брянск, 2005. 83 с.
- Толочко, 1989 – Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. К., 1989. 254 с.
- Adamczyk, 2004 – Adamczyk J.L. Fortyfikacje staie na polskim przedmurzu od poiowy XV do kocca XVII wieku. Kielce, 2004. 248 s.
- Kajzer, 1988 – Kajzer L. Archeologiczny rodowod dworu. Przemiany siedzib obronno-rezydecjonalnych Polski centalne w poznym sredniowieczu i czasah nowozytnych. Jodzi, 1988. 75 s.

References:

- Bondar, 2015 – Bondar O. Zamky ta fortetsi Chernihovo-Sivershchyny u XV-XVIII st.: iliustrovanyi dovidnyk [The castles and fortresses of Chernigov-Sivershchyna in the XV-XVIII centuries: illustrated reference book]. K., 2015. [in Ukrainian].
- Bondar, 2018 – Bondar O. Oboronni ta hospodarski dvory Pavla Polubotka na Chernihivshchyni [The defensive and economic courtyards of Pavlo Polubotka in Chernihiv Region] // Arkheolohiia ta fortyfikatsiia: zbirnyk materialiv. Kamianets-Podilskyi, 2018. S. 245-250. [in Ukrainian].
- Braichevskiy, 2009 – Braichevskiy M.Iu. Askold – tsar kyivskiy [Askold – the king of Kiev] // Vybrane. K., 2009. T. II. 816 s. [in Ukrainian].
- Grekov, 2006 – Grekov B. Kievskaya Rus [Kiev's Rus']. M., 2006. 671 s. [in Russian].
- Klyuchevskiy, 2003 – Klyuchevskiy V. Istoriya Rossii. Spetsialnyie kursy [Russian history. Special courses]. M., 2003. 479 s. [in Russian].
- Kondratiev, 1997 – Kondratiev I.V. Do pytannia pro pokhodzhennia Liubetskoi shliakhty [To the question of the origin of Lyubech gentry] // Liubetskyi zizd kniaziv 1097 roku v istorychnii doli Kyivskoi Rusi: Materialy mizhnarodnoi koferentsii, prysviachenoi 900-littiu zizdu kniaziv kyivskoi Rusi u Liubechi. Chernihiv, 1997. S. 181-183. [in Ukrainian].
- Motsia, 2000 – Motsia O. Zamky Kyivskoi Rusi yak sotsialnyi typ poselen [The castles of Kiev's Rus' as a social type of settlements] // Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: Zb. nauk. pr. K., 2000. Vyp. 1. S. 22-37. [in Ukrainian].
- Polyakov, 2005 – Polyakov G.P. Sela-zamki Drevney Rusi XI – XIII st. [The village-castles of Ancient Rus' 11th-13th centuries] Bryansk, 2005. 83 s. [in Russian].
- Tolochko, 1989 – Tolochko P.P. Drevnerusskiy feodalnyi gorod [The feudal town of Ancient Rus']. K., 1989. 254 s. [in Russian].
- Adamczyk, 2004 – Adamczyk J.L. Fortyfikacje staie na polskim przedmurzu od poiowy XV do kocca XVII wieku [The permanent fortifications on the Polish bulwark from the mid-15th to the end of the 17th century]. Kielce, 2004. 248 s. [in Polish].
- Kajzer, 1988 – Kajzer L. Archeologiczny rodowod dworu. Przemiany siedzib obronno-rezydecjonalnych Polski centalne w poznym sredniowieczu i czasah nowozytnych [Archaeological genealogy of the manor. Transformation of defense and residential residences of the Cental Poland in the late Middle Ages and Modern Times]. Jodzi, 1988. 75 s. [in Polish].

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

UDC 94(477.8): 351.742 "1929/1971"

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.25

YAROSLAV M. ANTONIUK

PhD (History), Branch State Archive of Security Service of Ukraine (Ukraine)

SECURITY SERVICE RESISTANCE TO THE ECONOMIC AND FINANCIAL MISUSES IN OUN AND UPA UNDERGROUND NETWORKS

Abstract. *The article studies a resistance to economic and financial misuses in the Organization of Ukrainian Nationalists (hereinafter – OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (hereinafter – UPA) underground networks, on the basis of unknown and recondite documents. It was proven that such criminal occurrences were always present in the Ukrainian liberation movement at all its stages. The first instances of corruption were recorded in 1929 among the founders of the OUN. Nevertheless, the economic and financial misuses in the Ukrainian nationalist underground activities had never gained significant proportions. The corruption size appeared to be much smaller and insignificant, comparing to one in the German occupation administration. Moreover, it could not had been compared with the total corruption dominance which was present in the Soviet society. It was clarified that with the beginning of the OUN expanding the branched underground network in 1942, their Security Service, which had been recently established, tried various methods to fight against economic and financial overuses in OUN underground environment.*

Although, the fight against corruption has never been placed to a prominent position in the work flow of the underground organizations. It had always been one of the aspects of more important activities of the Security Service (SB). The main object of the anti-corruption investigations was to control the activity of economic referents, who were responsible for managing the organization finances. The suspects were subjected to relevant investigation actions, legal procedures and evidence collections. The punishment of the convicted depended on the severity of the crime and the circumstances of the commission. The suspects who had been proved to commit corruption crimes, predominantly, were executed by the death penalty performed by shooting. In addition to that, the suspected could had been found guilty in absentia. Its execution was carried out under any convenient conditions.

After the UPA was founded in the spring of 1943 and the development of its Zapillya (military-civilian administration) started in the autumn of the same year, the Security Service resistance to the corruption occurrences intensified and became more complicated. A large number of normative documents were created which severely punished not only those connected to economic, but also ordinary insurgents for any property fraud. Leaders who tolerated corrupt crimes in their area of responsibility were significantly lowered in their positions. Those who directly committed any corruption crimes were shot or hanged. For trivial economic crimes the insurgents were punished by their position lowering, higher physical activity during their service or public beating. The SB did not left unattended the property acquired in combat operations. Those who were accused of its theft, even including the SB employees, were executed.

The anti-corruption measures of the Overseas OUN and UPA Security Service (namely the one emigrated to the Western countries) were taken and operated withing the scope of local legislation. In this regard, it became considerably humane. The Security Service investigations concerned only individual executives who plundered funds from organizational cash desks.

Keywords: *misuses, OUN and UPA underground, Security Service (SB), economic referent, finance referent, corruption.*

АНТОНЮК Я.М.

Кандидат історичних наук, Галузевий державний архів Служби безпеки України (Україна)

ПРОТИДІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ГОСПОДАРСЬКО-ФІНАНСОВИМ ЗЛОВЖИВАННЯМ В ПІДПІЛЛІ ОУН ТА УПА

Анотація. У статті на основі невідомих і маловідомих документів досліджено протидію зловживанням в господарсько-фінансовій діяльності підпілля Організації українських націоналістів (далі – ОУН) та Української повстанської армії (далі – УПА). Доведено, що головні “антикорупційні” функції виконувала Служба безпеки. Керівники підпілля, які допустили корупційні злочини своїх підопічних, суттєво понижувалися в посаді. Безпосередніх винуватців зловживань страчували. За дрібні господарчі злочини карали додатковими навантаженнями під час служби.

Ключові слова: зловживання, підпілля ОУН та УПА, Служба безпеки (СБ), господарський референт, фінансовий референт, корупція.

АНТОНЮК Я.М.

Кандидат исторических наук, Отраслевой государственный архив Службы безопасности Украины (Украина)

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ СЛУЖБЫ БЕЗОПАСНОСТИ ХОЗЯЙСТВЕННО- ФИНАНСОВЫМ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯМ В ПОДПОЛЬЕ ОУН И УПА

Аннотация. В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов исследовано противодействие злоупотреблениям в хозяйственно-финансовой деятельности подполья Организации украинских националистов (далее – ОУН) и Украинской повстанческой армии (далее – УПА). Доказано, что главные “антикоррупционные” функции выполняла Служба безопасности. Руководителей подполья, которые допустили коррупционные преступления своих подопечных, существенно понижали в должности. Непосредственных виновников злоупотреблений казнили. За мелкие хозяйственные преступления наказывали дополнительными нагрузками во время службы.

Ключевые слова: злоупотребление, подполье ОУН и УПА, Служба безопасности (СБ), хозяйственный референт, финансовый референт, коррупция.

Корупція настільки ж давнє явище, як і соціальні взаємини між людьми. Її прояви можна віднайти в усіх періодах нашої непростої історії. Паралельно, у різних формах, йшла боротьба з цим явищем. Не оминув корупційного чинника й український визвольний рух. Зокрема окремі його аспекти мали місце в діяльності підпільної мережі Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) та підрозділів Української Повстанської Армії (далі – УПА).

Незважаючи на значний науковий інтерес істориків до тематики протидії корупції, досі не вийшло жодної публікації, присвяченої згаданому явищу в українському визвольному русі. Приклади корупційних проявів в підпіллі ОУН, а також протидія їм згадувалися в працях: Галини Стародубець (Стародубець, 2006, 2008), Василя Даниленка (2006), Дмитра Веденєєва, Геннадія Биструхіна (Веденєєв, Биструхін, 2006, 2007), Ярослава Антонюка, Володимира Трофимовича (Трофимович, Антонюк, 2009), Миколи Литвина (Ливин, 2012) та Василя Ільницького (Ільницький, 2017). Однак, зважаючи на новизну теми, переважно стаття опирається на опубліковані та неопубліковані архівні документи.

Спираючись на оприлюднені документи, можна стверджувати, що поодинокі випадки фінансових зловживань в ОУН траплялися від самого початку виникнення.

Наприклад, один з її засновників – Ріхард Ярий, підозрювався в розкраданні майна (спекуляція кіньми) інтернованого в Чехословаччині 5-го Херсонського кінного полку Армії УНР, а згодом – привласненні частини коштів, які німці виділяли провіднику ОУН Євгену Коновальцю (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 34: 51-59).

12 травня 1931 р. у середовищі української еміграції стався гучний фінансовий скандал. Комітет “Об’єднання”, який зібрав на допомогу ОУН в США та Канаді понад 24976 доларів, піддався нападкам з боку діячів Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО). Через статті у газетах “Народна Воля” та “Діло” вони заявляли, що пожертви розікрали. У відповідь на це Комітет “Об’єднання” опублікував в газеті “Свобода” детальний звіт про розподіл зібраних коштів. Як згодом виявилось, дійсною причиною нападок згаданих діячів, стало їх усунення від розподілу зібраних діаспорою коштів (Мірчук, 2007: 386-387).

Проте, більшість випадків господарських зловживань серед оунівців мали незначний характер. Більше того, частина з них була пов’язана з таємним фінансуванням підпілля. Так, співробітник львівської газети “Нове Село” – Віктор Воробець, написав 17 лютого 1938 р. до головного редактора скаргу на колег-оунівців. У ній було звинувачення в проведенні “шкідливої для кооперативи господарки” (ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2610: 132).

Незважаючи на періодичні появи фінансових скандалів, довгий час їм протидіяли принагідно, навздогін подіям. Змінюватися ситуація почала лише із виникненням наприкінці лютого 1939 р. та розбудовою впродовж 1940-1941 рр. Служби безпеки (далі – СБ) ОУН. Однією із її завдань була боротьба із службовими зловживаннями в підпільній мережі.

Помітним напрямом роботи став на початку 1942 р. Сприяло цьому зосередження зусиль ОУН на господарському та військовому посиленню. Робилися запаси грошей, продуктів, необхідних речей та зброї для створення майбутніх повстанських формувань. Доступ до значних матеріальних ресурсів у поєднанні з погано налагодженим обліком та посиленою конспірацією, призвів до численних випадків зловживань. З цим явищем одразу розпочала боротьбу новостворена СБ ОУН. Методи її роботи не вирізнялися гуманізмом. Безпосередніх винуватців корупційних злочинів, переважно, страчували. Провідників, які вчасно не помітили зловживань підопічних, карали значним пониженням у посаді.

Наприклад, в травні 1942 р. референт СБ Крайового проводу ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ) Григорій Пришляк – “Мікуша” разом із провідником ОУН Стрийської округи Адамом Куровицьким – “Сірим” розслідували розтрату провідником ОУН Журавнівського району Степаном Галариним організаційних коштів (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1: 27). За вироком Революційного трибуналу арештованого на місці стратили. Натомість провідника ОУН Журавнівського повіту Матвія Демчука – “Славка”, який був зверхником Галарина, понизили у посаді (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 26423. Т. 2: 20).

У випадку намагань звинуваченим уникнути слідства, його судили заочно. Так, у вересні 1942 р. співробітники СБ Крайового проводу розслідували в м. Станіслав (нині м. Івано-Франківськ) розтрату значної кількості матеріалу завідувачем майстернею шкіряних виробів Наконечним. За узгодженням із обласним проводом ОУН, його заочно засудили до смерті. За кілька днів Наконечного застрелили на малолюдній вулиці міста (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1: 30).

Частину корупційних злочинів СБ вдалося розкрити завдяки внутрішнім чварам серед керівництва підпільної мережі ОУН. Так, у лютому 1942 р. організаційний референт Крайового проводу ОУН на ЗУЗ Юліан Гуляк – “Рен” усунув Василя Чижевського – “Демид” з посади провідника ОУН Станіславського обласного проводу. Своє рішення він мотивував тим, що “Демид” належить до військової референтури, а отже не може займатися організаційною ділянкою роботи. На його місце призначили Кликайла –

“Аскольда”, а Чижевського відправили формувати військовий штаб Дрогобицької обл. Вочевидь бажання помсти підштовхнуло “Демиду” написати влітку 1942 р. на “Аскольда” скаргу в Провід ОУН, де повідомлялося про його зловживання службовим становищем та розтрату організаційних коштів. У відповідь на це до провідника ОУН Станіславської області відправили інспекцію в складі слідчого СБ та Крайового фінансового референта Мартинюка – “Уласа”. За результатами їх роботи “Аскольда” понизили у посаді до рядового та відправили агітувати серед промислових робітників Дрогобищини (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286. Т. 1: 114-119; Т. 2: 198).

Наступний етап антикорупційної діяльності СБ пов’язаний із формуванням весною 1943 р. на Волині та Західному Поліссі підрозділів УПА та виникненням у серпні – вересні того ж року її цивільно-військової адміністрації – Запілля (тилу). Реагуючи на вимогу часу, керівники різних рівнів підготували низку нормативних документів, які відповідали умовам “Революційної боротьби” (військового стану) (Литвин, 2012: 298).

Наприклад лише Група УПА “Заграва” (Рівненщина) впродовж 1943 р. видала кілька антикорупційних наказів. Два з них вийшло за підписом Івана Литвинчука – “Дубового”. У першому від 15 серпня зазначалося: “Не вільно розкрадати або присвоювати організаційного майна. За кожну деградацію організаційного майна (грошей) буде каратися розстрілом” (Літопис УПА, 1999: 152). Другий від 12 жовтня застерігав: “...за крадіж і привласнення державного майна, а навіть і приватного чужого майна, винні будуть тяжко карані (навіть карою смерті)” (Літопис УПА, 1999: 193-194). Третій наказ від 18 жовтня був підписаний господарчим референтом Василем Морозом – “Зубатим”. У ньому зазначалося: “Всі особи працюючі в господарчій ділянці воєнної округи “Заграва”, будуть каратися найсуворішою карою воєнного часу за крадіж, саботаж, недогляд, різні комбінації і надужиття влади” (Літопис УПА, 1999: 218). Курінний Микола Свистун – “Ясен” наказував 17 грудня своїм підопічним: “За розтрату військового майна – карати буду суворо, включно до кари смерті” (Літопис УПА, 1999: 405). Аналогічне попередження 15 жовтня видав своїм підопічним господарський референт Костопільського району ОУН “Бистриця” (Літопис УПА, 2007: 494).

Розширилися й напрямки антикорупційної діяльності СБ. Розслідуванням справ відносно крадіжок та продажу повстанцями військового майна займалася Військово-польова жандармерія (ВПЖ) (Веденєєв, Биструхін, 2008: 496), а корупційними злочинами в адміністрації Запілля – територіальна мережа СБ. Відомості про “розтрату і розбазарювання організаційного добра” збирав та подавав слідчим розвідувально-інформаційний відділ СБ (ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32: 285). Інколи відповідні дані надходили у вигляді скарг самих повстанців. Так, командир кубанських козаків “Павленко” при загоні УПА імені Богуна (Турійський р-н Волинської обл.) написав 5 січня 1944 р. листа сотенному Ліхрону Гордійчуку – “Князю”. У ньому повідомлялося, що керівник ковбасні “Твердий” таємно обмінює в населення м’ясо на горілку, а також залучив до своїх “оборудок” млинарів УПА. “Павленко” просив це неподобство припинити та “зробити Твердого м’яким” (Літопис УПА, 2010: 112). Поступово налагодилася субординація у розслідуванні корупційних злочинів. У “Інформаціях клітинам СБ”, написаних 24 грудня 1943 р. Корецьким надрайонним референтом СБ Пилипом Рудим – “Гроном” зазначалося, що зібраний районним СБ матеріал про випадки крадіжок серед учасників УПА, надходив через надрайон СБ до ВПЖ. Районному СБ дозволялися карати за кримінальні злочини, а усі внутрішні справи передавалися до надрайону СБ (Матеріали, 2003: 140-142).

Головним об’єктом антикорупційних розслідувань СБ були господарчі референти, які безпосередньо займалися забезпеченням підпілля. Через них проходила основна частина матеріальних ресурсів, а отже існували найбільші ризики зловживань. Крім того,

СБ контролювала належне виконання ними своїх обов'язків. У інструкції для районних господарчих УПА від 14 лютого 1943 р. зазначалося: "Над кожним наказом прошу попрацювати та подумати, щоб не потрапити в непорозуміння й не остатись карним" (ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 22: 8). Спец-доручення Чортківського надрайону "Чорногора" тереновим господарчим від 25 серпня 1945 р. в шостому пункті "Надужиття" зобов'язувало: "Застосовувати найсуворіші кари супроти злочинства та бандитизму. За найменший прояв крадіжки, чи бандитизму з місця дати протокол та застосовувати найстрашніший вимір кари, включно до кари смерті" (ДАТО. Ф. формується).

Проте, окремі особи наважувалися діяти на власну користь. Львівський обласний господарчий референт Петро Мигаль – "Зеніт" розпорядився 25 листопада 1944 р. подати списки осіб винних в неналежному забезпеченні повстанських підрозділів. Водночас повідомляв своїм підопічним, що днями за зловживання розстріляли кілька осіб. Тому господарчі, які проігнорують наказ, будуть покарані "найвищим виміром кари" (Літопис УПА, 2009: 360). Керівництво СБ ретельно стежило за звітністю у згаданих розслідуваннях та вимагало від підопічних неухильно дотримуватися інструкцій. Референт СБ Золочівської округи Роман Качан – "Гроза" написав 7 жовтня 1944 р. щодо цього "строого довірчу" інструкцію. У ній зазначалося, що стосовно усіх фактів зловживань господарчих потрібно негайно доповідати, а не розслідувати справи самостійно (Літопис УПА, 2013: 1118).

Нерідко згадані звинувачення долучалися у справі до більш важких. 11 червня 1946 р. станичного господарчого Степана Барана – "Черемху" з с. Баймаки Буського р-ну Львівської обл. звинувачували у втраті зброї, поширені панічних настроїв, а також в розтраті організаційного майна. Отримавши 1250 карбованців від проданого в червні 1945 р. односельчанкою Ганною Труш організаційного збіжжя, більшу частину грошів передав своїй сім'ї, а за решту купував цукерки, пиво та інші речі (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54: 101).

Водночас фінансові зловживання, хоча й в значно менших масштабах, траплялися поміж інших керівників підпільних ланок. Наприклад, 17 серпня 1944 р. СБ Станіславівщини розслідувала справу курінного "вишкільника" УПА "Запорожця". Поряд із підозрою у агентурній роботі на НКВС, його звинувачували в "надужитті" організаційного майна. Зокрема, без наказу свого зверхника – курінного "Грома", обмінював в угорців на худобу цигарки та інше майно. Забрав в санітарки "Оксани" літр горілки, виділений їй для медичних цілей, яку разом із своїми співробітниками випив. За горілку позичав мешканцю с. Манява Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. повстанського коня (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54: 4).

Одним із джерел корупційних зловживань окремих керівників підпілля ОУН та УПА був збір у населення коштів, продуктів, одягу та іншого майна. Незважаючи на чітко налагоджений облік та суворі покарання, знаходились особи, які зважувалися на розкрадання (Стародубець, 2008: 159-160). СБ ОУН про це чудово знала. У одному із повстанських документів зазначалося: "Господарювання народним добром є до певної міри безгосподарним, марнотратним, а подекуди діються навіть зловживання" (Стародубець, 2006: 218). У "Протоколі справи дисциплінарного характеру" від 6 березня 1947 р. стосовно кур'єра Чортківського надрайону ОУН Василя Бесаги – "Чуприни" зазначалося: "Стягнув самовільно через голову сільради від гуральника 1015 крб. З чого 415 крб. дав сестрі, а 600 крб. забрав собі на чоботи" (ДАТО. Ф. формується).

Намагаючись запобігти розкраданню зібраного майна, передбачалося, що його роботу господарчого на місці контролюватимуть двоє "поважних, чесних мужів довір'я" (Стародубець, 2006: 218). Однак на практиці це не виконувалося. У документі з Карпатського краю ОУН зазначалося: "Часто некомпетентні люди (районні референти УЧХ, санітарки, коменданти боївки, окремі боївкарі, змобілізовані стрільці УПА) наказують станичним здавати їм бажані речі, роблять на власну руку збірки, які часто набирають

форм грабунку. Це надзвичайно підриває наш авторитет в масах” (Ільницький, 2017: 348). В окремих випадках цьому намагалася протидіяти СБ. Так, 1 липня 1947 р. слідчі СБ району Устріччина розглядала справу брата станичного “Сича” – Василя Шими́на з с. Бистре (нині Бешадський повіт Підкарпатського воєводства Республіки Польща). Його підозрювали у розкраданні 16 центнерів збіжжя зібраного в населення для потреб підпілля. Фігуранти розслідування путалися у показах та постійно називали інші цифри. Зрештою на “провадженні на віч” (очній ставці) відмовилися від попередніх свідчень. Як зазначалося у протоколі ч. 2., підозрюваний “крутить під час допиту”, тому справу передали для дорозслідування референту СБ “Андрію” (Ільницький, Особистий архів).

Вразливим місцем господарської мережі підпілля ОУН та УПА, особливо в радянський період, були склади-криївки. Чимало з них були виявлені ворогом, а частина – розкрадені місцевим населенням та самими підпільниками. У звіті СБ з Чортківської округи (Тернопільщина) від 2 грудня 1944 р. зазначалося: “Організаційне майно загальною у 80% пропало. З того 40-45% розікрали самі люди, а заледве 15-20% впало в руки більшовиків. Всякі намагання у напрямі стягнення розбазареного майна дали дуже мінімальні висліди, можна сказати, майже жодні. Найгірше, що крали орг. майно члени, симпатизи, та їх родини і ця причина стає поважною перешкодою у дальшій роботі в цілі заготовки нових господарчих припасів. Населення про ці факти знає і не радо хоче давати, мовляв знову розкрадуть” (Літопис УПА, 2012: 632). Також згідно розслідування СБ в с. Тетильківці Шумського р-ну Тернопільської обл. вдова господарчого ОУН, яка знала місце знаходження криївки із організаційним спиртом, продавала його населенню (Літопис УПА, 2007: 140).

СБ намагалася протидіяти розкраданню складів-криївок. У наказі Ч. П. референта господарчого воєнного району від 29 вересня 1943 р. зазначалося: “Не допускайте нікого до магазинів. Хто б що не брав, йому не розконспіровувати криївок. Вступ до магазинів заборонений. Крім Вашого зверхника. Коли виявиться, що хтось з Вас розбазарює державне майно, буде розстріляний” (ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 34: 147). Інструкції для співробітників СБ від липня 1946 р. ставилося завдання: “Охороняти матеріальні добра в Організації перед розтратою та знищенням” (Матеріали, 2003: 204-205). Задля цього винних у розкраданні складів-криївок виявляли та страчували. Так на території Володимирської округи ОУН (південь Волинської обл.) згадані випадки фіксували в с. Любачівка Горохівського р-ну та с. Білопіль Локачинського р-ну (Трофимович, Антонюк, 2009: 164).

Іншим важливим напрямком антикорупційної діяльності СБ була протидія розкраданню майна здобутого внаслідок бойових операцій. Зокрема згадані випадки набули поширення під час “Волинської трагедії”. Провідник ОУН Костопільського р-ну “Костомаров” описував 22 червня 1943 р. зловживання окремих підпільників під час антипольських акцій: “Вони зі зброєю в руках ідуть і грабують чужонаціональні, ба навіть українські села. Це роблять без відома своїх зверхників-провідників, для власної наживи. Крадуть під час акцій конфісковане боївками майно. По ліквідації польських колоній ідуть зі зброєю грабувати, розтягують будинки, меблі, інвентар...” (Літопис УПА, 2007: 248). З огляду на подібні випадки СБ намагалася стежити за подібними зловживаннями. Більше того, зобов’язувалася здавати господарчим майно здобуте при виконанні службових обов’язків. Зокрема про це йшлося в наказі Ч. 20 провідника ОУН на ПЗУЗ Дмитра Клячківського – “Клима Савура” від 10 листопада 1943 р. (ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32: 95).

Однак, траплялося, що й передане СБ до господарчих складів майно розкрадалося. Про один із таких випадків йшлося в донесенні провідника ОУН Рафалівського р-ну “Бена” від 9 грудня 1944 р. (Ковальчук, 2006: 58). У ньому повідомлялося, що 11 листопада того ж року боївка СБ Рафалівського району провела в с. Варани Володимирецького р-

ну Рівненської обл. ліквідацію агентури НКВС серед місцевого населення. Майно страчених – полотно, одяг, взуття, продукти та інше, передали на зберігання кущовому Івану Бойку – “Нового”. Наступного дня комендант СБ “Богдан” відправив санітарку “Надю” для їх опису та передачі на потреби Українського Червоного Хреста. Коли ж підпільниця помітила, що частина речей зникла та заявила про це відповідальним особам, кущовий “Новий” та його кум – станичний “Заволока” її висміяли. Після цього за згаданим майном прибули співробітники СБ. Вони виявили, що переданого на зберігання залишилося лише 23 метри полотна, 8 рушників, чорні штани і 4 кг гороху. За фактом розкрадання “організаційного майна” комендант СБ “Завзятий” одразу розпочав слідство. На допиті звинувачені виправдовувалися, мовляв їх сім’ї переховуються в лісі від виселення, тому вони змушені були взяти для себе частину речей. Решта, як вони запевняли, були необачно заховані в стіжку сіна та згоріли (ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 35: 59-61).

У протоколі СБ Чортківського надрайону (Тернопільщина) стосовно розслідування надуживань учасників боївки “Шури” зазначалося, що 25 березня 1946 р. вони пішли “під маскою більшовиків” в с. Волоковець Борщівського р-ну. Як йшлося в документі: “Тут зайшли до однієї хати... Др. Шура відкрив скриню і забрав гроші, сподні і три метри матеріалу на убрання і шукали за салом, але не знайшли”. Після цієї грабіжницької операції “...стрільці почали бунтуватися і один з другого насміхатися, що вони розбійники. Пізніше дезертирувало двоє стрільців “Зуб” і “Дубовий” і казали, що ми не підемо грабувати людей” (ДАТО, Ф. формується).

Інколи, розкрадання підпільниками здобутого під час бойових акцій майна, поєднувалася із низкою інших порушень – недотримання конспірації, аморальною поведінкою тощо. Зрештою вони призводили до прикрих “провалів”. Колишній співробітник Березнівського райвідділу МДБ Степан Цвіркун згадував, що одну з боївок ОУН їм вдалося схопити без жодного спротиву. Виявилось, що після “експропріації” магазину підпільники залишилися “святкувати” в тому ж селі (Цвіркун, 1981: 4).

Не менш рішуче СБ виявляла та карала таких осіб серед власних співробітників. Зокрема, зберігся протокол внутрішнього розслідування щодо референта СБ Висоцького р-ну ОУН Григорія Сизонюка – “Діброви” від 6 жовтня 1948 р.

У ньому перелічено чимало провин. Серед них пограбування в “бандитський спосіб” магазину кооперації в с. Радчицьк Столинського р-ну Пінської обл. (Білорусія). При цьому Сизонюк населенню заявив: “Ми українські повстанці, а не більшовики. Не бійтесь, за два дні ваша власність вам буде повернена”. Проте, реквізованих трьох коней і два вози він не повернув, а виміняв в с. Яцухи Дубровицького р-ну на горілку... На початку січня 1947 р. забрали в кооперативі с. Сітицьк Столинського р-ну декілька літрів горілки та вина, які по дорозі випили. У розмові з “Василем” за вересень 1947 р. висловлювався відносно звітів та організаційних наказів: “Добре їм (зверхникам) в криївках сидіти на всьому готовому і командувати... Не бійся – кожен хоче пережити, а ти наражайся. Була житуха в 45 – 46 рр. як нас ніхто не знав і ми нікого”... Після пограбування магазину наказував бойовикам “Максиму” та “Володі”: “Нікому не кажіть скільки чого взяли, я сам знатиму як прозвітувати” (ДАРО. Ф. Р-30. Спр 113: 18-19).

За результатами розслідування Революційний трибунал засудив “Діброву” до розстрілу. Вирок щодо нього виконав особисто референт СБ Ковельської округи Анатолій Згаб’юк – “Михайло” (ДАРО. Ф. 2771. Спр. 5035: 32; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68227: 25).

29 квітня 1946 р. Чортківський надрайонний тереновий суд ОУН (Тернопільщина) розслідував справу референта СБ Гусятинського р-ну Михайла Мицика – “Ділового”. Арештований есбіст зізнався: “На цьому терені, де я працював, майже в кожному селі мав я для себе дівчину з якими входив в полові зносини, а

іменно.... Рівно ж розбазарював організаційне майно на свою власну руку, для жінок з котрими мав особисті порахунки” (ДАТО, Ф. формується).

Слід зауважити, що при винесенні вироку провина не завжди відігравала вирішальну роль. Важливим чинником були обставини вчинення злочину, тогочасні умови діяльності підпілля та інше. Референт СБ Острозького р-ну ОУН Григорій Довбенко – “Юрко” стратив на початку 1946 р. “за розбазарювання продуктів” господарчого Мізоцького р-ну ОУН “Сулиму” (АУСБУ РО. Ф. П. Спр. 9958: 25). Натомість станичний с. Малий Говилів Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. отримав “за крадіж організаційного добра” лише 10 “буків” (ударів палицею) (Літопис УПА, 2006: 456).

Згідно “Дисциплінарного статуту УПА” для повстанців передбачалося два види покарання: смертний вирок та перебування у карному відділі на час до трьох місяців. Тяжким злочином вважалося “шкідництво з метою підірвати міць УПА”, яке каралося розстрілом. Вирок виконували одразу після завершення суду. Впійманим на “крадіжках задля особистої користі” загрожував “карний арешт” або “карний підрозділ” (Сергійчук, 1996: 272-276). Наприклад, 18 жовтня 1943 р. стрільців “Гонту”, “Березу” та “Крука” з загону УПА Микити Скуби – “Лайдаки” (Рівненщина) покарали по годині “стійки під крісом” за розбазарювання солі (Літопис УПА, 2010: 147). 7 січня 1944 р. стрільцю “Степану” з сотні Михайла Кондрася – “Великана” (Дубенщина) присудили місяць “карного відділу” за крадіжку годинника (Літопис УПА, 1999: 392).

Якщо засуджений повторював злочин, його розстрілювали (Сергійчук, 1996: 277). Зокрема 30 квітня 1945 р. за згаданих обставин своїми колегами був розстріляний бойовик СБ Григорій Ферій – “Крук”. Перед стратою комендант “Тарас” в присутності усієї бойвки зачитав йому “карний звіт”. У ньому зазначалося, що перебуваючи 27 лютого 1945 р. при виконанні завдання в школі с. Підгірки (нині в складі м. Калущ Івано-Франківської обл.) “Крук” викрав у однієї з вчительок 150 карбованців. Згодом комендант бойвки СБ про це довідався та покарав свого підопічного 25 ударами палицею. При цьому зауважив, що наступного разу за таке розстріляє. Однак “Крук” злегковажив попередженням. Рівно через місяць при виконанні завдання в с. Середнє забрав собі штани, жакет та гроші. При цьому намовляв інших бойвкарів, щоб вони мовчали про привласнені речі (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54: 11-13).

Нерідко зазначені страти проводили публічно. 9 жовтня 1943 р. Військово-польовий суд Групи УПА “Тури” (Волинська обл.) розглядав справу чотогового (взводного) “Аліма”, а також стрільців “Лося” та “Орлика” з відділу “Чуйкевича”. Їх звинувачували у викраданні майна підрозділу та обміну його на самогон. Ввечері того ж самого дня усіх підслідних розстріляли (Літопис УПА, 1999: 498).

Під час проведення СБ у грудні 1943 р. перевірки відділів УПА “Ясена” (південна Рівненщина) було викрито зловживання сотенного господарчого “Комара”. Розслідування встановило, що більшу частину військового майна він роздав своїй родині “так що сотні мало що й залишилося”. За згадані злочини “Комар” отримав від Революційного Суду УПА смертний вирок через розстріл. Його безпосереднього начальника – сотенного “Довбенка” покарали доганою з правом реабілітації та відправили командувати “карною сотнею”. Бунчужного “Гонту”, який також фігурував у справі господарчого “Комара”, виправдали та повернули на попередню посаду (Микола Андрощук, 2011: 66).

В окремих випадках засуджених до страти могли помилувати. Підставою були особливі заслуги перед підпіллям або “пом’якшуючі” обставини. За свідченнями провідника ОУН Північно-Західного Крайового проводу ОУН Івана Литвинчука – “Дубового”, референт СБ Василь Макар – “Безрідний” мав намір в 1943 р. розстріляти “за розтрату організаційного майна” Павла Трофімчука. Однак провідник ОУН на ПЗУЗ Дмитро Клячківський – “Охрім” їх помилував (Літопис УПА, 2006: 1201). Євген

Липовий – “Макар” свідчив на допиті в СБ про “кумівство” провідника ОУН Заліщицького повіту “Ата”. За крадіжки організаційного майна його 10 квітня 1943 р. зняли з посади та відправили до округи на слідство. Однак жодного покарання за свої злочини “Ат” не отримав, адже його “взяв на поруки” брат – Крайовий провідник ОУН (Літопис УПА, 2006: 458).

Аналізуючи наведені вище факти, варто зауважити, що подібні випадки були в підпіллі ОУН та УПА великою рідкістю. Незважаючи на сувору дисципліну та чітку субординацію, в матеріальному забезпеченні керівники не особливо відрізнялися від рядових. Переважно вони ділили із своїми підлеглими їжу та тимчасові помешкання. Наприклад, провідник ОУН на ПЗУЗ Василь Галаса – “Орлан” та його дружина Марія Савчин – “Марічка” зимували 1950 р. в наспіх збудованій криївці поблизу с. Ставок Турійського р-ну Волинської обл. Районний референт технічного ланки ОУН Олексій Ткачук – “Олекса”, який впродовж наступних двох років переховувався у тому ж схроні, скаржився своєму керівнику Григорію Грушовцю – “Хомі”: “Краще сидіти у в’язниці, ніж у такій криївці” (АУСБУ ВО. Ф. П. Спр. 8851: 45-46). Згаданий провідник “Орлан” у листі до свого помічника “Карпа” від 1951 р. обурювався, що придбання матеріалу для пошиття штанів той перетворив у “велику справу”. Як зазначав Василь Галаса в листі: “Мені волосся стало дибки, коли я дізнався, що Ви двічі відсилали людину за матеріалом для мене та ще й через колір не купили. Мене від цього взяв сором та обурення. Я такого доручення не давав... Категорично наказую Вам припинити шукати матеріал. Якщо все-таки вже купили, то передайте комусь з друзів. У мене трапилось, що порвалися штани, але я вже собі дістав від хлопців і ходжу. Ні радіо, ні живлення мені не потрібно – не купуйте” (ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2052: 158).

Особливо важкою ситуація була під час вимушеного затягування “зимування”. Невибагливий раціон мешканців криївки тоді урізався до стану фізичного виживання. Усі отримували однакові порції, а поміченим у зловживаннях могла загрожувати негайна смерть. Подібна ситуація трапилася в криївці Головного пропагандиста ОУН Петра Федуні – “Полтави”. Коли підпільники помітили, що кухар “Юрко” кладе собі до каші більше масла, його за вироком “товариського суду” стратили (Веденєєв, Биструхін, 2007: 59-60).

Крім того СБ ретельно стежила за способом життя керівників підпілля. Не лише фінансові зловживання, а й будь-які негідні вчинки сприймалися як підрив репутації ОУН та суворо каралися. Наприклад, за “аморальне життя” 11 жовтня 1945 р. боївкою СБ був розстріляний референт пропаганди надрайону ОУН “Ролянд” (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51: 329).

Водночас серед рядових підпільників, особливо вояків УПА, побутовала думка, що співробітники СБ за рахунок службового становища краще одягаються та харчуються. У звіті з політично-виховної роботи при відділах УПА Групи “Енея” (південна Волинь) від 10 грудня 1943 р. зазначалося: “Загально помічається невдоволення повстанців з роботи і поведінки працівників запілля, а особливо СБ, теренових боївок та господарчої референтури. Стрільці говорять, що СБ і теренові боївки добре вдягнені, добре взуті, добре їдять, спокійно роз’їжджають по теренах, а до того всього зарозумілі, грубо відносяться до населення і до стрільцтва... І одних і других називають повстанці “тереновими панами” або “тереновими птахами” (ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 33: 8-9). Комендант Рівненського р-ну ОУН скаржився у звіті від 30 жовтня 1943 р., що референт СБ “Дуб” забрав в Українського Червоного Хреста великий санітарний будинок для поранених. Взамін надав їм невеличку хатинку. Свій вчинок пояснював необхідністю розміщення “секретаріату”. Висміюючи чванливість та любов до розкошів співробітників СБ комендант надрайону ОУН називав їх “тусаками” та “султанами” (Літопис УПА, 2007: 586), а чотовий УПА Микола Голод – “яешниками” та “самогонщиками” (Стецюк, 1992: 82).

Насправді згадані звинувачення та насмішки не відповідали дійсності. Кожен керівник підпілля, в тому числі референт СБ, періодично подавав своєму очільнику детальну звітність (“касовий звіт”) про використані кошти. Із зібраного та здобутого в бойових операціях вони могли залишити на власні потреби до 25%. Решту передавали вищим проводам, які їх розподіляли в залежності від пріоритетів роботи підпілля (Даниленко, 2006: 14). Зокрема в інструкції для підпільників ОУН Чернівецької округи від 1947 р. зазначалося: “Здобуті гроші чи речі невільно розходувати без відома своїх зверхників. Речей непотрібних для повстанців, забороняється брати від населення. Речі потрібні, заборонено забирати в людей нам прихильних, але бідних. Про кожну забрану річ звітувати вгору” (ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2010: 369).

Попри чітко налагоджену систему обліку та звітності, траплялися випадки порушень. Документ підпілля ОУН з Чортківського надрайону від травня 1946 р. повідомляє, що “Довбуш” взяв без дозволу від кущового Скала-Подільського р-ну ОУН 10 тисяч крб., “не здавши про це квита та жодного вияснення на що ці гроші забирає” (ДАТО. Ф. формується). У листі провідника ОУН Станіславської округи Михайла Хміля – “Весволода” зазначалося: “Мав зустріч з “Влучком”, взяв у нього господарські книги (ще не провірив по квитанціях) і грошей 7150 рублів, які пересилаю Вам. До балансу залишилося 27673 рублі, їх нема ні в касі, ні на території, ні в квитанціях (в тих, які я отримав) і, накінець, про них не знає “Влучко” (Ільницький, 2017: 348). На початку 1946 р. референт СБ Буського надрайону “Ігор” розшукував командира сотні УПА Красненського р-ну Львівської обл. Кравчука Мар’яна – “Малинового”. Отримавши з курінної каси гроші на обмундирування вояків, він разом з сім’єю втік до Польщі, а звідти – в Німеччину (ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2734: 267).

Слід зауважити, що поодинокі випадки господарських зловживань в середовищі ОУН та УПА не йшли у жодне порівняння з тотальною корумпованістю радянського державного апарату. Численні свідчення про неї збереглися в документах підпілля. У суспільно-політичному звіті з Бережанщини (Тернопільщина) за квітень 1947 р. зазначається: “Хабарництво, підкупництво має місце у всіх большевицьких установах та на всіх ділянках життя. Це як вище наведено проводять найбільш упривележовані радянські люди – партійні. Придержуються большевики народної приказки – не помажеш, не поїдеш” (ДАТО, Ф. формується).

Підпілля ОУН активно використовувало ці факти з пропагандистською метою. Радянських корупціонерів вони вважали корисними для повалення режиму, а тому ставилися до них поблажливо. У квітні 1947 р. учасники боївки СБ Прокопа Штандера – “Гудзика” в формі прикордонників випадково зустріли нетверезого лісника з с. Світязь Шацького р-ну Волинської обл. Гадаючи, що перед ним радянські військові, він почав скаржитися, мовляв селяни крадуть в нього ліс. На це співробітники СБ, які добре знали, що лісник насправді обкрадає державу, лише посміялися (АСБУ ВО. Ф. П. Спр. 8040: 80).

Більше того, корумпованість радянського державного апарату використовувалася підпіллям ОУН як один із ефективних засобів діяльності. Шляхом підкупу чиновників вони здобували необхідні товари, фальшиві документи, а інколи й звільняли ув’язнених товаришів. Так, Крайовий провідник ОУН Степан Янішевський – “Далекий”, намагався в лютому 1948 р. за хабар визволити з тюрми свою дружину Галину Регезу (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 5: 193-194). За його завданням підпільниця Віра Малецька зв’язалася з військовим лікарем Пожарським, росіянином за національністю. За “подарунок” в 7 тисяч крб. він обіцяв зімітувати невиліковне захворювання арештантки. Водночас “компетентно” зауважив, що позитивного результату справи не гарантує (ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 2: 77, 82). Учасник Львівської юнацької мережі ОУН Євген Максимів за хабар в 4 тисячі карбованців отримав восени 1945 р.

від співробітника Шевченківського райвійськкомату (в званні лейтенанта), фіктивне звільнення від служби в армії “через інвалідність” (ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 1785: 286). Учасниця підпілля ОУН Ірина Приймак – “Оленка” з м. Станіславів, за хабар в 10 тисяч карбованців, вступила до Одеського медичного інституту. Гроші між собою розділили лікар з приймальної комісії, декан факультету та приставлений “наглядати” за згаданим інститутом капітан МДБ (ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2011: 102).

Окремим напрямком антикорупційної діяльності СБ була її робота в емігрантському середовищі Закордонних центрів ОУН. На відміну від умов “діючого підпілля” України, на “Вільний світ”, тобто країни Західної Європи та Північної Америки, не поширювалися радикальні методи “революційної боротьби”. Діяльність СБ мала обмеженіші масштаби та намагалася не виходити за рамки діючого у згаданих країнах законодавства.

Головний напрямок антикорупційної роботи в цей час зосередився на розслідуванні фінансових зловживань посадових осіб, які мали доступ до організаційних кас. Чимало інформації про це містять свідчення референта СБ Закордонних частин (далі – ЗЧ) Мирона Матвієйка – “Усміха”. Однак, через його заангажованість їх достовірність викликає сумніви. Ймовірно, на допитах Матвієйко хотів очорнити зверхників, рятуючи своє життя. Попри те, потрібно розглянути й це джерело. Зокрема, “Усміх” розповідав, що у розкраданні організаційного майна підозрювався фінансовий референт ЗЧ ОУН Микола Климишин – “Непоборний”. Від попередника йому дісталось більше 5 млн. німецьких марок та різні коштовності (Веденєєв, Биструхін, 2007: 231). Однак своєму наступнику Євгену Гарабачу він залишив лише 2 тисячі марок. Розслідування встановило, що зниклі гроші Климишин витрачав на власні потреби. Зокрема щомісячно виділяв на отримання своєї сім’ї близько 15 тис. німецьких марок. Для порівняння, іншим оунівцям за той же час видавалося не більше 300 марок. Забезпечення ж усієї місячної роботи референтур ЗЧ ОУН в Мюнхені обходилося в суму від 10-ти до 15-ти тисяч марок. Тобто менше ніж утримання сім’ї Климишина. Цей факт обурював співробітників СБ, які нібито вимагали в Степана Бандери дозволу на арешт злочинця. Однак їм було відмовлено (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 56232: 54-55). За сумнівними свідченнями “Усміха” фінансовими зловживаннями “тріпили” й інші керівники підпілля ОУН за кордоном. Генеральний секретар зовнішніх справ УГВР Микола Лебедь – “Максим Рубан” присвоїв собі браслет з брильянтами, який належав підслідному кур’єру ЗЧ ОУН Василю Чижевському – “Демиду”. Продав його в Італії, а отримані гроші використав на власні потреби (Степан Бандера, 2009: 71). Куратор військового сектору ЗЧ ОУН Степан Ленкавський – “Коваль” таємно взяв з організаційної каси гроші на придбання квартири (Веденєєв, Биструхін, 2007: 396). Існують відомості, що й окремі есбісти не залишилися осторонь від корупційних зловживань. За однією із версій референт СБ у таборі для переміщених осіб м. Ляндсгут (Східна Баварія) Павло Микитин, емігруючи весною 1950 р. до США, прихопив із собою гроші з організаційної каси (ГДА СБУ. Ф. 1. Спр. 1207: 180).

Тематично подібною до свідчень Мирона Матвієйка є пропагандистська книга спогадів касира референтури Крайового зв’язку “К-3” ЗЧ ОУН Степана Джугала. У ній він звинувачував в фінансових зловживаннях Степана Бандеру, Степана Ленкавського, Омеляна Ковалю та Осипа Тюшка. За версією Джугала, останній жартував інтерпретував слово “демократія” як “де мож, кради”. Як зазначалося у “спогадах”, на утримання 10 службовців бюро ЗЧ ОУН в Мюнхені виділялося щомісячно 5 тисяч марок. Інші 23 тисячі витрачали на свої потреби 6 членів проводу (Джугало, 1973: 10-42).

Скромна підтримка “союзників” у поєднанні з проявами корупції призвели до скрутного матеріального становища в мережі ЗЧ ОУН (Степан Бандера, 2009: 342). Восени 1948 р. референт СБ ЗЧ ОУН в Німеччині “Євген” пропонував Бандері здійснити на черговій сесії Асамблеї ООН в Парижі замах на представника СРСР – Андрія

Вишинського (горезвісного державного обвинувача) (Веденєєв, Биструхін, 2007: 232). Однак на той час необхідних коштів для реалізації задуманого не знайшлося (Степан Бандера, 2009: 184). Зрештою, за свідченнями “Усміха”, корупція в керівництві ЗЧ ОУН набула зовнішнього розголосу. Зокрема в Баварії поліція арештувала з фальшивими доларами учасників кур’єрської групи, які готувалися для відправлення в Україну. Фінансування цієї операції під кодовою назвою “Богун” йшло від американців. Тому, дізнавшись, що справжні гроші хтось підмінив, вони розгнівались на відповідальних осіб з ЗЧ ОУН (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 56232: 177). Ймовірно, цей випадок призвів до того, що надалі Розвідувальне управління Міністерства оборони США (Defense Intelligence Agency) підтримувало Закордонне представництво УГВР, а ЗЧ ОУН орієнтувалося на співпрацю з Таємною службою розвідки Великобританії (Secret Intelligence Service) (ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 56232: 24-25).

Останній випадок корупційного скандалу в середовищі ЗЧ ОУН органи КДБ зафіксували наприкінці 1971 р. Зокрема, референт СБ Іван Кашуба – “Чад” гостро критикував вище організаційне керівництво – подружжя Ярослава та Ярослави Стецьків. Серед інших звинувачень він закидав їм розтрату організаційних коштів. У результаті Кашуба був відсторонений від своєї посади, а місце референта СБ зайняв його заступник Степан Мудрик – “Мечник”. Однак покарати суворіше Кашубу не було змоги. На його сторону стало СБ Теренового проводу Великобританії, яка погрожувала виходом Союзу Українців Британії зі складу ЗЧ ОУН (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1013: 278-279).

Підсумовуючи протидію СБ господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН, можна виділити кілька притаманних їй особливостей. Даний напрямок роботи ніколи не виходив на чільне місце. Він завжди залишався одним із аспектів більш важливих спрямувань діяльності СБ. Головним об’єктом антикорупційних розслідувань були господарчі та фінансові референти, які розпоряджались організаційними коштами. Стосовно підозрюваних проводився збір доказової бази, відповідні слідчі та судові дії. Покарання засуджених залежало від важкості злочинів та обставин вчинення. Стосовно виявлених корупціонерів, переважно, застосовували смертну кару через розстріл. При цьому вирок міг бути виконаний за будь-яких зручних умов. Водночас суттєвих стягнень зазнавали керівники підпілля, які допустили корупційні злочини в підзвітній їм ділянці. Дрібні господарчі зловживання карали пониженням у посаді, фізичними навантаженнями під час служби або публічним побиттям.

Література:

- АУСБУ ВО – Архів Управління Служби безпеки у Волинській області.
Веденєєв, Биструхін, 2006 – Веденєєв Д., Биструхін Г. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940-1950-ті роки. Київ: К.І.С., 2006. 568 с.
Веденєєв, Биструхін, 2007 – Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945-1980-ті рр. Київ: Генеза, 2007. 568 с.
ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України
Даниленко, 2006 – Даниленко В. Бофони у фінансово-господарській діяльності ОУН і УПА // Історичний журнал. 2006. № 3. С. 3-16.
ДАРО – Державний архів Рівненської області
ДАТО – Державний архів Тернопільської області
Джугало, 1973 – Джугало С. За лаштунками вертепу ЗЧ ОУН. Київ: Україна, 1973. 44 с.
Ільницький, 2017 – Ільницький В. Організація господарського та фінансового забезпечення діяльності Карпатського краю ОУН // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 340-356.
Ковальчук, 2006 – Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.). Львів-Торонто: Літопис УПА, 2006. Т. 7. 512 с.
Литвин, 2012 – Литвин М. Фінансово-господарська діяльність ОУН і УПА // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Вип. 22. С. 297-305.
Літопис УПА, 1999 – Літопис УПА. Нова серія / упоряд. О. Вовк, І. Павленко. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943-1944. Київ-Торонто: Літопис УПА, 1999. – 724 с.

- Літопис УПА, 2006 – Літопис УПА. Нова серія / упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944-1946. Київ-Торонто, 2006. 1448 с.
- Літопис УПА, 2006 – Літопис УПА. Основна серія / ред. П. Потічний. Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН на Тернопільщині. 1946-1948. Торонто-Львів, 2006. 1332 с.
- Літопис УПА, 2007 – Літопис УПА. Нова серія / упоряд. В. Ковальчук. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943). Київ-Торонто, 2007. 848 с.
- Літопис УПА, 2007 – Літопис УПА. Основна серія / ред. П. Потічний. Т. 46: Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книга 3. Торонто-Львів, 2007. 336 с.
- Літопис УПА, 2009 – Літопис УПА. Нова серія / упоряд. В. Мороз, О. Вовк. Т. 13: Воєнна округа “Буг”. 1943-1952. Київ-Торонто, 2009. 1232 с.
- Літопис УПА, 2010 – Літопис УПА. Нова серія / упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943-1945. Київ-Торонто, 2010. 640 с.
- Літопис УПА, 2012 – Літопис УПА. Нова серія / упоряд. С. Волянчук. – Т. 20: Воєнна округа УПА “Лисоня”. 1943-1952. Київ-Торонто, 2012. 848 с.
- Літопис УПА, 2013 – Літопис УПА. Нова серія. / упоряд. М. Романюк. Т. 23: Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ. 1944-1951. Київ-Торонто, 2013. 1320 с.
- Матеріали, 2003 – Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (Б) у 1940-х рр. / упоряд. О. Лисенко, І. Патриляк. Київ, 2003. 253 с.
- Микола Андрощук, 2011 – Микола Андрощук – “Вороний”. Записки повстанця / ред. І. Марчук. Торонто-Львів: Літопис УПА, 2011. Кн. 13. 127 с.
- Мірчук, 2007 – Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки. Київ: Українська видавнича спілка, 2007. 1006 с.
- Ільницький, Особистий архів – Особистий архів доктора історичних наук Ільницького В.І. (м. Дрогобич). Сергійчук, 1996 – Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ: Дніпро, 1996. 496 с.
- Степан Бандера, 2009 – Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) / ред. рада: В. В’ятрович, С. Кокін, В. Сергічук, Н. Сердюк. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. 647 с.
- Стародубець, 2006 – Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 527 с.
- Стародубець, 2008 – Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 464 с.
- Стецюк, 1992 – Стецюк Г. Чорні дні Волині. Володимир-Волинський: Світязь, 1992. 127 с.
- Трофимович, Антонюк, 2009 – Трофимович В., Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) щодо матеріального забезпечення оунівського підпілля Волині і Полісся. 1945-1951 рр. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. Острог, 2009. С. 157-173.
- Цвіркун, 1981 – Цвіркун С. Пам’ять не прощає // Ленінським шляхом. 1981. 19 листопада. С. 4.

References:

- AUSBU VO – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky u Volynskii oblasti [Archive of the Office of the Security Service in the Volyn region]. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, Bystrukhin, 2006 – Viedenieiev D., Bystrukhin H. “Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...”. Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoi armii. 1940-1950-ti roky [“The insurgent intelligence operates precisely and courageously...”. The documentary legacy of special intelligence units of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. 1940-1950s]. Kyiv: K.I.S., 2006. 568 s. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, Bystrukhin, 2007 – Viedenieiev D., Bystrukhin H. Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl 1945-1980-ti rr. [A duel without compromises. The confrontation between the OUN Security Service subdivisions and the Soviet intelligence forces. 1945 – 1980s]. Kyiv: Geneza, 2007. 568 s. [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Danylenko, 2006 – Danylenko V. Bofony u finansovo-hospodarskii diialnosti OUN i UPA [Bofony in financial and economic activities of the OUN and UPA] // Istorychnyi zhurnal. 2006. № 3. S. 3-16. [in Ukrainian].
- DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoii oblasti [State archive of Rivne region]. [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. [in Ukrainian].
- Dzhuhalo, 1973 – Dzhuhalo S. Za lashtunkamy verstepu ZCh OUN [Behind the scenes of a ZCh OUN nap]. Kyiv: Ukraina, 1973. 44 s. [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, 2017 – Ilnytskyi V. Orhanizatsiia hospodarskoho ta finansovoho zabezpechennia diialnosti Karpatskoho kraiu OUN [Organization of the economic and financial support of the OUN of the Carpathian region] // Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Drohobych: Posvit, 2017. S. 340-356. [in Ukrainian].
- Kovalchuk, 2006 – Kovalchuk V. Diialnist OUN(b) i Zapillia UPA na Volyni y pivdennomu Polissi (1941-1944 rr.) [Activities of the OUN (b) and Zapillya UPA in Volyn and southern Polissya (1941-1944)]. Lviv-Toronto: Litopys UPA, 2006. T. 7. 512 s. [in Ukrainian].

Lytvyn, 2012 – Lytvyn M. Finansovo-hospodarska diialnist OUN i UPA [Financial and economic activity of the OUN and UPA] // *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2012. Vyp. 22. S. 297-305. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 1999 – Litopys UPA. Nova seriia / uporiad. O. Vovk, I. Pavlenko. T. 2: Volyn i Polissia: UPA ta zapillia. 1943-1944 [Volyn and Polissya: UPA and Zapilya. 1943-1944]. Kyiv-Toronto: Litopys UPA, 1999. – 724 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2006 – Litopys UPA. Nova seriia / uporiad. O. Vovk, S. Kokin. T. 8: Volyn, Polissia, Podillia: UPA ta zapillia. 1944-1946 [Volyn, Polissya, Podillya: UPA and Zapilya. 1944-1946]. Kyiv-Toronto, 2006. 1448 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2006 – Litopys UPA. Osnovna seriia / red. P. Potichnyi. T. 43: Borotba z ahenturoiu: Protokoly dopytyv Sluzhby bezpeky OUN na Ternopilshchyni. 1946-1948 [The fight against the agents: Protocols of interrogations of the OUN Security Service in Ternopil region. 1946-1948]. Toronto-Lviv, 2006. 1332 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2007 – Litopys UPA. Nova seriia / uporiad. V. Kovalchuk. T. 11: Merezha OUN(b) i zapillia UPA na terytorii VO “Zahrava”, “Turiv”, “Bohun” (serpen 1942 – hruden 1943) [The network of the OUN (b) and Zapilya UPA on the territory of VO “Zahrava”, “Turiv”, “Bohun” (August 1942 – December 1943)]. Kyiv-Toronto, 2007. 848 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2007 – Litopys UPA. Osnovana seriia / red. P. Potichnyi. T. 46: Borotba z ahenturoiu: protokoly dopytyv Sluzhby bezpeky OUN v Ternopilshchyni. 1946-1948 [The fight against the agents: Protocols of interrogations of the OUN Security Service in Ternopil region. 1946-1948]. Knyha 3. Toronto-Lviv, 2007. 336 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2009 – Litopys UPA. Nova seriia / uporiad. V. Moroz, O. Vovk. T. 13: Voienna okruha “Buh”. 1943-1952 [Military district “Buh”. 1943-1952]. Kyiv-Toronto, 2009. 1232 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2010 – Litopys UPA. Nova seriia / uporiad. V. Kovalchuk, I. Marchuk. T. 14: UPA i zapillia na PZUZ. 1943-1945 [UPA and Zapilya on PZUZ. 1943-1945]. Kyiv-Toronto, 2010. 640 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2012 – Litopys UPA. Nova seriia / uporiad. S. Volianiuk. – T. 20: Voienna okruha UPA “Lysonia”. 1943-1952 [The UPA military district “Lysonya”. 1943-1952]. Kyiv-Toronto, 2012. 848 s. [in Ukrainian].

Litopys UPA, 2013 – Litopys UPA. Nova seriia. / uporiad. M. Romaniuk. T. 23: Zolochivska okruha OUN: Dokumenty i materialy referentury SB. 1944-1951 [Zolochiv OUN district: Documents and materials of the Security Service intelligence. 1944-1951]. Kyiv-Toronto, 2013. 1320 s. [in Ukrainian].

Materialy, 2003 – Materialy ta dokumenty Sluzhby bezpeky OUN (B) u 1940-kh rr. [Materials and documents of the OUN (B) Security Service in the 1940's.] / uporiad. O. Lysenko, I. Patryliak. Kyiv, 2003. 253 s. [in Ukrainian].

Mykola Androshchuk, 2011 – Mykola Androshchuk – “Voronyi”. Zapysky povstantsia [Mykola Androshchuk – “Voronyi”. Notes of an insurgent.] / red. I. Marchuk. Toronto-Lviv: Litopys UPA, 2011. Kn. 13. 127 s. [in Ukrainian].

Mirchuk, 2007 – Mirchuk P. Narys istorii OUN. 1920-1939 roky [An essay on the OUN history 1920-1939]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2007. 1006 s. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, Osobystyi arkhiv – Osobystyi arkhiv doktora istorychnykh nauk Ilnytskoho V.I. (m. Drohobych) [Personal archive of Dr of Historical Sciences V. I. Ilnytskyi (Drohobych)].

Serhiichuk, 1996 – Serhiichuk V. OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy [OUN-UPA during the war years. New documents and materials]. Kyiv: Dnipro, 1996. 496 s. [in Ukrainian].

Stepan Bandera, 2009 – Stepan Bandera u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1939-1959) [Stepan Bandera in the documents of the Soviet security service organs (1939-1959)] / red. rada: V. Viatrovych, S. Kokin, V. Serhiichuk, N. Serdiuk. Kyiv: PP Serhiichuk M.I., 2009. T. 3. 647 s. [in Ukrainian].

Starodubets, 2006 – Starodubets H. Ukrainske povstanske zapillia (druha pol. 1943 – poch. 1946 rokiv) [Ukrainian insurgent Zapilya (second half of 1943 – early 1946)]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2006. 527 s. [in Ukrainian].

Starodubets, 2008 – Starodubets H. Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [Genesis of the Ukrainian Insurgent Zapilya]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008. 464 s. [in Ukrainian].

Stetsiuk, 1992 – Stetsiuk H. Chorni dni Volyni [Black days of Volyn]. Volodymyr-Volynskyi: Svitiaz, 1992. 127 s. [in Ukrainian].

Trofymovych, Antoniuk, 2009 – Trofymovych V., Antoniuk Ya. Diialnist Sluzhby bezpeky OUN(b) shchodo materialnoho zabezpechennia ounivskoho pidpillia Volyni i Polissia. 1945-1951 rr. [The OUN (b) Security Service participation in the material support of the OUN underground on Volyn and Polissya territories. 1945-1951] // *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”: Istorychni nauky*. Ostroh, 2009. S. 157-173. [in Ukrainian].

Tsvirkun, 1981 – Tsvirkun S. Pamiat ne proshchaie [Memory does not forgive] // *Leninskym shliakhom*. 1981. 19 lystopada. S. 4. [in Ukrainian].

UDC 001.32(477):930.85(477.6)|“1929/1932”:070
DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.39

MARYNA O. PRYN

PhD (History), Vernadsky National Library of Ukraine (Ukraine)

**ALL-UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES IN PROJECT “PUBLIC PATRONAGE OF
KYIV REGION OVER THE STALIN REGION” (1929-1932):
ON THE MATERIALS OF THE LOCAL PRESS**

Abstract. *The article describes a complex of activities of cultural-educational and scientific institutions, known as “public patronage of Kyiv region over the Stalin region”. The chronologically active phase of its implementation coincides with the years of the first five-year plan from 1929 to 1932. Further it was transformed into a social orders format. The aim of the research, based on the analysis of the periodicals of Kyiv, Stalin, Mariupol, Lugansk and the journal “News of the All-Ukrainian Academy of Sciences”, was to investigate the cooperation between the Kyiv’s institutions and factories and the coal-industrial region of Ukraine – Donbas, which initially became the form of cultural charity assistance, subsequently turned into scientific and practical assistance to miners and metallurgists of the Donbas; to define the role of All-Ukrainian Academy of Sciences in this process, which began on the wave of Ukrainization and the first five years plan of industrialization. The patronage rapidly transformed from a predominantly educational and cultural to a scientific and practical project on assistance in solving the problems of the development of industry in the Donbas. The need to maintain the pace of implementation of the plan’s tasks for the first five years of industrialization promoted the implementation of progressive technology development projects, strengthening the role of scientific institutions of All-Ukrainian Academy of Sciences in the implementation of technical problems. Two main directions of the implementation of the cultural and scientific project have been investigated: activities of education and culture institutions on the final elimination of illiteracy, raising the level of culture in the region, and the practical contribution of All-Ukrainian Academy of Sciences scientific institutions to the development of the Donbas industry. In spite of the fact that the public patronage had many disadvantages: low level of planning, poor control over the realization of the obligations, the high ideology influence to the cultural component of patronage, it had a substantial positive result. All-Ukrainian Academy of Sciences, as the flagship of Ukrainian science, and its scientists made a significant contribution to the development of mechanization of production process in factories and mines of region, improvement of the state of occupational health and safety, the study of harmful working conditions in production, improvement of living conditions and improvement of sanitary standards of life of the population, etc. In addition to the development of industry, the scientists of the All-Ukrainian Academy of Sciences activity made f great contribution to the development of the cultural sphere: the network of libraries and the development of the Stalin Local History Museum. A promising research direction to deepen and elaborate information on the participation of All-Ukrainian Academy of Sciences institutions in Donbass assistance is the studied of archival documents of scientific archives of institutions that directly participated in the implementation of the scientific part of patronage.*

Keywords: *All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN), patronage, Donbas, D.K.Zabolotny, P.P.Kurinny, science, culture, museum.*

ПРИНЬ М.О.

Кандидат історичних наук, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (Україна)

ВУАН У ПРОЕКТІ “ШЕФСТВО ГРОМАДСЬКОСТІ КИЇВЩИНИ НАД СТАЛІНЩИНОЮ” (1929-1932): ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ

***Анотація.** У роботі висвітлюється комплекс заходів культурно-освітніх та наукових установ, відомий як “Шефство громадськості Київщини над Сталініщиною”, хронологічно активна фаза реалізації якого співпадає з роками першої п’ятирічки з 1929 р. до 1932 р., надалі трансформуючись у формат соцзамовлень. Досліджено два основні напрями втілення культурного та наукового проекту: заходи установ освіти та культури з остаточної ліквідації неписьменності, підняття рівня культури в регіоні та практичний внесок наукових установ ВУАН у розвиток промисловості Донбасу.*

***Ключові слова:** Всеукраїнська академія наук (ВУАН), шефство, Донбас, Д.К.Заболотний, П.П.Курінний, наука, культура, музеї.*

ПРЫНЬ М.О.

Кандидат исторических наук, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского (Украина)

ВУАН В ПРОЕКТЕ “ШЕФСТВО КИЕВСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ НАД СТАЛИНЩИНОЙ” (1929-1932): ПО МАТЕРИАЛАМ МЕСТНОЙ ПРЕССЫ

***Аннотация.** В работе освещается комплекс мероприятий культурно-образовательных и научных учреждений, известный как “Шефство Киевской общественности над Сталинищиной”, хронологически активная фаза реализации которого совпадает с годами первой пятилетки с 1929 г. по 1932 г., в дальнейшем трансформируясь в формат соцзаказов. Исследованы два основные направления реализации культурного и научного проекта: мероприятия учреждений образования и культуры по окончательной ликвидации неграмотности, повышения уровня культуры в регионе и практический вклад научных учреждений ВУАН в развитие промышленности Донбасса.*

***Ключевые слова:** Всеукраинская академия наук (ВУАН), шефство, Донбасс, Д.К.Заболотный, П.П.Куриной, наука, культура, музеи.*

Звернення до історичного досвіду взаємодії академіків із робітниками промислових і вугільнодобувних підприємств розкриває раніше невідомі грані в історії Національної академії наук України (далі – НАН України). 2018 рік – 100-річчя НАН України та 4-та річниця окупації частини Донбасу Російською Федерацією, тому дослідження внеску центральної наукової установи України – Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) у розвиток Донецького регіону є вкрай актуальним.

У 1920-х роках набула поширення така форма співпраці, як шефська допомога: робітників – селянам, студентів – підприємствам та установам, робітників промислових підприємств – військовим тощо. На хвилі розгортання в Україні політики українізації та початку індустріалізації під пильну увагу громадськості Києва потрапив промисловий високоурбанізований, але освітньо та культурно нерозвинений регіон – Донбас.

Під територією з історико-географічною назвою Донбас розуміємо регіон, землі якого у 1925-1930 рр. входили до складу п’яти округ: Артемівської, Луганської, Маріупольської, Старобільської та Сталінської, у 1930-1932 рр. – до 27 районів (згодом – 17 адміністративно-територіальних одиниць), на які було поділено зазначені округи та на основі яких у липні 1932 р. було створено Донецьку область.

В українській історіографії тема культурного шефства громадськості Києва над Сталіно (нині – м. Донецьк) та участь в цьому процесі ВУАН як окремий напрямок

досліджень не розглядалася. У загальних працях з історії НАН України, зокрема двотомній монографії Н.Д. Полонської-Василенко “Українська академія наук. Нарис історії” (Полонська-Василенко, 1955; Полонська-Василенко, 1958), колективних монографіях “История Академии наук Украинской ССР” (История АН УССР, 1979), “Академия наук Украинской ССР. 1985” (АН УССР, 1986), монографії Л.В. Матвеевої “Нариси з історії Всеукраїнської академії наук” (Матвеева, 2003) та ін. тема шефства не розглядалася.

Джерельною базою для дослідження стали місцеві періодичні видання Києва, Сталіно, Маріуполя та Луганська – газети “Пролетарська правда”, “Диктатура труда”, “Приазовський пролетар” та “Луганська правда”. Додатковим джерелом інформації з досліджуваної теми стало друковане видання ВУАН “Вісті Всеукраїнської академії наук”. Також у дослідженні були використані документи з фонду “Всеукраїнський археологічний комітет” (далі – ВУАК) наукового архіву Інституту археології НАН України та фонду № 166 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Метою даної статті є дослідження співпраці між громадськістю Києва та східного промислового регіону України – Донбасу (переважно м. Сталіно), яка спочатку полягала в культурному шефстві, а згодом переросло в науково-практичну допомогу гірникам та металургам Донбасу, визначити роль ВУАН у цьому процесі.

Початковим етапом цього дослідження є 1929 р. Саме в 1929 р. керівництву УСРР стало очевидним відставання Донбасу в процесі ліквідації неписьменності, втіленні політики українізації та в культурному розвитку загалом. І вже в березні 1929 р. в промислових регіонах України, зокрема і в Донбасі, почалося проведення “Місячника української культури” (Місячник украинской культуры, 1929: 2). 11 березня 1929 р. делегація з 80-ти робочих кореспондентів з числа робітників промислових підприємств і представників сфери культури м. Луганськ відвідала м. Харків з метою вивчення досвіду проведення заходів з українізації (Луганский, 1929: 6). Під час візиту луганські делегати зустрілися з першим секретарем ЦК КП(б)У С.В. Косіором (Пролетарии Донбаса, 1929: 1) та наркомом освіти УСРР М.О. Скрипником (Крапля, 1929: 1). Одним із побажань, висловлених луганськими гостями, було сподівання на приїзд українських письменників для ознайомлення з працею шахтарів і металургів, щоб висвітлити її в своїх творах (Жуков, 1929: 5).

На побажання трудящих у березні 1929 р. м. Сталіно відвідала група українських письменників: В.М. Сосюра, Л.С. Первомайський, А.І. Шмигельський, Н.Л. Забіла, С.О. Голованівський (Украинские писатели, 1929: 2), а в квітні в окрузі розпочався місячник української культури, який широко висвітлювався в місцевій пресі (Выступаем в поход, 1929: 3). Крім того, академік Д.І. Багалій у відкритому листі зі шпальт місцевої газети звернувся до мешканців м. Сталіно із закликом підтримати державну політику українізації та долучитися до вивчення історії України (Багалей, 1929: 3).

Як відповідь академіку в місцевій газеті “Диктатура труда” було опубліковано відкритого листа від громадськості м. Сталіно до громадськості м. Київ із проханням допомогти провести місячник української культури в Донбасі. До співпраці запрошували представників київських освітньо-культурних закладів, просили організувати пересувні музейні виставки. Заголовки говорять самі за себе: “Познакомим с украинским театром” (Познакомим, 1929: 3), “Пролетарский Киев должен помочь” (Пролетарский Киев, 1929: 2), “Киевские рабочие ждут сталинскую делегацию”, “Чего мы ждем от поездки в Киев. Наш наказ делегатам” (Киевские рабочие, 1929: 3) та ін.

29 квітня 1929 р. делегація зі Сталіно у складі представників різних промислових підприємств (600 ос.) прибула до Києва. Для них було організовано масштабну зустріч із представниками громадських, партійних, наукових установ та підприємств (Первомайские гости, 1929: 2). За культурною програмою делегати, розділившись на групи, відвідали промислові підприємства Києва: заводи “Більшовик”, “Ленінська кузня”,

“Фізико-Хемік”, трикотажну фабрику, трамвайні майстерні, тютюнові та шкіряні фабрики, взяли участь у травневих урочистостях (Хребтов, 1929: 2).

2 травня 1929 р. в колонній залі Палацу праці відбулася велика зустріч делегатів Сталінщини, представників ВУАН, Окружної ради професійних спілок (далі – ОРПС) та підприємств Києва. На ній були присутні понад 2000 учасників (Советский Киев, 1929: 3). Серед доповідачів був і Президент ВУАН академік Д.К. Заболотний, який виступив із коротким звітом про роботу ВУАН за 10 років, зауваживши про велике значення зближення науки та виробництва. Результатом заходу стала угода між ВУАН та ОРПС про початок великого освітньо-наукового проекту, який згодом отримав назву “Культурного шефства Київщини над Сталінщиною” та повинен був познайомити мешканців промислового регіону зі здобутками української культури. Угода була підписана головою ОРПС Олексієвим та Президентом ВУАН академіком Д.К. Заболотним. Також був виголошений текст звернення до представників промисловості та науки УСРР про підтримку цього проекту (Исторический поход, 1929: 1).

Угода передбачала декілька напрямів її реалізації: по-перше – активна участь у процесі ліквідації неписьменності в регіоні, по-друге – ознайомлення мешканців Сталінщини з роботою та досягненнями ВУАН, по-третє – знайомство населення з культурними здобутками, зокрема українською художньою, музичною творчістю, літературою, театром, музеями. Передбачалося надання допомоги культурним закладам Сталіно, тісний зв’язок та кураторство над місцевою пресою. Як наголошувалося в угоді, культурна допомога повинна була сприяти насамперед підвищенню продуктивності праці в основних галузях промисловості регіону – металургії та видобутку вугілля – тих основних ресурсів, вага яких дедалі зростала в умовах індустріалізації України (Громадська робота, 1929: 131-134).

На засіданні ради шефства було прийняте попереднє спільне рішення про те, які організації долучаться до цього процесу. До них відносились: ВУАН та її установи, Київський інститут народної освіти (КІНО), Київський політехнічний інститут (КПІ), Київський інститут народного господарства (КІНГ), Державний музично-драматичний інститут імені М.В. Лисенка, Київський художній інститут (КХІ), Український науковий інститут книгознавства (УНІК), Київський музей революції, Державний історико-культурний заповідник “Всеукраїнський музейний городок” (ДІКЗ ВІМ), Драматичний театр імені Івана Франка, Київська державна академічна українська опера, Київська консерваторія, капела “Думка”, Всеукраїнський союз пролетарських письменників, Секція наукових робітників (СНР), Центральна робітничка бібліотека імені ВКП(б) (ВБУ) та інші (Давайте выполнять договор, 1929: 2).

13 травня 1929 р. на засіданні Загальних зборів ВУАН академік Д.К. Заболотний проінформував присутніх про перші кроки розпочатого культурного шефства над Сталінщиною та візит делегації звідти до Києва. У промові було наголошено, що для забезпечення реалізації шефства необхідні регулярні відрядження академіків та наукових співробітників ВУАН до м. Сталіно. Крім того, була оприлюднена пропозиція запрошувати представників тамтешніх підприємств до установ ВУАН на ознайомчі екскурсії та навіть на засідання Загальних зборів ВУАН. Також було порушено питання необхідності розробки загального плану реалізації шефства та складання графіку відвідувань підприємств м. Сталіно працівниками науково-дослідних установ Київщини (Протокол, 1929: 1-24).

Для реалізації культурного шефства були окреслені головні об’єкти промисловості: 6 великих підприємств, 8 копалень; Донецький гірничий інститут, Інститут робітничої медицини, заклади освіти, Сталінський окружний музей краєзнавства, Центральна міська бібліотека, 4 палаци культури, 5 робітничих клубів, 4 багатотиражні газети та ін. Київський культвідділ Окрпрофради звернувся до всіх культурно-освітніх та наукових

установ м. Київ з пропозицією скласти свої річні плани шефських заходів із кошторисом на їх реалізацію (Культурное шефство над Сталинщиной, 1929: 3).

Вже за місяць, у червні в м. Київ відбулося друге засідання представників ВУАН, Київського будинку вчених, РОБОСу, Київського медичного інституту та ін. з першими конкретними пропозиціями щодо втілення плану шефства. ВУАН запропонувала взяти участь у відвідуванні м. Сталіно представниками київських промислових підприємств, громадських і наукових установ з метою читання лекцій, зокрема організувати низку візитів науковців ВУАН і створити мережу робочих кореспондентів для збирання матеріалів з етнографії краю.

Всенародна бібліотека України ставила собі за мету надати методичну та практичну допомогу місцевим бібліотекам, зокрема виділивши дублетні видання для поповнення фондів. Представники Всеукраїнського товариства революційних музикантів і Державного музично-драматичного інституту імені М.В. Лисенка також планували провести активну лекційну діяльність та допомогти в роботі місцевим художнім і драматичним гурткам (Культурное шефство над Сталино, 1929: 2).

Проте найбільш нагальним питанням для вирішення проблем розвитку культурного життя Сталінської округи була і залишалася нестача кваліфікованих кадрів. Зарадити цьому ВУАН планувала організацією довгострокових відряджень до м. Сталіно своїх співробітників для практичної та методичної допомоги місцевим установам. Як дієвий засіб київській спілці РОБОС та інспектурі народної освіти доручалося направляти на роботу в культурні заклади м. Сталіно кваліфікованих фахівців, які не були задіяні в м. Київ (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 294А.: 6).

Для реалізації культурного шефства науковою колегією Всеукраїнського музейного городка 10 червня 1929 р. до м. Сталіно був відряджений його директор П.П. Курінний (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 294А.: 4), вчений секретар ВУАКу та уповноважений від ВУАН у питаннях шефства. У Сталіно фактично не було реально діючого окружного музею. Тому одним з основних завдань у шефській роботі над Сталінщиною Всеукраїнського музейного городка стала організація постійної роботи крайового музею, який міг би вести повноцінну науково-дослідницьку діяльність. Перед ДІКЗ ВІМ ставилося завдання фактично розробити нову наукову експозицію місцевого музею. Наукова колегія заповідника доручила всім завідувачам відділів розробити проекти планів майбутніх структурних підрозділів Сталінського окружного музею краєзнавства. Пильну увагу приділяли й кадровому забезпеченню місцевих установ культури. Пропонувалося направляти на Донбас лекторів і запрошувати на навчання музейних працівників з м. Сталіно, допомагати методичною літературою місцевим закладам. Працівниками ДІКЗ ВІМ був розроблений статут про спеціальний потяг “Музей-Донбас” (НА ІА НАНУ Ф. ВУАК. Спр. 294А.: 8-10зв.). Саме в рамках такої кадрової допомоги музейній галузі Сталінщини, стали короткострокове відрядження в 1929 р. в Сталінський окружний музей краєзнавства етнографа Олександра Якубського (Принь, Принь, 2015) та в 1930 р. мистецтвознавиці Любові Мулявки (Принь, 2014), які недовгий термін очолювали музей.

На початковому етапі реалізації шефського проекту популярною формою комунікації став обмін делегаціями. З нагоди святкування трьохріччя українізації газети “Комуніст” в м. Сталіно 16 червня 1929 р. проходили урочисті заходи (16 июня, 1929: 2), які відвідала київська делегація. Доповіді науковців ВУАН викликали неабияке зацікавлення серед робітників Донбасу, а неодмінний секретар ВУАН академік О.В. Корчак-Чепурківський здійснив спуск до вугільної шахти (Торжество, 1929: 3). Урочистості також відвідала делегація металургів із Маріупольської округи (16 июня, 1929: 2).

Зі свого боку на загальному зібранні робітників м. Сталіно була сформована делегація для участі у Загальних зборах ВУАН 1929 р., присвячених виборам нових академіків.

Делегація складалася виключно з робітників та виїхала до Києва під гаслом “Академію – ближче до життя...” (Шах, 1929: 3). Делегація мала ще одну важливу місію – вона передала до ВУАН новий договір, у якому були оформлені більш конкретні очікування від шефства науковців Києва. Договір був затверджений на засіданні Сталінської окружної ради профспілок 29 червня 1929 р. та мав назву “Наказ робітників Сталінщини Всеукраїнській Академії Наук”.

Керівництво країни, визнаючи необхідність підвищення загального культурного рівня мешканців регіону, все ж основний наголос робило на конкретні практичні потреби розвитку промисловості: проведення геологічних розвідок для виявлення нових родовищ корисних копалин, вивчення процесів виробництва для їх удосконалення та практична допомога в їх раціоналізації. Представників робочої делегації хвилювали й умови та безпека праці, удосконалення техніки виробництва, вивчення шкідливості виробничих процесів та їх впливу на здоров'я працівників. Не менш болючими були проблеми водопостачання, будівництва житла та впорядкування забудови населених пунктів і будівництва шляхів (Громадська робота, 1929: 131-134).

Окрім участі у Загальних зборах ВУАН, делегати відвідали Київську державну академічну українську оперу, окружну конференцію працівників металургійної галузі та Всеукраїнський музейний городок (Три дні, 1929: 2), де показали гостям експонати музеїв тощо. Директор ДІКЗ ВІМ П.П. Курінний на зустрічі з делегатами ознайомив їх з науково-освітньою та науково-дослідною роботою заповідника (Сталинские делегаты, 1929: 2). З членами делегації обговорювалися і практичні питання участі Всеукраїнського музейного городка в шефській допомозі м. Сталіно, серед яких – організація пересувної виставки та практична допомога Сталінському окружному музею краєзнавства (Вместо церковно-монархической агитации, 1929: 2). Загалом червнева поїздка делегації робітників м. Сталіно до Києва широко та детально висвітлювалася на шпальтах місцевої газети “Диктатура труда” (Союз индустрии, 1929: 3).

Одним із важливих питань, що реалізовувались у м. Сталіно у 1929 р. була науково-популяризаційна та ознайомча робота представників ВУАН. Протягом всього року в газеті “Диктатура труда” з'явилася спеціальна нова рубрика під назвою “Як живе та працює Академія. Всеукраїнська академія наук розповідає про себе трудящим Сталінщини”, яка займала цілу сторінку та містила низку інформаційно-ознайомчих статей щодо ролі та значення науки в різних галузях промисловості. Зокрема, академік Д.К. Заболотний підготував статтю “Розвиток науки та її завдання”, академік М.С.Грушевський опублікував статтю “Академія вивчатиме минуле Донбасу”. Також були опубліковані статті академіків Д.О. Граве “Математик–інженер–робітник. Значення математики у виробництві” (Граве, 1929: 5); О.В. Фоміна “Ботаніка на службі народньому господарству” (Фомін, 1929: 4) та багато ін. Поглибити знайомство з Академією намагалися й через невеликі біографічні довідки про академіків П.А. Тутковського (Академик Тутковский, 1929: 5), Д.О. Граве (Академик Граве, 1929: 3), М.М. Крилова (Академик Крылов, 1929: 3), Б.І. Срезневського (Академик Срезневский, 1929: 4), В.О.Плотнікова (Академик Плотников, 1929: 4), М.О. Скрипніка (Теоретик, 1929: 3), Г.М. Кржижановського (Творец электрификации, 1929: 3) та ін., розміщені в газеті.

Протягом 1929 р. було здійснено виїзди чотирьох мистецьких груп Державного музично-драматичного інституту імені М.В. Лисенка, музичного квартету імені Чайковського, двічі приїжджав Український пересувний робітничий театр. Тривалий час на практиці в клубах і палацах культури Сталінщини перебували 30 студентів Київського художнього інституту, також у довгострокові відрядження сюди було направлено 10 українознавців, 5 викладачів іноземних мов, 3 керівники музичних і драматичних гуртків. Чотири делегати з м. Сталіно навчались у Києві на антирелігійних

курсах при Всеукраїнському музейному городку (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК, Спр. 294А.: 1). У жовтні 1929 р. в м. Сталіно експонувалася друга Державна пересувна всеукраїнська художня виставка НКО УСРР, де були представлені твори художнього мистецтва, графіка, скульптури тощо (2-га Всеукраїнська, 1929: 5). Представники Київської кінофабрики Всеукраїнського фотокіноуправління під керівництвом Дзиги Вертова, відомого кінорежисера, одного із засновників і теоретиків документального кіно, провели зйомки документального фільму на Макіївському металургійному заводі (Цейтлин, 1929: 5).

У 1930 р. практика відвідування м. Сталіно делегаціями з Києва продовжилася. Для участі в першотравневих святкових заходах 1-2 травня 1930 р. м. Сталіно відвідала делегація з 23 представників Київщини. У складі делегації переважали представники київських підприємств, також були співробітники Державного музично-драматичного інституту імені М.В. Лисенка та Київського художнього інституту. Від ВУАН було делеговано двох представників – В.В. Білого, співробітника Фольклорно-етнографічної комісії та співробітника Геологічного інституту Кандуренкову. Після урочистостей делегати відвідали окремі підприємства, шахти та заводи (Звіdomлення, 1930: 33-38).

У Києві на травневі свята 1930 р. було зібрано звітну нараду, яка підвела підсумки шефської роботи за рік. Протягом року шефства м. Сталіно відвідали представники різних культурно-освітніх і наукових установ Києва передусім з метою ознайомлення з регіоном, його культурними та виробничими потребами. Були окреслені першочергові проблеми регіону: водопостачання, боротьба з епідеміями, шкідливі умови праці, удосконалення виробничих процесів на промислових підприємствах. Вкотре прозвучало нагадування науковим установам про необхідність активно долучитися до практичних заходів щодо їх вирішення (Про стан, 1930: 2).

7-8 листопада 1930 р. в колонній залі профспілок Київщини відбулися збори представників промисловості Київщини, Сталінщини та наукової громадськості Києва. На зборах були присутні представники колгоспів Київщини, гості з міст Дніпропетровська, Харкова, Одеси, Кривого Рогу, Москви та ін. На зборах зі звітною доповіддю виступив неодмінний секретар ВУАН академік О.В. Корчак-Чепурківський. З огляду на цей звіт можна констатувати, що ВУАН врахувала реальні потреби промислового регіону та спрямувала зусилля своїх науковців на вивчення проблемних питань та шляхів їх вирішення на Донбасі (Іваницький, 1930: 26-27).

У той час існувала дуже гостра проблема забезпечення житлом працівників промислових підприємств Сталінщини. Частина населення все ще мешкала в землянках. Протягом 1930 р. Інститут будівельної механіки ВУАН частину своїх досліджень зосередив на проблемах виготовлення будівельних матеріалів із відходів металургійного виробництва, зокрема жужільної цегли та цементу. Для практичних дослідів з цих матеріалів було збудовано експериментальний будинок для працівників.

Питаннями з охорони праці на шахтах Донбасу опікувалася кафедра теорії пружності. Науковці кафедри регулярно проводили консультації з організації охорони праці на виробництві для шахт регіону, розробили “Довідник з технічної механіки для гірничих техніків”. Кафедра хімії проводила досліди з виготовлення метилового спирту з допомогою елементів коксового газу, який у великій кількості вироблявся під час коксування кам’яного вугілля.

Крім того, кафедра гідрології ВУАН та Інститут водного господарства України опікувалися болючою проблемою водопостачання, особливо для промислових підприємств. Були проведені розвідувальні роботи, збудована земляна гребля на р. Вовча для забезпечення Сталінського металургійного комбінату водою. Для забезпечення водою Макіївського металургійного комбінату на р. Кринка також було збудовано греблю, прокладено 26 км водогону. Також були проведені аналогічні роботи для забезпечення водою

Алчевського металургійного комбінату. Розроблялися проекти побудови водосховищ на низці місцевих річок: Вовча, Кальміус, Казенний Торець, Лугань, Біла та ін. Одночасно проводилися роботи з метою забезпечення населення технічною та питною водою.

Інститут мікробіології та епідеміології Народного комісаріату охорони здоров'я зі свого боку проводив санітарно-гігієнічні дослідження води та ґрунту. Кафедра гігієни й санітарії ВУАН проводила статистичні дослідження про рівень смертності; у цьому ж напрямі працював й Демографічний інститут. Кафедра патологічної анатомії взяла шефство над кафедрою патологічної анатомії Сталінського медичного інституту. До музею інституту була передана серія патолого-анатомічних та патолого-гістологічних препаратів для використання їх у навчальному процесі, а також під час науково-популярних лекцій.

Сталінському окружному музею краєзнавства Біологічним інститутом були передані експонати морської фауни Північного Льодовитого океану. Зважаючи на континентальний клімат регіону з посушливим літом та холодною малосніжною зимою, на кафедрі ботаніки під керівництвом академіка О.В. Фоміна працювали над розведенням та акліматизацією різних видів дерев і кущів, які б витримували доволі суворі кліматичні умови Донбасу. Восени 1929 р. та влітку 1930 р. відбулась перша вдала спроба озеленення території м. Сталіно. Найбільш життєздатними стали насадження білої акації, декількох видів клену та дикої маслини (Берсен, 1930: 32-35).

Достатньо активно проводилася й лекційна робота. У рамках проведення двотижневика "Техніка – масам" у жовтні 1929 р. до м. Сталіно прибули 6 академіків ВУАН, які прочитали низку лекцій. Три лекції інженера-дослідника будівельної механіки академіка К.К. Симінського були присвячені проблемам будівництва та тривалості служби споруд і механізмів; академік О.В. Палладін у своїй лекції "Хімія життя" познайомив слухачів із основами біохімії; академік Є.В. Оппоков, директор Інституту водного господарства України, прочитав лекцію "Вода й водне господарство, зокрема в Донбасі". Проблеми озеленення степового краю, який потерпав від пилових буревіїв, висвітлив відомий український геоботанік Ю.Д. Клеопов (Киевские культшефы, 1929: 5). Професор А.С. Синявський, керівник географо-економічної експедиції Комісії по дослідженню території Дніпрельстану прочитав 31 лекцію з питань будівництва Дніпрельстану, його соціально-економічних перспектив та індустріалізації загалом. Низку лекцій на тему української культури прочитав український поет, літературознавець і перекладач М.О. Драй-Хмара. Також науковці відвідали й м.Артемівськ (нині – м. Бахмут), де також зробили доповіді для робітників академіки О.В. Палладін та Є.В. Оппоков (Украинские ученые, 1929: 2).

Загалом за 1929-1930 рр. було здійснено 6 виїздів бригад, до складу яких входили 29 працівників ВУАН. Серед 91 зробленої науковцями доповіді 79 припадало на науково-популярні лекції. Лекційна тематика була переважно присвячена проблемам індустріалізації, соціально-економічним проблемам, питанням культури (Берсен, 1930: 36-39).

Півторарічний практичний досвід співпраці науковців ВУАН із робітниками промислових підприємств Сталінської, Артемівської, Маріупольської округ виявив необхідність корегування та деталізації напрямів шефської допомоги. Також давалася взнаки відсутність координації роботи з обох боків. І вже на шефських зборах 7-8 листопада 1930 р. було укладено новий договір про шефську роботу.

Промисловість країни потребувала від Донбасу насамперед енергетичних ресурсів, а саме великої кількості вугілля. Для наукових установ ВУАН першочерговим стало завдання вирішення проблем механізації виробництва, особливо вугільної галузі, поширення вуглевидобувних механізмів: врубових машин, конвеєрів, скреперів тощо. Поряд із розвитком гірничовидобувної промисловості наголошувалося на необхідності розширення вивчення надр Донбасу. Не оминалося в договорі й питання

переобладнання та реконструкції існуючої металургійної бази, системи водопостачання для забезпечення технологічних процесів.

В умовах високих темпів зростання промисловості в Україні все гостріше проявлялася одна з головних проблем Донбасу – нестача висококваліфікованих робітників. Для її вирішення ВУАН та інші наукові установи планували організувати лекції для інженерно-технічних працівників на теми, які стосувалися металургійної, вугільної та хімічної промисловості. Також поліпшити ситуацію повинні були технічні видання для середньої інженерної ланки та популярна література для робітників. Новою угодою передбачалося детальніше дослідження умов праці та побутових умов життя, розробка питань раціоналізації громадського та лікувального харчування, диспансеризації, особливо представників шкідливих професій: шахтарів, робітників гарячих цехів і хімічної промисловості.

Продовжувалася й культурна співпраця: допомога бібліотекам, підвищення кваліфікації вчителів, допомога в справі дошкільного виховання. Не залишився поза увагою й напрям пропаганди: продовжувалося шефство над багатотиражними періодичними виданнями, надавалася методична та практична допомога представникам партійного керівництва (Новий договір, 1930: 39-41).

З прийняттям Конституції УСРР 1929 р. та розпочатою виборчою кампанією 1930-1931 рр. ще одним напрямом надання допомоги східному регіону стали консультації щодо організації виборчого процесу. У січні 1931 р. для ознайомлення з роботою міськради та міськвиборчкому Київ відвідала делегація з м. Сталіно. У своїй доповіді делегати відзвітувалися про організацію виборів на підприємствах, а також зробили акцент на економічні показники як реалізацію шефської роботи зі свого боку (Пролетарі Сталінщини, 1931: 3). Продовжувала роботу рада шефства; у 1931 р. було ухвалено проводити роботу ради за секторами: науковим, технічним, літературним, освітнім, друку, мистецьким, художнім, музейно-антирелігійним, санітарно-побутовим (Бригадир, 1931: 3).

Одним із нових методів реалізації шефства стала організація так званих культпотягів, культешелонів до Донбасу. Ще у 1930 р. на базі Всеукраїнського музейного городка почався процес створення музею-потягу “Музей – Донбас”, який повинен був протягом чотирьох місяців 1931-1932 рр. обслуговувати населення Донбасу. До створення потягу були залучені Національний геологічний музей ВУАН і Всеукраїнський історичний музей імені Т. Шевченка. Фінансували проект Всеукраїнська рада професійних спілок та Народний комісаріат освіти УСРР. Згідно зі статутом музею-потяг повинен був мати 4 відділи-вагони: перший вагон висвітлював теми з історії та економіки УСРР, другий – проблеми технічної реконструкції СРСР, третій вагон був присвячений темі класової сутності походження релігії і безвірницького руху в УСРР, експозиція четвертого розкривала основні проблеми мистецтва в історичному аспекті (НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК. Спр. 294А: 8-9). Закінчення роботи зі створення пересувної експозиції передбачалося на грудень 1931 р. (Культурбота на допомогу, 1931: 2) Однак аналіз місцевої преси дає підставу вважати, що цей проект у первинному задумі так і не було остаточно реалізовано.

2 січня 1931 р. було сформовано культурно-господарчий ешелон до м. Сталіно, який складався з 25 товарних і пасажирських вагонів. До складу делегації входило 115 учасників, які були об'єднані за тематичними бригадами. Зокрема, бібліотечна бригада складалася з 18 осіб і проводила роботу на всіх великих шахтах та підприємствах регіону, особливу увагу приділивши Центральній міській бібліотеці м. Сталіно. Бригада артистів Драматичного театру імені Івана Франка у складі 4 учасників і квартет Київського радіоцентру дали 21 концерт в робітничих клубах на підприємствах Донбасу. Бригада Державного музично-драматичного інституту імені М.В. Лисенка надавала консультаційну допомогу місцевим клубним гурткам та зіграла 17 вистав на

підприємствах; літературна бригада у складі двох письменників сконцентрувала свою увагу на Сталінському металургійному заводі, зробивши 9 доповідей на тему літератури, 2 лекції з українознавства та провівши 3 творчі вечори. Крім того, бригада науковців від ВУАН також зосередила роботу на великому підприємстві – Сталінському металургійному заводі, де були проведені лекції з української мови та додаткові заняття з вчителями української мови. Інженер у хімічній галузі також проводив активну роботу на цьому заводі. Він надавав консультації, проводив відбір матеріалу для лабораторних досліджень, обстежив доменний цех заводу.

Бригада Київського радіоцентру надала практичну допомогу в радіофікації підприємств міста, бригада нацменробітників обстежувала стан роботи з нацменшинами на підприємствах, бригада студентів Київського державного інституту кінематографії працювала на шахтах і великих промислових підприємствах, знімаючи хронікальні кіно та фотозйомки, демонструючи фільми та допомагаючи в організації місцевої самодіяльності. Активну просвітницьку та пропагандистську роботу проводив колектив вагону-клубу та антирелігійної виставки, бригада студентів індустріального робфаку тощо (Хуторян, 1931: 3).

Наприкінці березня 1931 р. редакція газети “Пролетарська правда” запропонувала організувати та відправити до 1 травня ще один невеликий культешелон на 1-2 вагони (Зельдович, Чернявський, 1931: 3). Ця пропозиція була підтримана та реалізована і 12 квітня 1931 р. згаданий потяг вирушив до м. Сталіно. Незважаючи на складнощі комплектування, до складу делегації ввійшли 60 учасників: 3 представники ВУАН, представники установ культури, освіти та лікарі (Лицем до Донбасу, 1931: 3). Від ВУАН в заході взяли участь науковий співробітник Інституту будівельної механіки Ф.П. Белянкін, інженер Хімічної лабораторії Іванов та хімік С.В.Гончаров. За час відрядження у складі культешелону вони проводили консультаційні зустрічі з місцевим інженерно-технічним персоналом, вивчали роботу лабораторій підприємств тощо (Ємченко, Цупик, Харкін, 1931: 3).

Загалом Інститут будівельної механіки ВУАН ще з 1929 р. доволі активно співпрацював із металургійними підприємствами Сталіно. У планах на 1931 р. Інститут ставив собі за мету за наявності фінансування продовжити досліджувати якість та міцність споруджень і устаткування, виявляти та вивчати причини виходу з ладу станків, досліджувати вібраційні явища. Окремим напрямом наукових інтересів цього інституту стало вивчення властивостей будівельних матеріалів, виготовлених з відходів металургійного виробництва (Наука на допомогу, 1931: 3). Хімічна лабораторія ВУАН також продовжувала розробку наукових тем прикладного спрямування. Були заплановані для розробки теми: “Використання антраценової фракції” та “Синтези вищих алкоголів з коксових газів” (Ємченко, Цупик, Харкін, 1931: 3).

Частина наукових установ ВУАН запланувала для розробки наукові теми, пов’язані з практичним дослідженням актуальних для Донбасу тем. Серед них: Машинобудівний інститут, Науково-дослідний інститут хімії, Хіміко-технологічний інститут. Але деякі науково-дослідні інститути енергетичної, геологічної галузі цей напрямок роботи проігнорували (Денисенко, Шапошнік, 1931: 3).

Загалом у 1931 р. ВУАН було заплановано декілька відряджень до Сталіно та Макіївки. У травні – групи науковців у складі наукового співробітника Інституту будівельної механіки ВУАН, геофізика, трьох хіміків і геолога; червнева бригада повинна була складатися з наукового співробітника кафедри математики, наукового співробітника Інституту будівельної механіки ВУАН та хіміка, липнева – із трьох хіміків та інженера гірничої електрифікації (Бригади ВУАН, 1931: 3).

На тлі стрімкого зростання промисловості та кількості населення промислових

східних округ все актуальніше ставало питання розробки та встановлення санітарних норм та поліпшення медичного обслуговування населення. Протягом місяця, з 15 червня до 15 липня 1931 р., на Сталінщині працювала бригада Медичного циклу ВУАН та Інституту експериментальної біології та патології ВУАН на чолі з президентом ВУАН академіком О.О. Богомольцем. До складу бригади також входили проф. М.Д. Стражеско, Л.М. Левитський, С.К. Капран і В.Х. Василенко. Були налагоджені тісніші контакти з Донецьким інститутом патології та гігієни праці. Від серпня 1931 р. до вересня 1932 р. розробляли найактуальніші теми із санітарно-гігієнічних питань, із досліджень проблем стану здоров'я працівників гарячих цехів та глибоких шахт, граничних норм шкідливих газів тощо. Під час загальних зборів лікарів і наукових робітників регіону О.О. Богомолець зробив декілька доповідей, серед яких "Сучасний стан проблеми переливання крові", проф. М.Д. Стражеско – "Соціальне значення і клініка ревматизмів та ендокардитів", "Захворювання серцево-судинної системи та сучасні методи їх визначення" (Бригада медциклу, 1931: 3) та ін.

Науково-технічний сектор Ради шефства, очолюваний ВУАН, відмовившись після другого культешелону від форми участі змішаних колективів, сконцентрувався на формуванні наукових груп за окремими проблемними напрямками. Загалом упродовж року було сформовано п'ять бригад загальною кількістю 19 осіб, у роботі яких взяв участь, зокрема й Президент ВУАН академік О.О. Богомолець. Також над проблемами озеленення території систематично працювала група з двох чоловік. Освітній сектор Ради шефства разом зі спілкою РОБОС та НКО УСРР надіслав на постійну роботу 42 особи та бригаду з 14 осіб для методичної роботи. Завдяки активній участі Київського інституту пролетарського мистецтва в міст Макіївці, Сталіно та Луганську були організовані три вечірні художні робітничі факультети (Наш досвід, 1931: 3).

Керівник музейно-антирелігійного сектору ради шефства П.П. Курінний під час свого візиту до м. Сталіно та Петрівського рудника зробив доповідь про науково-дослідну роботу Всеукраїнського музейного городка. Цей заповідник брав активну участь у розвитку музейної справи в м. Сталіно, яка знаходилася на дуже низькому рівні. Протягом 1931 р. на допомогу Сталінському окружному музею краєзнавства був відряджений один співробітник заповідника. Також були підготовлені та направлені на заводи три пересувні виставки. Протягом трьох місяців у регіоні працювали й дві пересувні антирелігійні виставки-вагони з лекторами (Культробота, 1931: 2).

У листопаді 1932 р. на Донбасі був відкритий Святогірський філіал Всеукраїнського музейного городка (або Вседонбаський антирелігійний музей при 1-му Всеукраїнському будинку відпочинку), який знаходився на території колишнього Святогірського монастиря. Фондова колекція музею була сформована з речей, вилучених безпосередньо з монастиря та церков в Ізюмі та наданих із фондів Всеукраїнського музейного городка й налічували близько 1000 од. зб. Музей активно долучився до антирелігійної пропаганди, його співробітники проводили масову антирелігійну роботу на підприємствах Сталіно, менш ніж за рік прочитавши 107 лекцій (ЩДОВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 571: 8-47.). Активну роботу проводили й мистецький, літературний і санітарно-побутовий сектори Ради шефства (Культробота, 1931: 2).

1932 рік став роком закінчення першої п'ятирічки та початку активного процесу планування другої. Слід зазначити, що ВУАН не стояла осторонь цього процесу. Порядок денний сесії Ради ВУАН від 28-30 березня 1932 р. містив низку питань, пов'язаних із планами на другу п'ятирічку (Протокол, 1932: 37-30). На засіданні цієї сесії була присутня й делегація робітників уже з м. Макіївка, представник якої в своїй доповіді відзвітувався про зростання економічних показників основних галузей промисловості регіону, зосередивши увагу на необхідності продовження активної співпраці з установами ВУАН

у галузі металургійного виробництва, вирішенні проблем коксування вугілля, механізації вугільної галузі, геологічних досліджень, а надто на вирішенні проблеми загазованості потужних пластів вугілля та удосконалення техніки безпеки на вугільних виробництвах (Протокол, 1932: 71-72). Значну частку завдань щодо вирішення питань, пов'язаних із вугільною галуззю, розробляв Державний Макіївський науково-дослідний інститут із безпеки гірничих робіт і гірничорятувальної справи, про що свідчить доповідь представника цього інституту. Але обмеженість ресурсів, нестача фахових спеціалістів і необхідність залучення спеціалістів із суміжних дисциплін для розвитку науково-прикладних досліджень спонукала інститут шукати шляхи налагодження тіснішої співпраці з науковими установами ВУАН.

До проблем екології Донбасу звернувся академік О.В. Фомін у доповіді “Проблема зазеленення робітничих міст та селищ”, зауваживши необхідність продовження цієї роботи у промисловому регіоні та, зокрема, у швидко зростаючих промислових містах Сталіно та Макіївці. Членами дендрологічної комісії М.В. Дубовиком і Р.Т. Кравченком унаслідок більш ніж двомісячної роботи в м. Сталіно був складений п'ятирічний план озеленення міста (Протокол, 1932: 58-66).

Підсумовуючи зазначимо, що масштабна співпраця двох регіонів відома як “Культурне шефство пролетарської громадськості Києва над Сталіно” розпочалась на хвилі українізації та першої п'ятирічки індустріалізації, коли через зростаючі потреби в продукції металургійної та вугільної промисловості вага промислового регіону Донбасу в Україні почала стрімко зростати. Реалізуючись за кількома напрямками, шефство швидко трансформувалося з переважно освітнього та культурного в науково-практичний проект із допомоги у вирішенні практичних проблем розвитку промисловості, розвиток якої на Донбасі в роки першої п'ятирічки набирив обертів. У цій публікації поза увагою залишаємо роботу археологів та етнографів.

Вже у 1930 р. стало очевидним, що без втілення прогресивних проектів розвитку технологій витримати темпи реалізації планових завдань першої п'ятирічки неможливо. Приходить усвідомлення необхідності посилення ролі досягнень науки у подальшому розвитку промисловості; поступово зростає роль наукових установ ВУАН у реалізації практичних завдань шефства. Хронологічно активна фаза реалізації шефської допомоги співпадає з роками першої п'ятирічки, у 1932 р. трансформуючись у формат соцзамовлень.

Незважаючи на те, що шефство мало численні недоліки: недостатній рівень планування, слабкий контроль за виконанням зобов'язань узятих на себе шефами, заідеологізованість культурної складової шефства, воно мало й значний позитивний результат. Не можна недооцінювати внесок культурних і освітніх установ Києва для покращення культурного життя мешканців регіону, підвищення рівня їх освіти. ВУАН як флагман української науки та її науковці зробили значний внесок у розвиток механізації промисловості регіону, покращення стану охорони праці, вивчення шкідливих умов на виробництві, поліпшення побутових умов проживання та покращення санітарних стандартів життя населення тощо. Окрім розвитку промисловості, діяльність науковців ВУАН сприяла розвитку культурної сфери – появі мережі бібліотек і розбудові діяльності Сталінського окружного краєзнавчого музею.

Перспективним напрямом дослідження для поглиблення та деталізації інформації про участь установ ВУАН у допомозі Донбасу є опрацювання архівних документів наукових архівів установ, які брали безпосередню участь у реалізації наукової частини шефства й актуалізації роботи охоронних досліджень пам'яток археології на об'єктах будівництва.

Література:

- 2-га Всеукраїнська, 1929 – 2-га Всеукраїнська художня виставка Наркомосу УСССР // Диктатура труда. 15 октября 1929. № 238 (2231).
- 16 июня, 1929 – 16 июня – пролетарский праздник украинской культуры // Приазовский пролетарий. 5 июня 1929. № 125 (947).
- Академик Срезневский, 1929 – Академик Борис Измайлович Срезневский. Краткая биография // Диктатура труда. 30 июня 1929. № 148 (2141).
- Академик Плотников, 1929 – Академик Владимир Александрович Плотников. Краткая биография // Диктатура труда. 30 июня 1929. № 148 (2141).
- Академик Граве, 1929 – Академик Дмитрий Александрович Граве. Краткая биография // Диктатура труда. 26 июня 1929. № 144 (2137).
- Академик Крылов, 1929 – Академик Николай Митрофанович Крылов. Краткая биография // Диктатура труда. 26 июня 1929. № 144 (2137).
- Академик Тутковский, 1929 – Академик Павло Тутковский. Краткая биография // Диктатура труда. 21 июня 1929. № 140 (2133).
- АН УССР, 1986 – Академия наук Украинской ССР. 1985. К., 1986. 383 с.
- Багалей, 1929 – Багалей Д.И. Пролетариат выйдет победителем. Что тормозит украинизацию масс. Открытое письмо академика Багаля к рабочим Сталинщины // Диктатура труда. 5 апреля 1929. № 77 (2070).
- Берсен, 1930 – Берсен О. Стан і перспективи спільної роботи пролетарів та наукових робітників Київщини коло підсилення пролетарського впливу на будування української пролетарської науки // Вісті Всеукраїнської академії наук. Листопад-грудень 1930. № 6.
- Бригада медциклу, 1931 – Бригада медциклу ВУАН на Сталинщині // Пролетарська правда. 25 липня 1931. № 167 (2980).
- Бригади ВУАН, 1931 – Бригади ВУАН до Сталинщини, до Макіївщини // Пролетарська правда. 7 квітня 1931. № 87 (2891).
- Бригадир, 1931 – Бригадир. На засіданні ради // Пролетарська правда. 25 березня 1931. № 67 (2880).
- Вместо церковно-монархической агитации, 1929 – Вместо церковно-монархической агитации культурная работа. Во всеукраинском музейном городке // Диктатура труда. 2 июля 1929. № 149 (2142).
- Выступаем в поход, 1929 – Выступаем в поход! Сегодня начало месячника украинской культуры // Диктатура труда. 5 апреля 1929. № 77 (2070).
- Граве, 1929 – Граве Д.О. Математик-інженер-робітник. Значення математики у виробництві // Диктатура труда. 21 июня 1929. № 140 (2133).
- Громадська робота, 1929 – Громадська робота ВУАН. Договір культурного шефства Києва над Сталіном // Вісті Всеукраїнської академії наук. Травень-червень 1929. № 5-6.
- Давайте выполнять договор, 1929 – Давайте выполнять договор // Диктатура труда. 8 мая 1929. № 102 (2095).
- Денисенко, Шапошник, 1931 – Денисенко В., Шапошник С. Возможности великі, а наслідки мізерні // Пролетарська правда. 14 червня 1931. № 133 (2946).
- Ємченко, Цупик, Харкін, 1931 – Ємченко, Цупик, Харкін. Від плянів до соціалістичних метод роботи // Пролетарська правда. 14 червня 1931. № 133 (2946).
- Жуков, 1929 – Жуков Г. Ходоки пролетарской Луганщины. На приеме у руководителей профдвижения на Украине // Луганская правда. 16 марта 1929. № 60 (3466).
- Звідомлення, 1930 – Звідомлення представника від ВУАН, що їздив до м. Сталіного на першотравневі свята у складі робітничої делегації м. Києва // Вісті Всеукраїнської академії наук. Березень-квітень 1930. № 2.
- Зельдович, Чернявський, 1931 – Зельдович, Чернявський. За культешельон “Пролетарської Правди” // Пролетарська правда. 25 березня 1931. № 67 (2880). С. 3.
- Исторический поход, 1929 – Исторический поход пролетариев Сталинщины // Диктатура труда. 4 мая 1929. № 100 (2093).
- История АН УССР, 1979 – История Академии наук Украинской ССР. К., 1979. 836 с.
- Іваницький, 1930 – Іваницький І. Шефська робота ВУАН на новому етапі // Вісті Всеукраїнської академії наук. Листопад-грудень 1930. № 6.
- Киевские культшефы, 1929 – Киевские культшефы участвуют в двухнедельнике // Диктатура труда. 13 сентября 1929. № 211 (2204).
- Киевские рабочие, 1929 – Киевские рабочие ждут сталинскую делегацию”, “Чего мы ждем от поездки в Киев. Наш наказ делегатам // Диктатура труда. 28 апреля 1929. № 97 (2090).
- Крапля, 1929 – Крапля О. Украинскую культуру несем в пролетарский Донбасс. Наша делегация в столице Украины. Беседа с наркомом // Луганская правда. 15 марта 1929. № 59 (3465).
- Культробота на допомогу, 1931 – Культробота на допомогу реконструкції Донбасу // Пролетарська правда 23 листопада 1931. № 265 (3078).
- Культурное шефство над Сталино, 1929 – Культурное шефство над Сталино // Киевский пролетарий. 13 июня 1929. № 133 (1198).
- Культурное шефство над Сталинщиной, 1929 – Культурное шефство над Сталинщиной // Киевский пролетарий. 24 мая 1929. № 116 (1181).

- Лекційно-популяризаційна робота ВУАН, 1930 – Лекційно-популяризаційна робота ВУАН // Вісті Всеукраїнської академії наук. Листопад-грудень 1930. № 6.
- Лицем до Донбасу, 1931 – Лицем до Донбасу. Дванадцятого квітня культешельон “Пролетарської правди” вирушає. Озброймо всесоюзну кочегарку пролетарською культурою // Пролетарська правда. 7 квітня 1931. № 87 (2891).
- Луганский, 1929 – Луганский. Поход 80-ти // Луганская правда. 10 марта 1929. № 56 (3462).
- Матвеева, 2003 – Матвеева Л. Нариси з історії Всеукраїнської академії наук: монографія. К., 2003. 294 с.
- Месячник украинской культуры, 1929 – Месячник украинской культуры. Проверка украинизации // Приазовский пролетарий. 15 марта 1929. № 61 (883).
- Наука на допомогу, 1931 – Наука на допомогу механізації // Пролетарська правда. 7 квітня 1931. № 87 (2891).
- НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАН України.
- Наш досвід, 1931 – Наш досвід // Пролетарська правда. 25 березня 1931. № 67 (2880).
- Новий договір, 1930 – Новий соціалістичний договір на проведення культшефства Київ-Сталіно-Майківка, що його підписано в Києві на урочистих зборах в Колонній Залі Палацу Праці в ХІІ річницю жовтня 8/ХІ. 1930 року // Вісті Всеукраїнської академії наук. Листопад-грудень 1930. № 6.
- Первомайские гости, 1929 – Первомайские гости киевского пролетариата. Культурный поход рабочих Донбасса. За овладение украинской культурой. 600 пролетариев-сталинцев прибыли в Киев // Киевский пролетарий. 30 апреля 1929. № 99(1164).
- Познакомим, 1929 – Познакомим с украинским театром // Диктатура труда. 7 апреля 1929. № 79 (2072).
- Полонська-Василенко, 1955 – Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук: нарис історії. Частина І 1918-1930: монографія. Мюнхен. 1955. 150 с.
- Полонська-Василенко, 1958 – Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук: нарис історії. Частина ІІ 1931-1941: монографія. Мюнхен. 1958. 214 с.
- Принь, 2014 – Принь М.О. До історії музейної справи в Сталінській окрузі в 1920-х – на початку 1930-х років // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. праць. 2014. Вип. 26. С. 157-165.
- Принь, Принь, 2015 – Принь О.В., Принь М.О. Листування у науковому співтоваристві: три листи Олександра Якубського до Петра Курінного // Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині. 2015. Вип. 19. С. 261-266.
- Про стан, 1930 – Про стан та перспективи шефської роботи над Сталінщиною. Резолюція урочистих зборів, присвячених річниці культз'язку Сталінщини з Київщиною // Диктатура труда. 7 мая 1930. № 106 (2310).
- Пролетарий Донбаса, 1929 – Пролетарий Донбасса, на аванпосты украинизации! В ряды строителей украинской культуры. Луганские рабочие и рабкоры в Харькове // Луганская правда. 12 марта 1929. № 57 (3463).
- Пролетарі Сталінщини, 1931 – Пролетарі Сталінщини дають урочисту обіцянку країні Рад і своєму шефові – пролетаріатові Києва по ударницьки виконати свої промфінпляни вугілля й металю // Пролетарська правда. 27 січня 1931. № 21 (2834).
- Пролетарский Киев, 1929 – Пролетарский Киев должен помочь // Диктатура труда. 7 апреля 1929. № 79 (2072).
- Протокол, 1932 – Протокол сесії ради ВУАН 28-30 березня 1932 р. // (4-73) Вісті Всеукраїнської академії наук. Березень-квітень 1932. № 2.
- Протокол, 1929 – Протокол Ч. 5/9 від 13 травня 1929 р. звичайних зборів ради Всеукраїнської Академії Наук // Вісті Всеукраїнської академії наук. Травень-червень 1929. № 5-6.
- Советский Киев, 1929 – Советский Киев – культурный шеф Сталина // Киевский пролетарий. 4 мая 1929. № 101 (1166).
- Союз индустрии, 1929 – Союз индустрии и культуры // Диктатура труда. 4 июля 1929. № 151 (2144).
- Сталинские делегаты, 1929 – Сталинские делегаты во всеукраинском музейном городке // Диктатура труда. 2 июля 1929. № 149 (2142).
- Творец электрификации, 1929 – Творец электрификации. Вице-президент Всесоюзной Академии Наук тов. Г.М. Кржижановский // Диктатура труда. 14 июля 1929. № 159 (2152).
- Теоретик, 1929 – Теоретик национальной проблемы. Тов. Н.А. Скрыпник // Диктатура труда. 14 июля 1929. № 159 (2152).
- Торжество, 1929 – Торжество украинской и советской культуры. Киевская рабочая делегация возвратилась из Сталино // Киевский пролетарий. 20 июня 1929. № 139 (1204).
- Три дні, 1929 – Три дні в Києві // Диктатура труда. 5 июля 1929. № 152 (2145).
- Украинские писатели, 1929 – Украинские писатели на Сталинщине // Диктатура труда. 23 марта 1929. № 66 (2059).
- Украинские ученые, 1929 – Украинские ученые и академики в Донбассе // Приазовский пролетарий. 19 октября 1929. № 242 (1603).
- Фомін, 1929 – Фомін О.В. Ботаніка на службі народньому господарству // Диктатура труда. 30 июня 1929. № 148 (2141).
- Хребтов, 1929 – Хребтов М. Два Донбасса // Диктатура труда. 8 мая 1929. № 102 (2095).

Хуторян, 1931 – Хуторян А. Київський культешелон повернувся з Донбасу // Пролетарська правда. 24 січня 1931. № 19 (2832).

Цейтлин, 1929 – Цейтлин. Симфонія Донбасу // Диктатура труда. 24 листопада 1929. № 271 (2264).

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Шах, 1929 – Шах В. Перед виборами в ВУАН. Массы и наука в контакте // Диктатура труда. 9 лютого 1929. № 130 (2123).

References:

2-ha Vseukrayins'ka, 1929 – 2-ha Vseukrayins'ka khudozhnya vystavka Narkomosu USSR [2nd All-Ukrainian Art Exhibition of the People's Commissariat of Education of the USSR] // Diktatura truda. 1929. № 238 (2231). [in Ukrainian].

16 iyunya, 1929 – 16 iyunya – proletarskiy prazdnik ukrainskoy kul'tury [June 16 is the proletarian holiday of Ukrainian culture] // Priazovskiy proletariy. 1929. № 125 (947). [in Russian].

Akademik Sreznevskiy, 1929 – Akademik Boris Izmaylovich Sreznevskiy. Kratkaya biografiya [Academician Boris Izmailovich Sreznevsky. Short biography] // Diktatura truda. 1929. № 148 (2141). [in Russian].

Akademik Plotnikov, 1929 – Akademik Vladimir Aleksandrovich Plotnikov. Kratkaya biografiya [Academician Vladimir Alexandrovich Plotnikov. Short biography] // Diktatura truda. 1929. № 148 (2141). [in Russian].

Akademik Grave, 1929 – Akademik Dmitriy Aleksandrovich Grave. Kratkaya biografiya [Academician Dmitry Alexandrovich Grave. Short biography] // Diktatura truda. 1929. № 144 (2137). [in Russian].

Akademik Krylov, 1929 – Akademik Nikolay Mitrofanovich Krylov. Kratkaya biografiya [Academician Nikolai Mitrofanovich Krylov. Short biography] // Diktatura truda. 1929. № 144 (2137). [in Russian].

Akademik Tutkovskiy, 1929 – Akademik Pavlo Tutkovskiy. Kratkaya biografiya [Academician Pavlo Tutkovsky. Short biography] // Diktatura truda. 1929. № 140 (2133). [in Russian].

AN USSR, 1986 – Akademiya nauk Ukrainskoy SSR. 1985 [Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. K., 1986. 383 s. [in Russian].

Bagaley, 1929 – Bagaley D. I. Proletariat vyydet pobeditelem. Chto tormozit ukrainizatsiyu mass. Otkrytoe pis'mo akademika Bagaley k rabochim Stalinshchiny [The proletariat will emerge victorious. What hinders the Ukrainization of the masses. Open letter of Academician Bagaley to the workers of Stalin region] // Diktatura truda. 1929. № 77 (2070). [in Russian].

Bersen, 1930 – Bersen O. Stan i perspektyvy spil'noyi roboty proletariv ta naukovykh robitnykiv Kyiyvshchyny kolo pidsylennya proletars'koho vplyvu na buduvannya ukrayins'koyi proletars'koyi nauky [The state and prospects of the joint work of the proletarians and scholars of the Kyiv region on the strengthening of the proletarian influence on the building of the Ukrainian proletarian science] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1930. № 6. [in Ukrainian].

Bryhada medtsykly, 1931 – Bryhada medtsykly VUAN na Stalinshchyni [The All-Ukrainian Academy of Sciences' Medycle Brigade in Stalin region] // Proletars'ka pravda. 1931. № 167 (2980). [in Ukrainian].

Bryhady VUAN, 1931 – Bryhady VUAN do Stalinshchyny, do Makiyivshchyny [The All-Ukrainian Academy of Sciences' Brigade – The All-Ukrainian Academy of Sciences' Brigade to Stalin region and Makeevka region] // Proletars'ka pravda. 1931. № 87 (2891). [in Ukrainian].

Bryhadyr, 1931 – Bryhadyr. Na zasidanni rady [At a council meeting] // Proletars'ka pravda. 1931. № 67 (2880). [in Ukrainian].

Vmesto tserkovno-monarkhicheskoy agitatsii, 1929 – Vmesto tserkovno-monarkhicheskoy agitatsii kul'turnaya rabota. Vo vseukrainskom muzeynom gorodke [Instead of church-monarchist agitation, cultural work. In the All-Ukrainian Museum Town] // Diktatura truda. 1929. № 149 (2142). [in Russian].

Vystupaem v pokhod, 1929 – Vystupaem v pokhod! Segodnya nachalo mesyachnika ukrainskoy kul'tury [We are on the hike! Today is the beginning of the month of Ukrainian culture] // Diktatura truda. 1929. № 77 (2070). [in Russian].

Have, 1929 – Have D. O. Matematyk-inzhener-robitnyk. Znachennya matematyky u vyrobnyts'tvi [Mathematician-engineer-worker. The value of mathematics in production] // Diktatura truda. 1929. № 140 (2133). [in Ukrainian].

Hromads'ka robota, 1929 – Hromads'ka robota VUAN. Dohovir kul'turnoho shefstva Kyieva nad Stalinom [Public work of All-Ukrainian Academy of Sciences. Contract of cultural patronage of Kiev region over Stalin region] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1929. № 5-6. [in Ukrainian].

Davayte vpolnyat' dogovor, 1929 – Davayte vpolnyat' dogovor [Let's fulfill the contract] // Diktatura truda. 1929. № 102 (2095). [in Russian].

Denysenko, Shaposhnik, 1931 – Denysenko V., Shaposhnik S. Mozhlyvosti velyki, a naslidky mizerni [The possibilities are large, and the consequences are scarce] // Proletars'ka pravda. 1931. № 133 (2946). [in Ukrainian].

Yemchenko, Tsypuk, Kharkin, 1931 – Yemchenko, Tsypuk, Kharkin. Vid plyniv do sotsyalistychnykh metod roboty [From plans to a socialist method of work] // Proletars'ka pravda. 1931. № 133 (2946). [in Ukrainian].

Zhukov, 1929 – Zhukov G. Khodoki proletarskoy Luganshchiny. Na prieme u rukovoditeley profdvizheniya na Ukraine [Proletarians of Lugansk region. At a reception at the leaders of the trade union movement in Ukraine] // Luganskaya pravda. 1929. № 60 (3466). [in Russian].

Zvidomlennya, 1930 – Zvidomlennya predstavnyka vid VUAN, shcho yizdyv do m. Stalino na pershotravnevi svyata u skladi robitnychoyi delehatsiyi m. Kyieva [Report of the representative from the All-Ukrainian Academy of Sciences who traveled to Stalin region in the Kyiv working delegation on May Day holidays] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1930. № 2. [in Ukrainian].

Zel'dovych, Chernyavs'kyy, 1931 – Zel'dovych, Chernyavs'kyy. Za kul'teshel'on "Proletars'koyi Pravdy" [For the cultural echelon of "Proletars'ka pravda"] // Proletars'ka pravda. 1931. № 67 (2880). [in Ukrainian].

Istoricheskiy pokhod, 1929 – Istoricheskiy pokhod proletariiev Stalinshchiny [Historical campaign proletarians Stalin region] // Diktatura truda. 1929. № 100 (2093). [in Russian].

Istoriya AN USSR, 1979 – Istoriya Akademii nauk Ukrainskoy SSR. [History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR] K., 1979. 836s. [in Russian].

Ivanyts'kyy, 1930 – Ivanyts'kyy I. Shefs'ka robota VUAN na novomu etapi [The work of All-Ukrainian Academy of Sciences at the new stage] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1930. № 6. [in Ukrainian].

Kievskie kul'tshefy, 1929 – Kievskie kul'tshefy uchastvuyut v dvukhnedel'nike [Kiev chefs participate in the fortnight] // Diktatura truda. 1929. № 211 (2204). [in Russian].

Kievskie rabochie, 1929 – Kievskie rabochie zhdut stalinskuyu delegatsiyu", "Chego my zhdem ot poezdki v Kiev. Nash nakaz delegatam [Kiev workers are waiting for the delegation from Stalin region, "What do we expect from a trip to Kiev". Our instructions to delegates] // Diktatura truda. 1929. № 97 (2090). [in Russian].

Kraplya, 1929 – Kraplya O. Ukrainskuyu kul'turu nesem v proletarskiy Donbass. Nasha delegatsiya v stolitse Ukrainy. Beseda s narkomom [Ukrainian culture carry in the proletarian Donbass. Our delegation in the capital of Ukraine. Conversation with the People's Commissar] // Luganskaya pravda. 1929. № 59 (3465). [in Russian].

Kul'trobota na dopomohu, 1931 – Kul'trobota na dopomohu rekonstruktsiyi Donbasu [Culture for the reconstruction of the Donbas] // Proletars'ka pravda 1931. № 265 (3078). [in Ukrainian].

Kul'turnoe shefstvo nad Stalino, 1929 – Kul'turnoe shefstvo nad Stalino [Cultural patronage over Stalino] // Kievskiy proletariy. 1929. № 133 (1198). [in Russian].

Kul'turnoe shefstvo nad Stalinshchinoy, 1929 – Kul'turnoe shefstvo nad Stalinshchinoy [Cultural patronage over Stalin region] // Kievskiy proletariy. 1929. № 116 (1181). [in Russian].

Lektsiyno-populyaryzatsiyna robota VUAN, 1930 – Lektsiyno-populyaryzatsiyna robota VUAN [Lecture-popularization work of All-Ukrainian Academy of Sciences] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1930. № 6. [in Ukrainian].

Lytsem do Donbasu, 1931 – Lytsem do Donbasu. Dvanadtsyatoho kvitnya kul'teshel'on "Proletars'koyi pravdy" vyrushaye. Ozbroymo vsesoyuznu kocheharku proletars'koy kul'turoyu [Face to Donbass. On April 12, the cultural echelon of the "Proletars'ka pravda" goes. We will equip the all-Union steamship with a proletarian culture] // Proletars'ka pravda. 1931. № 87 (2891). [in Ukrainian].

Luganskiy, 1929 – Luganskiy. Pokhod 80-ti [Hike of eighty] // Luganskaya pravda. 1929. № 56 (3462). [in Russian].

Matvyeyeva, 2003 – Matvyeyeva L. Narisy z istoriyi Vseukrayins'koyi akademiyi nauk: monohrafiya [Essays on the history of the All-Ukrainian Academy of Sciences]. K., 2003. 294 s. [in Ukrainian].

Mesyachnik ukrainskoy kul'tury, 1929 – Mesyachnik ukrainskoy kul'tury. Proverka ukrainizatsii [Month of Ukrainian culture. Verification of Ukrainization] // Priazovskiy proletariy. 1929. № 61 (883). [in Russian].

Nauka na dopomohu, 1931 – Nauka na dopomohu mekhanizatsiyi [Science to help mechanization] // Proletars'ka pravda. 1931. № 87 (2891). [in Ukrainian].

NA IA NANU – Naukovyy arkhiv Instytutu arkhеолоhiyi NAN Ukrayiny [Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine].

Nash dosvid, 1931 – Nash dosvid [Our experience] // Proletars'ka pravda. 1931. № 67 (2880). [in Ukrainian].

Novyy dohovir, 1930 – Novyy sotsialistychnyy dohovir na provedennya kul'tshefstva Kyiv–Stalino–Makiyivka, shcho yoho pidpysano v Kyievi na urochystykh zborakh v Kolonniy Zali Palatsu Pratsi v XIII richnytsy zhovtnya 8/XI. 1930 roku [A new socialist agreement for carrying the cultural patronage of Kyiv–Stalino–Makeyevka, which was signed in Kiev at a solemn assembly in the Column Hall of the Palace of Labor on the thirteen anniversary of October 8/XI. 1930] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1930. № 6. [in Ukrainian].

Pervomayskie gosti, 1929 – Pervomayskie gosti kievskogo proletariata. Kul'turnyy pokhod rabochikh Donbassa. Za ovladenie ukrainskoy kul'turoy. 600 proletariiev-stalintsev pribyli v Kiev [May Day guests of the Kiev proletariat. Cultural hike of workers of Donbass. For the mastery of Ukrainian culture. 600 proletarian from Stalino arrived in Kiev] // Kievskiy proletariy. 1929. № 99 (1164). [in Russian].

Poznakomimsya, 1929 – Poznakomim s ukrainskim teatrom [Let's get acquainted with the Ukrainian theater] // Diktatura truda. 1929. № 79 (2072). [in Russian].

Polons'ka-Vasylenko, 1955 – Polons'ka-Vasylenko N. Ukrayins'ka Akademiya nauk : narys istoriyi. Chastyna I 1918-1930 [Ukrainian Academy of Sciences: an essay of history. Part I 1918-1930]. Myunkhen. 1955. 150 s. [in Ukrainian].

Polons'ka-Vasylenko, 1958 – Polons'ka-Vasylenko N. Ukrayins'ka Akademiya nauk : narys istoriyi. Chastyna II 1931-1941 [Ukrainian Academy of Sciences: an essay of history. Part II 1931-1941]. Myunkhen. 1958. 214 s. [in Ukrainian].

Pryn', 2014 – Pryn' M. O. Do istoriyi muzeynoyi spravy v Stalins'kiy okruzi v 1920-kh – na pochatku 1930-kh rokiv [The history of museology in Stalin's region in the 1920's – early 1930's] // Pratsi Tsentru pam'yatkoznavstva: zb. nauk. prats'. 2014. Vyp. 26. C. 157-165. [in Ukrainian].

Pryn', Pryn', 2015 – Pryn' O. V., Pryn' M O. Lystuvannya u naukovomu spivtovarystvi: try lysty Oleksandra Yakubsk'koho do Petra Kurinnoho [Correspondence in the scientific community: three letters from Olexandr Yakubsky to Petro Kurinny] // Materialy i doslidzhennya arkeolohiyi Prykarpattya i Volyni. 2015. Vyp. 19. С. 261-266. [in Ukrainian].

Pro stan, 1930 – Pro stan ta perspektyvy shefs'koyi roboty nad Stalinshchynoyu. Rezolyutsiya urochystykh zboriv, prysvyachenykh richnytsi kul'tyv'yazku Stalinshchyny z Kyivshchynoyu [About the state and prospects of patronage on the Stalin region. Resolution of the solemn meeting devoted to the anniversary of the cultural connection of the Stalin region with the Kyiv region] // Diktatura truda. 1930. № 106 (2310). [in Ukrainian].

Proletarii Donbasa, 1929 – Proletarii Donbassa, na avanposty ukrainizatsii! V ryady stroiteley ukrainskoy kul'tury. Luganskіe rabochie i rabkory v Khar'kove [Proletarians of Donbass, on the outposts of Ukrainianization! In the ranks of Ukrainian culture builders. Lugansk workers and worker correspondents in Kharkiv] // Luganskaya pravda. 1929. № 57 (3463). [in Russian].

Proletari Stalinshchyny, 1931 – Proletari Stalinshchyny dayut' urochystu obitsyanku krayini Rad i svoeyu shefovi – proletariyatovi Kyieva po udarnyts'ky vykonaty svoiy promfinplyany vuhillya y metalyu [The proletarians of the Stalin region give a solemn promise to the Soviets and to their shefs - proletarians of Kyiv region to implement the plans of coal and metal] // Proletars'ka pravda. 1931. № 21 (2834). [in Ukrainian].

Proletarskiy Kiev, 1929 – Proletarskiy Kiev dolzhen pomoch' [Proletarian Kiev must help] // Diktatura truda. 1929. № 79 (2072). [in Russian].

Protokol, 1932 – Protokol sesiyy rady VUAN 28-30 bereznya 1932 r. [Protocol of the All-Ukrainian Academy of Sciences' Council session on march 28-30, 1932] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1932. № 2. [in Ukrainian].

Protokol, 1929 – Protokol Ch. 5/9 vid 13 travnya 1929 r. zvychaynykh zboriv rady Vseukrayins'koyi Akademiyi Nauk [Protocol Ch. 5/9 of May 13, 1929, of the ordinary meeting of the of the All-Ukrainian Academy of Sciences' Council] // Visti Vseukrayins'koyi akademiyi nauk. 1929. № 5-6. [in Ukrainian].

Sovetskiy Kiev, 1929 – Sovetskiy Kiev – kul'turnyy shef Stalina [Soviet Kiev – the cultural chief of Stalino] // Kievskiy proletariy. 1929. № 101 (1166). [in Russian].

Soyuz industrii, 1929 – Soyuz industrii i kul'tury [Union of Industry and Culture] // Diktatura truda. 1929. № 151 (2144). [in Russian].

Stalinskie delegaty, 1929 – Stalinskie delegaty vo vseukrainskom muzeynom gorodke [Delegates from Stalino is in the All-Ukrainian Museum Town] // Diktatura truda. 1929. № 149 (2142). [in Russian].

Tvorets elektrifikatsii, 1929 – Tvorets elektrifikatsii. Vitse-prezident Vsesoyuznoy Akademii Nauk tov. G.M. Krzhizhanovskiy [Creator of electrification. Vice-President of the All-Union Academy of Sciences G.M.Krzhizhanovsky] // Diktatura truda. 1929. № 159 (2152). [in Russian].

Teoretik, 1929 – Teoretik natsional'noy problemy. Tov. N.A. Skrypnik [Theorist of the national problem. N.A. Skrypnik] // Diktatura truda. 1929. № 159 (2152). [in Russian].

Torzhestvo, 1929 – Torzhestvo ukrainskoy i sovetiskoy kul'tury. Kievskaya rabochaya delegatsiya vozvratilas' iz Stalino [The triumph of Ukrainian and Soviet culture. Kiev workers delegation returned from Stalino] // Kievskiy proletariy. 1929. № 139 (1204). [in Russian].

Try dni, 1929 – Try dni v Kyevi [Three days in Kiev] // Diktatura truda. 1929. № 152 (2145). [in Ukrainian].

Ukrainskie pisateli, 1929 – Ukrainskie pisateli na Stalinshchine [Ukrainian writers in Stalin region] // Diktatura truda. 1929. № 66 (2059). [in Russian].

Ukrainskie uchenye, 1929 – Ukrainskie uchenye i akademiki v Donbasse [Ukrainian scientists and academics in the Donbass] // Priazovskiy proletariy. 1929. № 242 (1603). [in Russian].

Fomin, 1929 – Fomin O. V. Botanika na sluzhbi narodn'omu hospodarstvu [Botany in the service of the national economy] // Diktatura truda. 1929. № 148 (2141). [in Ukrainian].

Khrebtov, 1929 – Khrebtov M. Dva Donbassa [Two Donbass] // Diktatura truda. 1929. № 102 (2095). [in Russian].

Khutoryan, 1931 – Khutoryan A. Kyivsk'ky kul'teshelon povernuvsyia z Donbasu [Kiev cultural echelon returned from Donbass] // Proletars'ka pravda. 1931. № 19 (2832). [in Ukrainian].

Tseytlin, 1929 – Tseytlin. Simfoniya Donbassa [Symphony of Donbass] // Diktatura truda. 1929. № 271 (2264). [in Russian].

TsDAVOU – Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny [Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine].

Shakh, 1929 – Shakh V. Pered vyborami v VUAN. Massy i nauka v kontakte [Before the election to All-Ukrainian Academy of Sciences. Mass and science in contact] // Diktatura truda. 1929. № 130 (2123). [in Russian].

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

UDC 94 (73) «1918/1921»

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.56

ANATOLIY V. GONCHARENKO

PhD (History), Associate Professor, Sumy National Agricultural University (Ukraine)

THE USA AND COLONIAL QUESTION IN INTERNATIONAL RELATIONS: 1918-1921

Abstract. *The article investigates the position of the United States in the colonial question in the context of international relations in 1918-1921. The causes, course and effects of Washington's activation in settling the colonial problem after the First World War have been characterized. The process of formation and implementation of the foreign policy initiatives of US President Woodrow Wilson in the colonial question during the investigated period is researched. The role of the USA in strengthening the colonial struggle between the great states in 1918-1921 was analyzed.*

The colonial system was a kind of "laboratory", which, taking into account local specifics and realities at the beginning of the XX centuries, worked out a model of the future dominant US status, which is now transforming into a «new world order», as well as new methods of neocolonial domination.

US political, economic and military intervention in colonial relations pursued far-reaching geostrategic goals. Acquisition and use of the colonies as a powerful bridgehead for strengthening American expansion should also have been concealed by the White House's active intervention in European affairs. The methods of this task, developed by the American leadership in the early XX centuries, have become a classic model for the actions of American neocolonialism in other regions.

At the beginning of the XX century the United States goes to the forefront as a world power with its own specific interests in many parts of the world. The sharp increase in US naval forces during this period makes them a serious factor in international politics, and reflects on the foreign policy line of the largest powers of that time. Separating from the metropolis, the North American colonies from the very beginning absorbed many of the essential features inherent in England.

The failure of US President's foreign policy tactics in the colonial question after the First World War as a result of the position of other major states did not leave Woodrow Wilson anything better than starting to build a "military machine of immense size", which was an unpopular step and had no real resources for peacetime implementation. Trade unions, women's, and religious organizations immediately began a wave of protests against the arms race. In the United States there was not enough people for the fleet, its sharp increase would lead to the mobilization or hiring of additional staff, not to mention the huge financial costs. It would also have led to an increase in international tension or a new war in which the United States would no longer be in an observer's position, but a major participant in hostilities, in which the gravity of the war would have been fully implemented. All this led to Wilson's foreign policy strategy regarding the colonial problem in a deadlock, from which he was not able to find a way out.

Keywords: *the USA, international relationships, foreign policy, colonialism.*

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Кандидат історичних наук, доцент, Сумський національний аграрний університет (Україна)

США ТА КОЛОНІАЛЬНЕ ПИТАННЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: 1918-1921 рр.

Анотація. *У статті досліджено позицію США у колоніальному питанні в контексті міжнародних відносин у 1918-1921 рр. Охарактеризовані причини, хід та наслідки активізації Вашингтона у врегулюванні колоніальної проблеми після Першої світової*

війни. Вивчено процес формування та реалізації зовнішньополітичних ініціатив президента США Вудро Вільсона у колоніальному питанні протягом періоду, що досліджується. Проаналізовано роль США у посиленні колоніальної боротьби між великими державами у 1918-1921 рр.

Ключові слова: США, міжнародні відносини, зовнішня політика, колоніалізм.

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Кандидат исторических наук, доцент, Сумский национальный аграрный университет (Украина)

США И КОЛОНИАЛЬНЫЙ ВОПРОС В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ: 1918-1921 гг.

Аннотация. В статье исследована позиция США в колониальном вопросе в контексте международных отношений в 1918-1921 гг. Охарактеризованы причины, ход и последствия активизации Вашингтона в урегулировании колониальной проблемы после Первой мировой войны. Изучен процесс формирования и реализации внешнеполитических инициатив президента США Вудро Вильсона в колониальном вопросе в течение исследуемого периода. Проанализирована роль США в усилении колониальной борьбы между великими державами в 1918-1921 гг.

Ключевые слова: США, международные отношения, внешняя политика, колониализм.

На початку ХХІ ст. міжнародне співтовариство поставлене перед фактом створення багатопольярного світу, в якому однією з провідних країн, яка диктує умови економічної та політичної взаємодії, є Сполучені Штати Америки. Це положення знаходить теоретико-ідеологічне обґрунтування як у самих США, так і за їх межами, в їх становищі світової держави, що має і реалізує свої інтереси в будь-якій точці земної кулі. Шляхом політичного маневрування, угод з політичною елітою, прямого втручання у внутрішні справи країн Вашингтону вдалося зберегти і багато в чому розширити сформовані раніше відносини економічної залежності з країнами “третього світу”.

Своєрідною “лабораторією”, де з урахуванням місцевої специфіки і реалій на початку ХХ ст. відпрацьовувалася модель майбутнього панівного статусу США була світова колоніальна система, яка зараз трансформується в “новий світовий порядок”, а також нові методи неокolonіального панування.

Політико-економічне і військове втручання США у колоніальні відносини переслідувало далекосяжні геостратегічні цілі. Придбання і використання колоній як потужного плацдарму для посилення американської експансії повинно були також сприяти активному втручання Білого Дому в європейські справи. Методи виконання цього завдання, розроблені Вашингтоном на початку ХХ ст., стали класичною моделлю для дій американського неокolonіалізму в інших регіонах.

Історіографія політики США на початку ХХ ст. у різних її вимірах численна, тому ми обмежимося аналізом найбільш значущих робіт. У зарубіжній історіографії питання, перш за все, необхідно відзначити праці американських дослідників Р. Шулцінгера (Shulzinger, 1984), А. Шлезінгера (Шлезингер, 1992), Р. Палм Далл (Palme Dull, 2007), Г. Зінна (Зинн, 2014). Радянські історики (Белли, 1929; Тюльпанов, 1958; Солонцов, 1962) активно досліджували зовнішню політику США протягом періоду, що досліджується. Сучасні російські вчені продовжують вивчати зовнішньополітичний курс США, частково відмовившись від ідеологічних імперативів радянської історіографії (Чернов, 2006; Печатнов, Маныкин, 2012). В українській історіографії практично відсутні роботи, що вивчають порушену нами проблематику.

Таким чином, аналіз історіографії питання дозволяє переконатися в необхідності її подальшої розробки. Незважаючи на існування робіт, більшість з них поверхнево або тенденційно висвітлюють політику США у контексті тематики, що вивчається. Саме тому мета дослідження – вивчити еволюцію політики США у колоніальному питанні в контексті міжнародних відносин у 1918-1921 рр.

Наприкінці Першої світової війни однією з найгостріших проблем була колоніальна, що призвело до загострення питання про те, що робити з німецькими колоніями, перш за все в Африці. У червні 1917 р. прем'єр-міністр Великої Британії Девід Ллойд Джордж зазначив, що доля німецьких колоній в Африці, зайнятих англійцями, має бути вирішена “у відповідності з волею їх населення” (Константинополь и Проливы, 1925: 404). Всі держави-переможниці сходилися на тому, що колонії не повинні бути повернуті Німеччині зі стратегічних міркувань, оскільки існували побоювання, що Берлін зможе використати Африканський континент з метою створення бази для протидії іншим країнам і порушити британські комунікації з Азією.

На підтвердження своєї думки Д. Ллойд Джордж приводив висловлювання німецького міністра колоній, який стверджував, що “Африка перестала бути тільки чорним материком; вона стала передмістям Європи, яке має зіграти важливу роль в якості постачальника тропічної сировини для європейської промисловості”, що “розділ Африки між європейськими колоніальними країнами стався недавно і мав довільний і випадковий характер; в результаті цього слабкі й бездіяльні держави володіють гігантською територією, для розвитку якої вони не мають достатньо коштів, тоді як Німеччина, незважаючи на її положення і міць, виявилася обійденою; вона володіє тільки менш значними і розкиданими на величезному просторі територіями” (Ллойд Джордж, 1957: 113).

Позиція Лондона у колоніальному питанні наприкінці Першої світової війни визначалася з урахуванням інтересів домініонів, які під час війни захоплювали суміжні німецькі володіння і, таким чином, стали на шлях власного колоніалізму, створивши “імперії в імперії”. Активна роль домініонів у період війни не могла не відбитися на подальшому розвитку їх взаємовідносин з метрополією. Наприкінці війни Об'єднане королівство зробило ще один крок до децентралізації, який полягав у тому, щоб привернути домініони до питань про умови миру і післявоєнний устрій. З цією метою вперше в історії Британської імперії був скликаний імперський кабінет, що складався з представників уряду Його Величності і домініонів. “Не можна було... визначити і встановити умови миру, – відзначав Д. Ллойд Джордж, – без консультацій з домініонами і Індією, які були вірними та цінними учасниками нашої боротьби на всьому її протязі. Тому я визнав за необхідне негайно заснувати і скликати імперський кабінет, з тим щоб здійснювати контроль і спостереження за веденням війни і формулювати умови миру, які в цілому імперія вважала б розумними і справедливими. Це був перший в історії Британської імперії імперський кабінет” (Ллойд Джордж, 1957: 54).

Стосовно проблеми подальшої долі Великої Британії прем'єр-міністр зазначав, що він “...був мало схильний додати ще кілька мільйонів до тих багатьох мільйонів квадратних кілометрів, якими ми управляємо з великими труднощами і з ще більшою роботою забезпечуємо їх розвиток. Проте я знав, що домініони своїми силами завоювали суміжні території і що їм не подобається думка мати в майбутньому німців своїми найближчими сусідами у цих володіннях” (Ллойд Джордж, 1957: 63).

У цьому контексті один з французьких міністрів Едуард Ерріо відзначав, що “все буде марним, якщо Німеччина зможе знову вдатися до насильства. Тому я вважаю, що не виконаю свого обов'язку перед Батьківщиною, якщо я не поставлю Німеччину в таке положення, коли вона не зможе шкодити” (Ерріо, 1958: 196).

Що стосується США, то Д. Ллойд Джордж констатував, що “між президентом і його англійським і французьким колегами на конференції не було розбіжностей у питанні про те, чи повертати ці колонії їх німецьким власникам” (Ллойд Джордж, 1957: 72).

Думка про необхідність для Німеччини придбання колоній не залишила німецьких правителів і після війни. Після створення Ліги Націй Німеччина направила до її Ради меморандум з проханням про прийняття її до Ради, де в якості застереження було висловлено сподівання, що “в належний час” вона зможе прийняти активну участь у мандатній системі (Еррио, 1958: 230).

Внаслідок цього 119-та стаття Версальського мирного договору відзначала, що “Німеччина відмовляється на користь головних союзників та асоційованих держав від усіх своїх прав і титулів щодо своїх заморських володінь”. Німеччина також позбавлялася всіх спеціальних прав у Китаї (Сборник договорів, 1927: 199-200).

Саме тому гостро постало питання, що робити з цими колоніями. 5-й з “14 пунктів” Вудро Вільсона інтерпретувався американськими дипломатами таким чином, що “німецькі колонії не повинні бути милітаризовані”, щоб експлуатація колоній проводилася за принципом відкритих дверей і за умови суворого дотримання законів про умови праці, прибутків і податків, був встановлений певний санітарний режим, проводилися фундаментальні роботи з поліпшення народного господарства у вигляді доріг і т.д., щоб рахувалися з тубільними організаціями та звичаями, влада протекторату була стабільна і досить досвідчена для припинення інтриг і хабарництва, а також, щоб вона мала достатні фінансові ресурси і компетентних адміністраторів для успішного виконання завдань, дотримуватися принципу, за яким колоніальна держава виступає не як власниця своїх колоній, а в якості опікуна над тубільцями в інтересах спільноти націй; умови, на яких здійснюється колоніальне управління є міжнародною справою і можуть на законній підставі стати об’єктом міжнародного обстеження. Таким чином, мирна конференція має право скласти кодекс колоніального управління, обов’язковий для всіх колоніальних держав (Архив полковника Хауза, 2004: 473).

Уайтхолл вважав, що “нейтралізувати” ці колонії необхідно шляхом передачі їх під солідарний контроль головних союзників за допомогою Ліги Націй. “Більшість британських міністрів, – згадував Д. Ллойд Джордж – не проявляло жадібності в питанні розширення наших колоніальних володінь”. З іншого боку, домініони, які захопили під час війни німецьку Південно-Східну Африку і німецькі володіння в Океанії, “одногосно вимагали, щоб відтепер ці колонії належали домініонам по праву завоювання” (Ллойд Джордж, 1957: 106). Отже, виникла парадоксальна ситуація, оскільки метрополія не виявляла бажання приєднати до себе додаткові володіння, а її домініони прагнули до таких придбань. В цьому яскраво проявився результат еволюції Британської імперії

Все це призвело до появи проекту мандатів, який не був новим, оскільки ідею мандатів висували багато публіцистів і вчених, які писали про колоніальні проблеми, наприклад, вона була в доповідній записці Д. Біра щодо Месопотамії, яку було передано 1 січня 1918 р. Дослідницькому бюро полковника Хауза (Архив полковника Хауза, 2004: 537). Принципи цієї ідеї, які вже використовував Лондон у своєму колоніальному адмініструванні, містився і в британсько-французькому проекті поділу Малої Азії. Тому для британського уряду система мандатів не була чимось принципово новим і непізнаним.

Виступаючи на захист проекту мандатів на Паризькій мирній конференції, Д. Ллойд Джордж зазначив, що визначення мандатного управління, “яке він намагався сформулювати, ні в чому істотному не відрізняється від методів, що застосовувалися Британською імперією в її відносинах з колоніями. У всіх англійських колоніях існує свобода торгівлі; він не думає, що там існують так звані бажані тарифи. Німці або

американці можуть вести торгівлю в англійських колоніях на тих самих умовах, що й англійські піддані. Фактично в Британській Східній Африці торгівлю вела головним чином німецька фірма, і Німеччина фінансувала пароплавство, яке перевозило значну частину її товарів... Англійські вугільні бази в портах доступні рівною мірою іноземним і англійським судам..., що стосується Великобританії, він не бачить ніяких заперечень проти системи мандатів” (Ллойд Джордж, 1957: 443).

Крім того, Об’єднане королівство та його домініони всіляко намагалися розділити тягар колоніального управління з США. “Я неодноразово наполягав на тому, – констатував Д. Ллойд Джордж, – що частина цього тягара повинна нести Америка. Я розглядав колонії не як придбання, а як зобов’язання імперії” (Ллойд Джордж, 1957: 106).

Слід підкреслити, що в такому прагненні залучити до мандатної системи Вашингтон британський істеблішмент розраховував закріпити свій союз з США, розділивши з ними задачу збереження контролю над колоніальною політикою держав, оскільки інших надійних союзників у цій справі не було. Лорд Мільнер під час одного з засідань імперського кабінету стверджував, що бажано забезпечити американське співробітництво в майбутньому управлінні німецькими заморськими колоніями. Він також відзначав: “За всіх обставин хотілося б залучити до цієї справи Америку”, і що “забезпечення загального миру в майбутньому залежить від порозуміння між Англією і США; мандатна система Ліги Націй – не привід для анексії, а лише форма зв’язків, яка може значно поліпшити відносини між Сполученими Штатами і нами. Найважливіше, щоб ми були спільні щодо всіх проблем саме з цієї точки зору” (Ллойд Джордж, 1957: 111).

Не можна погодитися з тією точкою зору, що “по суті мандатна система була юридичним закріпленням колоніального переділу... також сприяла маскуванню колоніальної залежності” (Тюльпанов, 1958: 12-13). Справа в тому, що таке трактування не враховує того, що мандатна система детермінувала закріплення нових підходів до політики щодо залежних і відсталіх територій, а не була якимось хитрим кроком колонізаторів.

Стосовно домініонів треба зазначити, що їх розрахунок на США базувався, крім вищезазначеного, на думці, що ця країна здатна краще Великої Британії забезпечити їх безпеку в Західній півкулі. Канадський прем’єр-міністр Роберт Борден зазначав, “що якщо Британська імперія вийде з війни, зробивши значні територіальні придбання, а Сполучені Штати не візьмуть на себе ніякої нової відповідальності, це справить дуже погане враження. Якщо Америка в результаті мирної конференції візьме на себе свою частку в якості опікуна, це справить належний ефект у всьому світі” (Ллойд Джордж, 1957: 107).

Отже, можна зробити висновок, що в проекті мандатів Лондон прагнув закріпити своє панівне становище в колоніальних справах і в якості гаранта такого панування він прагнув заручитися підтримкою з боку Вашингтона, зв’язавши їх “поділом тягара” управління підмандатними територіями. Крім того, ідея мандатів відносилася не до всіх колоній, а лише до колишніх німецьких, залишаючи найбільшу колоніальну імперію, якою була Британська, у виграші перед іншими державами. Не випадково Уайтхолл домігся включення до Ліги Націй своїх домініонів: Австралії, Ірландії, Канади, Нової Зеландії, Південно-Африканського Союзу та Індії (Чернов, 2006: 150).

Саме тому проекти мандатів не знайшли підтримки з боку Франції та Японії, а інші країни, крім США, які погодилися з ним тільки на умовах поділу мандатів на три типи за ступенем контролю над підмандатними територіями.

Білий Дім переслідував більш широкі плани, ніж Сент-Джеймський кабінет, розглядаючи систему мандатів не як спосіб збереження свого лідируючого становища в світі, а як частину більш широкої програми, яка передбачала створення нової системи ставлення до відсталіх і залежних країн з боку провідних держав. Президент В. Вільсон

зазначав, що безпека Сполучених Штатів під загрозою, “яка виходить не зсередини, а ззовні... небезпека є постійною і безпосередньою не тому, що відбулися деякі зміни в наших міжнародних справах за останні тижні або місяці, а тому, що кожен поворотний момент в сучасних подіях несе з собою велику небезпеку... По морях розкидані купи бавовни, на морських шляхах знаходяться кораблі, завантажені хлібом і промисловими товарами, і кожен з цих вантажів є предметом вибуху” (Солонцов, 1962: 36).

Висловлювання президента відповідало дійсності. Неможливість викоринити суперництво великих держав за допомогою залучення їх до міжнародної організації, необхідність йти на поступки для задоволення їх взаємних претензій стала очевидна. Спочатку Вашингтон вимагав не скорочення флоту Його Величності, а лише свободи морів для всіх країн. Це був один з 14 пунктів Вудро Вільсона. Але категорична позиція Великої Британії, яка спиралася виключно на перевагу її флоту, підривала основи системи колективної безпеки, запропонованої США, і американське керівництво розуміло, що така ситуація може призвести до краху всіх претензій Сполучених Штатів у міжнародних відносинах і залучення їх у війну. Саме це і малося на увазі в цій заяві, де підкреслювалося, що при збереженні старих позицій сторін ні про яку безпеку не може бути й мови і світ, в т.ч. США, повинен знаходитися в постійній напрузі перед загрозою нової війни. І справа не в “деяких змінах в наших міжнародних справах за останні тижні або місяці”, а в системі самих міжнародних відносин (Чернов, 2006: 150-151).

У цьому контексті широка програма президента Вільсона врешті-решт зазнала краху через намагання інших країн реалізовувати традиційну політику, спрямовану на збереження власних, більш вузьких, інтересів. Це і призвело до початку нового ізоляціоністського курсу в американській зовнішній політиці при республіканських адміністраціях.

Відмова США від участі у післявоєнній системі та Лізі Націй означала для Великої Британії потрапляння в досить неприємну ситуацію, оскільки вона була змушена самотужки забезпечувати збереження своєї імперії. Уайтхолл зіткнувся з тим фактом, що незаперечному британському пануванню у світі приходить кінець. Лондон також буде нездатним підтримувати найсильніший флот у світі, спиратися на беззастережну підтримку колишніх переселенських колоній, які самі стали колоніальними країнами та отримали мандати (за винятком Канади) і які симпатизували США. Врешті-решт домініони перетворюються на незалежні держави з власною зовнішньою і колоніальною політикою. Всі ці тенденції помічав прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж, який відзначав, що “Британська імперія... стає занадто важким тягарем для такого маленького острова, як наш, щоб постійно забезпечувати ефективне керівництво в подальшому розвитку імперії без суттєвої допомоги домініонів” (Ллойд Джордж, 1957: 472-473).

Схожі процеси відбуваються й у відносинах з Індією, на що вплинули також і невдачі британської політики в Ірані та Середній Азії, пов'язані з розпадом Російської імперії і, відповідно, скасуванням укладених з нею домовленостей та угод. Спроби заповнити вакуум після відходу Росії шляхом розширення володінь “від Середземного моря до Паміру” закінчилися для Об'єднаного королівства невдачею. Незважаючи на спробу в 1919 р. взяти під контроль уряд Ірану, уклавши з ним нерівноправну угоду, яка дозволяла втручання Форін офісу у внутрішні справи цієї країни і можливість розміщення там військових баз, ці дії британського істеблішменту натрапили на протидію з боку США, Франції та Радянської Росії (Чернов, 2006: 153).

Крім того, уряд більшовиків всіляко намагався посилити та організувати боротьбу проти великих держав у колоніальному світі. З цієї метою він намагався розпалити релігійну, соціальну та національну ворожнечу. 22 листопада 1917 р. Рада Народних Комісарів оприлюднила звернення, у якому закликала індійських мусульман

до більш активних виступів проти британців. Той факт, що провідні країни світу починали діяти все більш солідарно у колоніальному питанні, відчувався і в залежних країнах (Чернов, 2006: 153).

У 20-х роках ХХ ст. виникають проекти об'єднання пригноблених народів як протиставлення групі "імперіалістичних держав". У 1927 р. у Брюсселі відбувся "Конгрес поневолених народів", де взяли участь делегати національних організацій Китаю, Індії, Латинської Америки, Індонезії, Індокитаю, Єгипту, Сирії, арабів Північної Африки та африканських негрів. На цьому конгресі була створена Антиімперіалістична Ліга, яка сподівалася і на підтримку з боку Радянської Росії. Тим не менше, її склад був досить строкатим, а комуністи становили там меншість (Чернов, 2006: 154).

У 1920 р. згідно з договором у Сан-Ремо Велика Британія і Франція вирішили "закрити двері" для торгівлі іноземних держав в Ірані (через нафту). Проте у 1922 р. американець Міллспоут, отримавши запрошення від майбутнього шаха Персії Реза Пехлеві, зайнявся реорганізацією фінансової системи Ірану, а у 1928 р. американці домоглися частки у Турецькій нафтовій компанії, що мала там концесію (Shulzinger, 1984: 129). У тому ж році іранський уряд оголосив про скасування режиму капітуляцій.

Уайтхолл з розумінням сприймав зміни у світі, що відбивалося на його політиці в питанні управління навіть найбільш відсталими територіями. Після Першої світової війни у Лондоні був відкритий інтернаціональний інститут з метою вивчення управління в Африці. У 1923 р. було створено комітет радників з питань місцевого розвитку Тропічної Африки британського колоніального управління, утвореного в 1923 р. За його участю був заснований дослідний інформаційний центр культури і мов народів Африки з метою "сприяння в гармонійному вирішенні проблем економічного і політичного розвитку" (Цинцадзе, 1990: 11).

У роботі Центру активно брали участь учені з США, Франції та інших країн. В результаті цього до 1930 р. для британської Африки була розроблена модель "непрямого управління" – ставка на місцеву еліту і традиції, яка залишала британцям контроль над зовнішньою політикою і судочинством. Мета ж непрямого управління залишилася незмінною – забезпечення панування метрополії у цьому регіоні. Саме завдяки цим змінам частка державних інвестицій в Африку збільшилася з 31% до війни до 62% у 1938 р. (Чернов, 2006: 155).

Ця політична гнучкість дозволила Великій Британії зустріти нові історичні обставини без серйозних потрясінь, зі збереженням своїх геополітичних позицій. Після хвилювань в Єгипті британський уряд одностороннім актом у 1922 р. оголосив про надання йому повної незалежності, зберігши, проте, свої інтереси у регіоні (Чернов, 2006: 155).

Якщо британський істеблішмент розумів, що для забезпечення зовнішньополітичних інтересів у світі був необхідний тісний союз з США, то державні діячі Франції розуміли, що для забезпечення інтересів Парижу у світі необхідний союз з Лондоном і Вашингтоном. "Відправним кроком будь якого кроку Франції є, на мою думку, – зазначав Е. Ерріо, – її дружба з Великою Британією... Обидві ці країни – випробувані гаранті людської гідності та свободи... Я зробив все, що від мене залежало, щоб зберегти сердечні стосунки із Сполученими Штатами" (Ерріо, 1958: 770). Виступаючи в американському клубі, він також відзначив: "Мені потрібна ваша дружба. Ми повинні працювати спільно, спільно боротися, щоб досягти повного світла. Я розраховую на ваші моральні якості. Сполучені Штати обмовляють, коли говорять про їх виключно матеріальні зацікавленості... Щоб відновити мир у світі, потрібно перш за все підтримувати тісний союз між Америкою і Францією" (Ерріо, 1958: 240).

Певні реформи після Першої світової війни здійснювали і Нідерланди – у 1918 р. в Індонезії була створена дорадча рада (“фольксраад”) при губернаторі та інші нововведення, спрямовані на розширення участі місцевого населення в управлінні країною (Чернов, 2006: 155-156).

Що стосується Японії, то гострі суперечності з нею почалися відразу після захоплення США Філіппін. Вимога “відкритих дверей” у Китаї, як і вимога “свободи морів” для Великої Британії, утискали інтереси Японії як колоніальної держави. До закінчення Першої світової війни Японія занадто посилилася, а її економічні інтереси занадто зросли, щоб терпіти таких конкурентів, як США, які також володіли системою військово-морських баз у Тихому океані. Японський істеблішмент, зміцнивши свій геополітичний вплив після війни, розробляв широкі експансіоністські плани. У меморандумі Танаки, хоча більшість дослідників не визнає достовірність цього документу, констатувалося, що “для того, щоб завоювати Китай, ми повинні спочатку завоювати Маньчжурію і Монголію. Для того, щоб завоювати світ, ми повинні спочатку завоювати Китай. Якщо нам вдасться завоювати Китай інші азійські країни і країни Південних морів будуть боятися нас і капітулюють перед нами. Тоді світ зрозуміє, що Східна Азія наша, і не наважиться порушити наші права”. Яким чином все це могло бути досягнуто? – “Японія не може усунути ускладнень у Східній Азії, якщо вона не сприйме політику “крові і заліза” (Солонцов, 1962: 29).

Японський експорт у Китай після Першої світової війни перевищив британський, склавши 39,4% від загального ввезення в країну, в той час як американський зріс з 6% у 1913 р. до 15% у 1925 р. (Palme Dull, 2007: 213). У плани японських правлячих кіл входило різке збільшення озброєння. Якщо врахувати, що економіка Японії цілком залежала від флоту, оскільки співвідношення ввезеного морем до всього японського імпорту складало: нафта 75%, бавовна, шерсть, гутаперча, нікель – 100%, свинець – 95%, цинк – 80%, сталь – 55%, залізо – 45%, машини – 55%, цукор – 95%, пшениця – 55% (Белли, 1929: 145) і т.д., то стає зрозумілим, що основним завданням Японії в цей період було збільшення військово-морської могутності.

Саме цим, а не діями США, було викликано постійне збільшення флоту Японії. Це робилося систематично і планомірно – у 1906 р. витрати на флот склали 6 млн. ф. ст., у 1913 р. – 9, 6 млн., у 1914 р. – 14 млн., у 1917 р. – 17 млн., у 1919 р. – 25 млн., у 1920 р. – 32 млн. ф. ст. (Белли, 1929: 145).

Як ми бачимо, збільшення витрат на озброєння відбувалося без будь-яких різких стрибків, і стверджувати те, що Японія почала різко збільшувати свій флот через гонку озброєнь, яку нібито після Першої світової війни розпочали США, не можна. Крім того, той же Танака, який озвучував позицію істеблішменту, відзначав, що при здійсненні політики “крові і заліза”, Японія неминуче зіткнеться з США і тому їх необхідно знищити (Солонцов, 1962: 30).

Отже, загроза виходила не від США Японії, а від Японії США. Саме тому Вашингтон у 1919 р. перемістив більшість свого флоту в Тихий океан за допомогою Панамського каналу, який почали інтенсивно укріплювати. У зоні каналу безперервно курсували потужні кораблі, за допомогою яких США здійснювали політичний контроль над тихоокеанськими морськими шляхами (Чернов, 2006: 157).

Ці дії США не тільки не спонукали японське керівництво до ініціалізації переговорів, але навпаки, були використані для нагнітання військової істерії. У 1920 р. була прийнята програма будівництва флоту “8:8”, яка передбачала будівництво ескадри з восьми лінкорів і восьми військових крейсерів, що повинно було обійтися Японії в 400 млн. дол. на рік. Як зазначали деякі морські експерти, цей час був для Японії останнім шансом завдати удару по США з перспективою успіху. Без ліквідації

британсько-японського союзу США опинялися в морській ізоляції. Американське керівництво це розуміло (Чернов, 2006: 158).

Саме президент В. Вільсон перейшов від ідеалістичних умовлянь до прямих погроз – він зазначав, що якщо Велика Британія буде опиратися в своєму прагненні зберігати безумовне панування на морі, США використають всі наявні в їх розпорядженні технічні засоби, щоб створити найпотужніший флот у світі (Солонцов, 1962: 20). Ще у 1918 р. під час перебування президента Вільсона у Парижі військово-морський міністр США Данієльс вимагав у Конгресі будівництва 10 лінкорів, 6 важких і 10 легких крейсерів, 130 інших легких кораблів. Програма була розрахована на 3 роки. Після підписання миру з Німеччиною В. Вільсон зі свого боку зажадав, щоб Конгрес затвердив цю програму. Характерно, що ізоляціоніст і противник Вільсона сенатор Лодж активно підтримував програму збільшення флоту, зазначивши, що “ми повинні мати найсильніший морський флот і найбільшу армію в світі. Тільки тоді ми зможемо посилити свій вплив на міжнародній арені” (Солонцов, 1962: 22).

Таким чином, ізоляціоністи не лише не заперечували проти програм президента В. Вільсона щодо збільшення озброєнь, але й виступали найактивнішими прихильниками таких заходів. З одного боку, це можна пояснити тим, що вони висловлювали інтереси фінансово-промислових кіл, зацікавлених у розширенні військово-промислового комплексу, а з іншого боку тим, що сама ініціалізація подібних програм Вільсоном означала крах його ж попередньої політики на завоювання світового лідерства дипломатичними методами, ідеалістичними умовляннями і апеляціями до абстрактних цінностей.

Більше того, сам факт провалу зовнішньополітичної тактики президента США у колоніальному питанні після Першої світової війни внаслідок позиції інших великих держав не залишав Вудро Вільсону нічого кращого, як почати будівництво “військової машини грандіозних розмірів”, що було непопулярним кроком та не мало реальних ресурсів для здійснення в мирний час. Профспілкові, жіночі, релігійні організації відразу ж почали хвилю протестів проти гонки озброєнь. У США не вистачало людей для флоту, його різке збільшення призвело б до мобілізації чи наймання додаткового персоналу, не кажучи вже про величезні фінансові витрати. Це спричинило б і зростання міжнародної напруженості чи нової війни, в якій США опинилися б вже не в стані спостерігача, а основного учасника, на якого тягар війни ліг би в повній мірі. Все це завело зовнішньополітичну стратегію В. Вільсона щодо колоніальної проблеми у глухий кут, з якого він був не в змозі знайти вихід.

Література:

- Архив полковника Хауза, 2004 – Архив полковника Хауза. Избранное. В 2 т. М., 2004. Т. 2. 744 с.
Белли, 1929 – Белли В.А. Борьба за Тихий океан, политико-стратегический очерк. М.-Л., 1929. 205 с.
Зинн, 2014 – Зинн Г. Американская империя. С 1492 года до наших дней. М., 2014. 752 с.
Константинополь и Проливы 1925 – Константинополь и Проливы. По секретным документам бывшего министерства иностранных дел. [Под ред. Е.А. Адамова]. М., 1925. Т.1. 549 с.
Ллойд Джордж, 1957 – Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. В 2 т. М., 1957. Т. 1. 655 с.
Печатнов, Манькин, 2012 – Печатнов В.О., Манькин А.С. История внешней политики США. М., 2012. 672 с.
Сборник договоров, 1927 – Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842-1925). [Сост. Э.Д. Гримм]. М., 1927. 219 с.
Солонцов, 1962 – Солонцов З.М. Дипломатическая борьба США за господство на море и противоречия империалистических держав. М., 1962. 416 с.
Тюльпанов, 1958 – Тюльпанов С.И. Колониальная система империализма и её распад. М. 1958. 258 с.
Цинцадзе, 1990 – Цинцадзе И.П. Основные принципы британской колониальной политики (на примере Нигерии). Автореф. дисс.... докт. истор. наук. Тбилиси. 1990. 50 с.
Чернов, 2006 – Чернов В.В. Трансформация колониальной системы в первой трети XX века. Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб. 2006. 192 с.
Шлезингер, 1992 – Шлезингер А.М. Циклы американской истории. М., 1992. 687 с.
Эррио, 1958 – Эррио Э. Из прошлого. Между двумя войнами. 1914-1936. М., 1958. 770 с.

Shulzinger, 1984 – Shulzinger R.D. American Diplomacy in the Twentieth Century. N.-Y., 1984. 390 p.
Palme Dull, 2007 – Palme Dull R. World Politics. 1918–1936. N.-Y., 2007. 388 p.

References:

- Arkhiv polkovnika Khauza, 2004 – Arkhiv polkovnika Khauza. Izbrannoe. [Archive of Colonel House. Favorites]. V 2 t. M., 2004. T. 2. 744 s. [in Russian].
- Belli, 1929 – Belli V.A. Bor'ba za Tikhii okean, politiko-strategicheskii ocherk. [The struggle for the Pacific, a political and strategic outline]. M.-L., 1929. 205 s. [in Russian].
- Zinn, 2014 – Zinn G. Amerikanskaja imperija. S 1492 goda do nashih dnei. [American Empire. From 1492 to the present day]. M., 2014. 752 s. [in Russian].
- Konstantinopol' i Prolivy, 1925 – Konstantinopol' i Prolivy. Po sekretnym dokumentam byvshego ministerstva inostrannykh del. [Constantinople and Straits. According to secret documents of the former Ministry of Foreign Affairs]. [Pod red. E.A. Adamova]. M., 1925. T.1. 549 s. [in Russian].
- Lloyd Dzhordzh, 1957 – Lloyd Dzhordzh D. Pravda o mirnykh dogovorakh. [The Truth About Peace Treaties]. V 2 t. M., 1957. T. 1. 655 s. [in Russian].
- Pechatnov, Manykin, 2012 – Pechatnov V.O., Manykin A.S. Istoriya vneshney politiki SShA. [History of US foreign policy]. M., 2012. 672 s. [in Russian].
- Sbornik dogovorov, 1927 – Sbornik dogovorov i drugikh dokumentov po istorii mezhdunarodnykh otnoshenii na Dal'nem Vostoke (1842–1925). [Collection of treaties and other documents on the history of international relations in the Far East (1842–1925)]. [Sost. E.D. Grimm]. M., 1927. 219 s. [in Russian].
- Solontsov, 1962 – Solontsov Z.M. Diplomacheskaya bor'ba SShA za gospodstvo na more i protivorechiya imperialisticheskikh derzhav. [The US diplomatic struggle for the domination of the sea and the contradictions of the imperialist powers]. M., 1962. 416 s. [in Russian].
- Tyul'panov, 1958 – Tyul'panov S.I. Kolonial'naya sistema imperializma i ee raspad. [The colonial system of imperialism and its decay]. M. 1958. 258 s. [in Russian].
- Tsintsadze, 1990 – Tsintsadze I.P. Osnovnye printsipy britanskoy kolonial'noy politiki (na primere Nigerii). [Basic principles of the British colonial policy (on the example of Nigeria)]. Avtoref. diss.... dokt. istor. nauk. Tbilisi. 1990. 50 s. [in Russian].
- Chernov, 2006 – Chernov V.V. Transformatsiya kolonial'noy sistemy v pervoy trety XX veka. [Transformation of the colonial system in the first third of the XX century]. Dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. SPb. 2006. 192 s. [in Russian].
- Shlezinger, 1992 – Shlezinger A.M. Tsikly amerikanskoi istorii. [Cycles of American History]. M., 1992. 687 s. [in Russian].
- Errio, 1958 – Errio E. Iz proshlogo. Mezhdv dvumya voynami. 1914-1936. [From the past Between two wars 1914–1936]. M., 1958. 770 s. [in Russian].
- Shulzinger, 1984 – Shulzinger R.D. American Diplomacy in the Twentieth Century. N.-Y., 1984. 390 p. [in English].
- Palme Dull, 2007 – Palme Dull R. World Politics. 1918–1936. N.-Y. 2007. 388 p. [in English].

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.66

OLEXANDR V. PRYN

PhD (History), Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine (Ukraine)

NEW ACADEMIC EDITION ON THE HISTORY OF KNOWLEDGE'S DEVELOPING OF CERAMICS IN THE INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES
[monograph review: Viktoriia Kotenko. History of Ukrainian Archaeological Ceramology (1918-1953)]

ПРИНЬ О.В.

Кандидат історичних наук, старший дослідник,
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (Україна)

**НОВЕ АКАДЕМІЧНЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЗНАНЬ ПРО КЕРАМІКУ
В УСТАНОВАХ УАН–ВУАН–АН УРСР**

[Рецензія на монографію: Котенко Вікторія. Історія української археологічної керамології (1918-1953): монографія. Описне: Українське Народознавство, 2018. 240 с. (Українські керамологічні студії, вип. 16)]

ПРИНЬ А.В.

Кандидат исторических наук, старший исследователь, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского (Украина)

**НОВОЕ АКАДЕМИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ ПО ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЗНАНИЙ О
КЕРАМИКЕ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УАН–ВУАН–АН УССР**

[Рецензия на монографию: Котенко Виктория. История украинской археологической керамологии (1918-1953)]

Інститут керамології створений у 2000 році, є одним із молодих академічних наукових закладів НАН України, що динамічно розвивається та поєднує у своєму колективі досвідчених науковців і перспективних молодих вчених. Наслідком такого поєднання стала активна науково-дослідна та видавнича діяльність інституту. Яскравим прикладом цього є представлена на рецензування монографія.

Монографія “Історія української археологічної керамології (1918-1953)” є першим в Україні систематизованим науковим дослідженням історії розвитку наукових знань про кераміку різних археологічних культур в Україні упродовж 1918-1953 років. Кераміка від неоліту до ранньомодерної доби в історії України та інших країн є важливим індикатором у питаннях з’ясування витоків культурних традицій та міжкультурних зв’язків. Тематика монографічного дослідження відповідає “Основним науковим напрямом та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014-2018 роки”, затверджених постановою Президії НАН України від 20.12.2013 № 179.

Авторка поставила перед собою амбітне завдання представити в узагальнюючому вигляді історію української керамології від 1918 до 1953 року, починаючи з моменту створення Української академії наук до повоєнного становлення Інституту археології АН УРСР та кардинальної реформи системи державного управління, зокрема, управління пам’яткоохоронною галуззю. Оскільки історія розвитку знань про українську керамологію

в історії археології ще недостатньо висвітлена і є малодосліджена, то обрана авторкою проблематика є дуже актуальною.

На основі аналізу широкого кола письмових джерел (241 позиція), а також фактів з історії української археології, дослідниці вдалося продемонструвати авторське бачення питання, на основі якого можна відстежити особливості наукового пізнання кераміки, як окремого археологічного джерела та її значимість для археології, історії науки, пам'яткознавства, джерелознавства та інших історичних дисциплін.

Авторкою виокремлено чотири основні хронологічні періоди, в яких відзеркалено суспільно-історичні трансформації в Україні, що вплинули на розвиток української археології як наукової дисципліни та сфери діяльності.

Застосування комплексного підходу до аналізу проблеми з використанням великої кількості джерел дало змогу автору дослідити розвиток керамології через призму історичного розвитку археології в Україні без імперських та радянських ідеологічних штампів.

Структура видання логічно продумана та розподілена за хронологічним принципом. Рецензована монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, назви яких повністю відбивають зміст дослідження, висновків, додатків і списку джерел та літератури.

У вступі авторка розкриває актуальність, мету та завдання дослідження, зокрема збирання всебічної інформації про етапи становлення української археології як середовища для вивчення кераміки; з'ясовує ступінь дослідження давнього гончарства й кераміки як окремого історичного джерела у науковій літературі вказаного періоду; обґрунтовує хронологічні межі дослідження; надає загальну характеристику українських археологічних академічних видань; з'ясовує особливості наукового опрацювання кераміки у періоди діяльності різних інституцій у структурі Академії наук України тощо.

У першому розділі приділено увагу огляду історіографії означеної проблеми та характеристиці достовірності джерел, використаних у дослідженні. Дослідниця зауважує, що у вітчизняній науці сформувалася потужна джерельна база для порушення питання про історію дослідження окремої категорії археологічного матеріалу – давньої кераміки, яка часто виступає масовим матеріалом, що є вирішальним у визначенні хронології пам'ятки та етнічної приналежності давнього населення. Стисло розглянуто становлення археологічної науки у найбільших наукових центрах країни: Харкові, Одесі, Полтаві, Києві та формування археологічних установ УАН–ВУАН.

Другий розділ “Давня кераміка в наукових працях періоду діяльності Всеукраїнського археологічного комітету”, у якому висвітлено видавничу діяльність комітету та охарактеризовано виконані тематичні роботи з дослідження пам'яток археології, зокрема вивчення керамічних решток. Детально аналізується видавнича діяльність ВУАКу, заснування нових видань, в яких публікуються результати археологічних досліджень, зокрема, “Трипільська культура на Україні” (1926), “Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету” (1926, 1927), “Записки Всеукраїнського археологічного комітету” (1930), “Хроніка археології та мистецтва” (1930, 1931).

Третій розділ “Дослідження археологічної кераміки в період діяльності Інституту історії матеріальної культури Академії наук УРСР” присвячено дослідженню археологічної кераміки у період діяльності Інституту історії матеріальної культури Академії наук УРСР під час трансформації науково-дослідних установ ВУАН та масових репресій серед української інтелігенції 1930-х років. Розгортання справи “СВУ” і, як наслідок, згортання роботи установ історичного профілю у СІМК–ІІМК та масові переслідування археологів 1934-1938 років фактично знівеливали успіхи

української археології, отриманий з середини 1920-х років. Зазнають репресій та гонінь: М. Рудинський, В. Грінченко, М. Макаренко, Ф. Козубовський, Т. Тесля, К. Коршак, П. Курінний, В. Козловська та ін.

У четвертому розділі “Давня кераміка у виданнях Інституту археології АН УРСР (від заснування до початку 1950-х років)” розглядається дослідження стародавньої кераміки у виданнях Інституту археології АН УРСР (1938-1953) від початку його створення до перших ґрунтовних повоєнних досліджень на теренах України. Дослідниця робить цілком слушний висновок, що у статтях дослідників міститься достатньо інформації про давню кераміку, яка розширила її інформативний потенціал, і це спонукало науковців до подальших пошуків з метою з’ясування технології та особливостей давнього гончарства, що і створило підвалини сучасних керамологічних студій.

Монографія написана на високому професійному рівні, її основні положення, висновки є науково обґрунтованими та актуальними. Завершуючи огляд праці, слід відзначити важливий внесок, зроблений В.В. Котенко, у вивчення та дослідження проблеми історії української археологічної керамології. Це видання спонукає до ґрунтовних роздумів та дискусій, що тільки підкреслює беззаперечну цінність цього наукового дослідження з історії української керамології.

Окрім ґрунтового монографічного дослідження слід визначити прекрасно поданий матеріал та інформативні ілюстрації спеціалізованих видань, фото кераміки та дослідників археологічної спадщини, що реально унаочнюють сприйняття поданого матеріалу.

Ця монографія, без сумніву, є першим узагальнюючим виданням в сучасній українській історіографії, що висвітлює історію української археологічної керамології у період з 1918 до 1953 року, та буде вкрай корисним науковцям: історикам, археологам, керамологам, пам’яткоохоронцям, пам’яткознавцям, історикам науки та дослідникам історії музейної справи, широкому колу читачів, які цікавляться історією та охороною культурної спадщини України.

Отримано 5.11.2018

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.69

OLEKSANDR B. SUPRUNENKO

PhD (History), Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum (Ukraine)

REVIEW OF THE MONOGRAPH: SKYRDA I.M. THE XII ARCHAEOLOGICAL CONGRESS: PRECONDITIONS, A COURSE OF EVENTS, THE HISTORICAL VALUE. KHARKIV, 2018. 252 p.

СУПРУНЕНКО О.Б.

Кандидат історичних наук, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського (Україна)

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: СКИРДА И.М. XII АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ З'ЇЗД: ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРЕБІГ ПОДІЙ, ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. ХАРКІВ: ХНУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА, 2018. 252 С.

СУПРУНЕНКО А.Б.

Кандидат исторических наук, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского (Украина)

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: СКИРДА И.М. XII АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ СЪЕЗД: ПРЕДПОСЫЛКИ, ХОД СОБЫТИЙ, ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ. ХАРЬКОВ, 2018. 252 С.

В останні десятиліття історія археології отримала впевнений розвиток і позиціонує себе як самостійна субдисципліна. Хоча при цьому чимало проблем, пов'язаних, наприклад, із діяльністю та роллю археологічних з'їздів на теренах сучасної України ще залишалася не висвітленими в повному обсязі. Цю лакуну відносно такого визначного явища, як XII Археологічний з'їзд, що відбувся у Харкові в 1902 р., заповнює монографічне дослідження І.М. Скирди.

Інтерес сучасних дослідників до історії науки, зокрема й до історії археології, робить це монографічне дослідження доволі актуальним. Робота становить значний науковий інтерес і у зв'язку з її історіографічним підходом до вивчення цієї проблеми. Зокрема, викликає інтерес те, що історія Харківського археологічного форуму розглядається в контексті формування фахового наукового співтовариства, становлення каналів наукової комунікації, розвитку інтелектуальної історії, а це, в свою чергу, дає можливість зрозуміти процеси дисциплінації й інституалізації історичної та археологічної наук.

Аналізуючи монографію, в першу чергу, слід відзначити чітко окреслену мету і завдання дослідження, напрямки наукового пошуку та введення до наукового обігу значних обсягів опублікованих і неопублікованих джерел з архівних та музейних колекцій, що дало змогу авторці сформулювати головні положення й структурно подати основні матеріали та навести лаконічні висновки.

Варто відзначити обрану теоретико-методологічну основу, продуману структуру роботи, підпорядковану саме меті дослідження, чітко визначені розділи й підрозділи, що сприяло науковому підходу до висвітлення проблеми і підготовки у підсумку обґрунтованих узагальнень, висновків, котрі збагачують знання про об'єкт дослідження.

Ретельний і виважений аналіз на основі використання загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-історичних методів досліджень сприяв предметності розкриття теми. Авторкою визначена ступінь розробки теми в історичній літературі, окреслена низка дискусійних проблем, що мають перспективи подальшого вивчення.

І.М. Скирда детально й глибоко проаналізувала історію проведення у Харкові XII Археологічного з'їзду 1902 р., відтворила цілісну картину його підготовки та проведення. Були виокремлені завдання, основні напрями та результати роботи Московського і Харківського попередніх комітетів. Авторка коректно оцінила внесок регіональних комісій та відділень у підготовку з'їзду.

Головну увагу в монографії зосереджено на аналізі кола наукових інтересів учасників Харківського з'їзду, зокрема, проблем, що формували предметні поля різних дисциплін історичного профілю: археології, нумізматики, історії, краєзнавства, етнографії, архівознавства. Тому за діапазоном проблематики досліджень цей з'їзд перевершив здобутки інших археологічних форумів. Аналіз мовного питання, позиція галицьких учених, які вели боротьбу за право використовувати українську мову в науці, стали предметом окремого аналізу.

Значна частина праці присвячена аналізу роботи секцій етнографічного, краєзнавчого, мистецтвознавчого спрямування, що дозволило зробити справедливий висновок про українознавчий характер XII Археологічного з'їзду. Також у дослідженні наголошується на ролі Харківського археологічного форуму у виявленні й дослідженні писемних пам'яток, що відображають історію та культуру України, оскільки до наукового обігу було введено чималий масив історичних джерел з історії Гетьманщини та Слобідської України тощо.

XII Археологічний з'їзд відіграв важливе суспільне значення в контексті процесів формування національної ідентичності. Тож у результаті вивчення широкого кола джерел дослідниця дійшла висновку, що з'їзд став одним із найвизначніших наукових форумів в Україні початку XX ст. і суттєво вплинув на розвиток гуманітарних наук в українських землях, а інтелектуальна комунікація в галузі археології й історії спричинила взаємопроникнення та запозичення різних елементів "наукової культури" того часу, котрі впливали на внутрішній розвиток цих наук, громадську позицію вчених як інтелектуалів і визначали їх статус в академічному співтоваристві. Монографія має й виразну практичну цінність, особливо для дослідження інтелектуального простору України початку XX ст. та розвитку у цей час краєзнавчих студій.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що висновки, зроблені в монографії І.М.Скирди, є оригінальними і вкрай необхідними для розбудови української історіографії. Це дослідження стало продовженням кращих традицій харківської історичної школи і цілком відповідає критеріям її науковості.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Детальна інформація щодо оформлення рукописів матеріалів, що подаються для рецензування та друку до “Сумського історико-архівного журналу” розміщена на офіційному сайті видання за посиланням:

<http://shaj.sumdu.edu.ua/authors-guide/>

Редакція та редакційна колегія журналу просить дотримуватися цих вимог, а також етичних публікаційних стандартів (<http://shaj.sumdu.edu.ua/author-agreement/>), покликаних гарантувати високу якість наукових праць, довіру до наукових розвідок з боку суспільства і впевненість, що люди отримають визнання за свої ідеї.

***З ПОВАГОЮ,
КОМАНДА “СУМСЬКОГО ІСТОРИКО-АРХІВНОГО ЖУРНАЛУ”***

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри
конституційного права, теорії та історії держави і права
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:
С.І. Дегтярьов, В.М. Король, О.О. Ткачов

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 22.12.2018. Підписано до друку 24.12.2018. Формат 70х108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,0 Обл.-вид. арк. 10,9 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2

Сумський історико-архівний журнал, № XXXI, 2018

www.shaj.sumdu.edu.ua